

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EKONOMİ VE FİNANS ANABİLİM DALI
2021-YL- 028

AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE VE
ALMANYA ARASINDAKİ DİŞ TİCARETİN YAPISAL KIRILMALI
ANALİZİ

HAZIRLAYAN
MERVE ERMİŞ

TEZ DANIŞMANI
Doç. Dr. Şahin BULUT

AYDIN-2021

T.C.
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE
AYDIN

Bu tezde sunulan tüm bilgi ve sonuçların, bilimsel yöntemlerle yürütülen gerçek deney ve gözlemler çerçevesinde tarafımdan elde edildiğini, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce, sonuç ve bilgilere bilimsel etik kuralların gereği olarak eksiksiz şekilde uygun atıf yaptığımı ve kaynak göstererek belirttiğimi beyan ederim.

.../... /2021

Merve ERMİŞ

ÖZET

**AVRUPA BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE TÜRKİYE VE
ALMANYA ARASINDAKİ DIŞ TİCARETİN YAPISAL KIRILMALI
ANALİZİ**

Merve ERMİŞ

Yüksek Lisans Tezi, Ekonomi ve Finans Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Şahin BULUT

2021, XVII+181 sayfa

Almanya, Türkiye'nin en önemli dış ticaret partneri ve en fazla turist gönderen ikinci ülkedir. Yüksek gelirlili ve büyük nüfuslu bir ülke olan Almanya ile Türkiye arasındaki dış ticaretin çok yönlü olarak incelenmesi büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret dengesinin belirleyicileri, 1983:Q4-2020:Q3 dönemi verileri kullanılarak, yapısal kırılmalı zaman serisi analizi yöntemleriyle incelenmiştir. Serilerin durağan olup olmadıkları ADF, PP ve yapısal kırılmalı ADF birim kök testleri ile incelenmiş, serilerden bazılarının düzeyde, bazılarının birinci farkta durağan oldukları görülmüştür. Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatında 1986 ve 2002'de, Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatında 2002 ve 2014 yıllarında, dış ticaret dengesinde 1995 ve 2016 yıllarında yapısal kırılmaların olduğu belirlenmiştir.

Seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkileri Sınır Testi yöntemi yardımıyla analiz edilmiş, tüm modellerde kullanılan serilerin eşbütünleşik oldukları bulunmuştur. Eşbütünleşme denklemlerinde var olan yapısal kırılma tarihleri Bai-Perron yöntemiyle incelenmiş, ihracat modelinde; 1990, 1996, 2002, 2009 ve 2015'te, ithalat modelinde; 1989, 1996, 2002, 2008 ve 2015'te ve dış ticaret dengesi modelinde; 1990, 1996, 2001, 2007 ve 2014'te yapısal kırılmaların var olduğu görülmüştür. Uzun dönem analizleri ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiş, Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını; Almanya'nın milli gelirindeki %1'lik artışın %1.15 artırdığı, Türkiye'deki milli gelir %1 arttığında Türkiye'nin Almanya'dan ithalatının %0.94 oranında arttığı bulunmuştur. Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini; Türkiye'deki milli gelir %1 arttığında %0.23 oranında bozduğu, döviz kurlarındaki artışların bu dengeyi olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle yapılmış, Almanya'nın milli gelirindeki artışların Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını kısa dönemde de olumlu yönde etkilediği, Almanya'nın milli gelirindeki artışların da Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını kısa

dönemde de yükselttiği, bu etkilerin uzun dönemli etkilerle yakın büyüklükte olduğu görülmüştür. Diğer yandan Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini Türkiye'deki milli gelir artışlarının bozduğu, döviz kurundaki artışlarının ise iyileştirdiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin milli gelirinin ve döviz kurunun Almanya karşısındaki dış ticaret dengesi üzerindeki kısa dönemli etkilerinin uzun dönemdekinden daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Türkiye-Almanya Dış Ticareti, Türkiye AB İlişkileri, Yapısal Kırılmalı Analiz.

ABSTRACT

WITHIN THE FRAMEWORK OF THE EUROPEAN UNION RELATIONS BETWEEN TURKEY AND GERMANY FOREIGN TRADE ANALYSIS STRUCTURAL BREAK

MSc Thesis in Economics and Finance

Supervisor: Assoc. Prof. Şahin BULUT

2021, XVII+181 pages

Germany is Turkey's most important foreign trade partner and the second highest country in the number of tourists sent. Multidimensionally examining the foreign trade between Germany, a high-income and large-population country, and Turkey has a great importance. In this study, the determinants of trade balance between Turkey and Germany was examined by time series analysis with structural break using the data of 1983:Q4-2020:Q3 period. Whether the series are stationary or not was examined by ADF, PP and ADF with structural break unit root tests, and it was observed that some of the series are stationary at level while some others are stationary at the first difference. It was determined that structural breaks occurred in 1986 and 2002 on Turkey's exports to Germany, in 2002 and 2014 on Turkey's imports from Germany and in 1995 and 2016 on the foreign trade balance.

Cointegration relationships between the series were analyzed with the help of Bounds Testing method and it was found that the series in all models are cointegrated. Structural break dates that exist in cointegration equations were examined by Bai-Perron method. In the export model and it was observed that the structural breaks exist in 1990, 1996, 2002, 2009 and 2015 in import model, in 1989, 1996, 2002, 2008 and 2015 in import model and in 1990, 1996, 2001, 2007 and 2014 in foreign trade balance model. Long-term analyzes were performed by ARDL method and it was found that Turkey's exports to Germany increase by 1.15% when Germany's national income increases by 1% and Turkey's imports from Germany rise by 0.94% when Turkey's national income rises by 1%. Turkey's foreign trade balance against Germany is observed to be disrupted by 0.23% when national income in Turkey increases by 1% and the increases in foreign exchange positively affect this balance.

Short-term analysis also conducted by ARDL method and it was seen that increases in Germany's national income positively affect Turkey's exports to Germany in the short term,

increases in Germany's national income raise imports of Turkey from Germany in the short term and both of these effects were found to be of similar magnitude with long-term effects. On the other hand, growth in Turkey's national income disrupts foreign trade balance against Germany, while the increase in the exchange rate was found to improve it. It was determined that short-term impacts of Turkey's national income and exchange rate on foreign trade balance against Germany are higher than that of long-term.

Key Words: Turkey-Germany Foreign Trade, Turkey-EU Relations, Analysis with Structural Breaks.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasında Türkiye ve Almanya'nın dış ticaret belirleyicileri dikkate alınarak oluşturulmuş modeller ile bu ülkelerin ikili dış ticareti ampirik olarak açıklanmak istenmiştir. Uzun yıllardır Almanya'nın Türkiye'nin dış ticaret ortakları arasında ilk sıralarda yer alması, konuyu belirlemede etkili olmuştur.

Tez çalışmam boyunca desteğini esirgemeyen, fikirleri ile yönlendiren sayın hocam Doç. Dr. Şahin Bulut'a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Aynı zamanda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen, her an yanımda olduğunu hissettiğim eşim Alican Ermiş'e ve hayatımıza iki yıl önce giren, varlığı ile her zaman güç veren kızım Mercan Nisa Ermiş'e teşekkür ederim.

Merve Ermiş

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vii
ÖNSÖZ.....	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv
EKLER DİZİNİ.....	xvi
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xvii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1.DIŞ TİCARET TEORİLERİ, EKONOMİK BİRLEŞME TÜRLERİ VE GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN EKONOMİK ETKİLERİ	3
1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı	3
1.2. Dış Ticaret Politikası ve Tarihsel Gelişimi	5
1.3. Dış Ticaret Politikası Araçları.....	10
1.3.1. Gümrük Tarifeleri	10
1.3.2. Tarife Kısıtlayıcı Araçlar	12
1.3.2.1. Miktar Kısıtlamaları	13
1.3.2.2. Mali Özellikli Tarife Dışı Engeller	16
1.3.2.3. Teknik ve idari engeller	21
1.4. Dış Ödemeler Bilançosu ve Kapsamı	26
1.4.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı	26
1.4.2. Ödemeler Bilançosu Ana Kalemleri	27
1.4.2.1. Cari işlemler hesabı.....	28
1.4.2.2. Sermaye ve finans işlemleri hesabı	31
1.4.2.3. Rezerv varlıklar	33
1.4.2.4. Net, hata ve noksan	34
1.4.3. Ödemeler Bilançosu Dengesizlikleri.....	34
1.4.4. Ödemeler Bilançosu Açıklarının Nedenleri	36
1.4.5. Ödemeler Bilançosu Açıklarının Gidermeye Yönelik Politikalar	38
1.5. Dış Ticaret Teorileri	38

1.5.1. Merkantalist Düşüncede Dış Ticaret.....	39
1.5.2. Fیزیokrasi Akımında Dış Ticaret.....	41
1.5.3. Klasik Dış Ticaret Teorileri	43
1.5.3.1. Mutlak üstünlükler teorisi	44
1.5.3.2. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi.....	46
1.5.3.3. Faktör donatımı (Heckscher-Ohlin) teorisi	48
1.5.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri	52
1.5.4.1. Nitelikli iş gücü teorisi	54
1.5.4.2. Teknoloji açığı hipotezi.....	54
1.5.4.3. Ürün dönemleri hipotezi.....	56
1.5.4.4. Tercihlerde benzerlik teorisi.....	57
1.5.4.5. Monopolcü rekabet teorisi.....	58
1.5.4.6. Ölçek ekonomileri teorisi	59
1.6. Ekonomik Birleşmeler.....	60
1.6.1. Tercihli Ticaret Anlaşması	61
1.6.2. Serbest Ticaret Bölgesi.....	61
1.6.3. Gümrük Birlikleri	61
1.6.4. Ortak Pazar	62
1.6.5. Ekonomik Birlik	62
1.6.6. Parasal ve Ekonomik Birlik.....	63
1.7. Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri	64
1.7.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri.....	64
1.7.1.1. Üretim Etkisi	64
1.7.1.2. Tüketim Etkisi.....	65
1.7.1.3. Dış Ticaret Hadleri Etkisi	65
1.7.1.4. Kamu Gelirleri Etkisi	66
1.7.1.5. Endüstri İçi Ticaret	66
1.7.2. Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri.....	66
1.7.2.1. Dışsal Ekonomiler Etkisi.....	66
1.7.2.2. Ölçek Ekonomileri Etkisi	67
1.7.2.3. Teknolojik İlerleme Etkisi.....	68
1.7.2.4. Rekabet Etkisi.....	68
1.7.2.5. Yatırımları Teşvik Etkisi	68

İKİNCİ BÖLÜM.....	70
2. AVRUPA BİRLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE ALMANYA DIŞ TİCARETİNİN İNCELENMESİ	70
2.1. Avrupa Ülkelerinin Bütünleşme Düşüncesi	70
2.1.1 Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Kurulması ve Roma Anlaşması	73
2.1.2. Maastricht Kriterleri ve Avrupa Birliği İsmine Benimsenmesi	74
2.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylık Süreci.....	76
2.2.1. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol	76
2.2.2. Tam Üyelik Başvurusu ve Ardından Gelen Gümrük Birliği.....	78
2.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Tarihsel Evrimi	81
2.3.1. Cumhuriyet'in İlanından Gümrük Birliği'ne Kadar Geçen Süreçte Türk Dış Ticareti	83
2.3.2. Gümrük Birliği Sonrası Gelişen Türk Dış Ticareti	95
2.4. Türkiye - Almanya Arasındaki Dış Ticaret	106
3. BÖLÜM	119
LİTERATÜR ARAŞTIRMASI.....	119
4. BÖLÜM	129
EKONOMETRİK ANALİZ.....	129
4.1. Veri Seti.....	129
4.2. Tanımlayıcı İstatistikler.....	130
4.3. Korelasyon Matrisi	130
4.4. Ekonometrik Model ve Analiz	131
4.5. Birim Kök Testi	132
4.6. Eşbütünleşme Denklemlerindeki Yapısal Kırılmaların Belirlenmesi	138
4.7. Uzun Dönem Analizi	140
4.8. Kısa Dönem Analizi	143
5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	145
KAYNAKLAR.....	150
EKLER	167
ÖZGEÇMİŞ	181

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 2.1. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin AB-28 Ülkeleri ile Dış Ticareti.....	94
Şekil 2.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin AB-28 Ülkeleri ile Dış Ticareti.....	103
Şekil 2.3. Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrası Almanya ile Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%).....	110

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1.1. Türkiye Ekonomisinde Dönemler.....	9
Tablo 1.2. Türkiye'nin 2018, 2019 ve 2020 Yıllarına Ait Ödemeler Bilançosu.....	29
Tablo 1.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi.....	45
Tablo 1.4. İki Ülkenin Aynı Emek Miktarı ile Bir Günlük Üretebileceği Mal Miktarları.....	45
Tablo 1.5. İki Ülkenin Aynı Emek Miktarı ile Üstün Olduğu Maldaki Üretim Miktarları	46
Tablo 1.6. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi.....	46
Tablo 2.1 1923-1930 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri.....	84
Tablo 2.2. 1931-1949 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri.....	86
Tablo 2.3. 1950- 1960 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri.....	88
Tablo 2.4. 1968-1995 Yılları Arası Türkiye ve AB Dış Ticaret Görünümü	91
Tablo 2.5 1970-1989 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri.....	92
Tablo 2.6 1990- 2020 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri.....	97
Tablo 2.7. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat (Milyon \$).....	99
Tablo 2.8. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalat (Milyon \$).....	100
Tablo 2.9. Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrası Avrupa Birliği ile Dış Ticaret Görünümü	101
Tablo 2.10. Türkiye'nin İhracatında Yer Alan İlk 10 Ülke	104
Tablo 2.11. Türkiye'nin İthalatında Yer Alan İlk 10 Ülke	105
Tablo 2.12. Türkiye ve Almanya Arasında Ticaretin Temelini Oluşturan Anlaşma ve Protokoller.....	107
Tablo 2.13. 1980-2020 Yılları Arası Türkiye- Almanya Dış Ticaret Görünümü	109
Tablo 2.14. Türkiye'nin Almanya'ya Yaptığı İhracatın 1996-2020 Yılları Arasındaki BEC- Düzey 1 Ürün Gruplarına Göre Değerleri.....	111
Tablo 2.15. Türkiye'nin Almanya İle İthalatının 1996-2020 Yılları Arasındaki BEC- Düzey 1 Ürün Gruplarına Göre Değerleri.....	112
Tablo 2.16. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Almanya'ya İhracatının Değerleri (Milyon \$)	113
Tablo 2.17. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Almanya'dan Gerçekleştirdiği İthalat Değerleri (Milyon \$)	114
Tablo 2.18. Türkiye'nin Almanya ile Dış Ticaretinde Önde Gelen İhraç Malları (Bin \$)	115
Tablo 2.19. Türkiye'nin Almanya ile Dış Ticaretinde Önde Gelen İthal Malları (Bin \$)	116
Tablo 2.20. Türkiye'ye Gelen Uluslararası Doğrudan Yatırımların Ülkeler Bazında Sıralaması (Milyon \$).....	117

Tablo 2.21. Türkiye'ye Almanya ve Tüm Dünyadan Giren Uluslararası Doğrudan	118
Tablo 4.1. Veri Setine Ait Tanımlayıcı İstatistikler	130
Tablo 4.2: Korelasyon Matrisi	131
Tablo 4.3: Birim Kök Testi Sonuçları	135
Tablo 4.4: Eşbütünleşme Testi Sonuçları	137
Tablo 4.5: Eşbütünleşme Denklemlerindeki Yapısal Kırılma Tarihleri	138
Tablo 4.6: Uzun Dönem Analizi Sonuçları	141
Tablo 4.7: Kısa Dönem Analizi Sonuçları	144

EKLER DİZİNİ

Ek 1. Serilerin İlk Hallerinin ve Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Hallerinin Grafikleri	167
Ek 2: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testinden Elde Edilen Grafikler	168
Ek 3: Eşbütünleşme Testine Ait Ekran Görüntüleri.....	176
Ek 4: Bai-Perron Testine Ait Ekran Görüntüleri.....	177
Ek 5: Uzun Dönem Analizlerine Ait Ekran Görüntüleri.....	178
Ek 6: Kısa Dönem Analizlerine Ait Ekran Görüntüleri	179
Ek 7: Uzun ve Kısa Dönem Analizlerine Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri	180

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
ANAP	: Anavatan Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
B.A.E	: Birleşik Arap Emirlikleri
Br	: Birim
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
ECU	: Avrupa Para Birimi
EURATOM	: Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması
GB	: Gümrük Birliği
GSYH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İKV	: İktisadi Kalkınma Vakfı
KSQCA	: Kuzey Irak Standardizasyon ve Kalite Kontrol İdaresi
MB	: Merkez Bankası
NAFTA	: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TİSK	: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
UNCTAD	: Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı
WB	: World Bank (Dünya Bankası)

GİRİŞ

Almanya ile Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler oldukça güçlü tarihsel temellere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında ülkede demiryolları inşası anlaşmaları ile gün yüzüne çıkan ilişkiler, I. Dünya Savaşında müttefik olarak aynı tarafta savaşa girmeleriyle daha da pekişmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan Almanya'yı yeniden inşa etme ve bu ülkedeki üretimi artıma için binlerce Türk vatandaşının Almanya'ya göç etmesi ile yeni bir boyut kazanan Türk-Alman ilişkileri her geçen gün daha da gelişme eğilimindedir (Büyükbay, 2016: 41).

Almanya, Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülkeler arasında 2. sırada yer almakta olup, 2020 yılı itibariyle bu ülkeden gelen turist sayısı 789.602 şeklinde ifade edilmiştir. Elbette ki bu kişiler arasında Türkiye'den Almanya'ya göç etmiş Türk vatandaşları da bulunmakla birlikte, bu sayı yine de oldukça önemli bir büyüklük olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği'nin lokomotif ülkesi (ve aynı zamanda dönem başkanı) olan ve kişi başına düşen milli geliri 2020 yılı itibariyle 46.258 Doları aşan Almanya'dan gelen turistler, Türkiye'nin turizm gelirlerinin artmasında önemli bir payı oluşturmaktadırlar.

Almanya aynı zamanda Türkiye'nin en önemli dış ticaret partnerlerindedir. 2019 yılı itibariyle Türkiye-Almanya arasındaki dış ticaret hacmi 35,4 Milyar Dolar olup, bunun 14,8 Milyar Dolarlık kısmı Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatı, 20,6 Milyar Dolarlık kısmı Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatıdır. Türkiye, Almanya karşısında 2020 yılında 5,78 Milyar Dolarlık dış ticaret açığı vermiş olup, Türkiye'nin ihracatının ithalatını karşılama oranı %86,2'dir. Almanya, cari fiyatlara göre 2020 yılı itibariyle 195 ülke içinde dünyada Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve Japonya'dan sonra 4. büyük ekonomi olarak ifade edilmiştir. (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020c: 5)

Almanya, Türkiye'den genellikle tekstil ürünleri ve gıda maddeleri satın alırken, Türkiye Almanya'dan sanayi ürünleri, makine ve teçhizatlar satın almaktadır. Otomotiv, elektrikli ev aletleri ve kimyasallar gibi birçok alanda ise Türkiye ile Almanya arasında endüstri içi ticaret gerçekleşmektedir ki bu durum, Türk firmalarını rekabete ve yenilik yapmaya zorlaması ve onların verimliliklerini artırması yönüyle çok önemlidir. Aynı zamanda son yıllarda telekomünikasyon sektörü Almanya'da öne çıkmaktadır. Ruhr bölgesindeki çelik imalat sektöründeki faaliyetlerde azalış gözlemlenirken, tarım sektöründe de giderek azalış

kaydedilmiştir. Diğer sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi Almanya'da da hizmetler sektörü giderek genişlemektedir (Sülün, 2020: 4).

Almanya mal ve hizmet ticaretinde Türkiye'nin çok önemli bir partneri olup, Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaretin sıklıkla analiz edilmesi ve yararlı olacak politika önerilerinin geliştirilmesi, aksayan yerler varsa revize edilmesi büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda çalışmada; Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret dengesinin belirleyicileri 1983:Q4-2020:Q3 dönemi için analiz edilmiştir. Çalışmada 6 temel değişken, 12 kukla değişken ve 3 ekonometrik model kullanılmıştır. Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticarete yaşanan yapısal kırılmaları içsel olarak tespit edebilmek için; Vogelsang ve Perron (1998) yapısal kırılmalı birim kök testi ve Bai ve Perron (2003) yönteminden yararlanılmıştır. Seriler arasında eşbütünlük ilişkisinin varlığı Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yöntemiyle araştırılmıştır. Seriler arasındaki uzun dönem analizleri; serilerin düzey değerleri kullanılarak, kısa dönem analizleri; serilerin birinci dereceden farkları ve uzun dönem analizinden elde edilen hata düzeltme terimi (Error Correction Term: ECT) kullanılarak, Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen ARDL yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın kapsadığı dönemi, yer verilen grafik ve tablolar, kullanılan ekonometrik analiz yöntemleri ve geliştirilen politika önerileri ile ülke ekonomisine ve literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde; dış ticaret kavramı ve dış ticaret teorileri incelendikten sonra, ikinci bölümünde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ele alınmıştır. Bu bölümün son kısmında Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret tablo ve grafikler yardımıyla da incelenmiştir. Üçüncü bölümde literatür özeti verilmiş, dördüncü bölümde ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Sonuç ve değerlendirme bölümüyle çalışma tamamlanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.DIŞ TİCARET VE TEORİLERİ

Küreselleşen dünyada dış ticaretin etkileri giderek artmaktadır. Çalışmanın ilk bölümünde dış ticaret kavramı belli başlıklar altında incelenmiştir. Ardından dış ticaret açısından önem taşıyan ödemeler bilançosu üzerinde durulmuştur. Bahsedilen konuları teorik temellere dayandırabilmek için dış ticaretin tarihsel gelişimi vurgulanmış ve ortaya çıkan teorik çerçevenin dış ticaret faaliyetlerini günümüze kadar şekillendirdiği görülmüştür.

1.1. Dış Ticaretin Tanımı ve Kapsamı

Dış ticaret; uluslararası coğrafik sınırlar arasında iki veya daha fazla ülke tarafından uygulanan mal ya da hizmet alışverişi olarak tanımlanmaktadır (Togan, 1991: 56).

Bir başka tanıma göre dış ticaret; ülke içinde üretime konu olan mal, hizmet, sermaye ve fikri mülkiyet haklarının diğer ülkelere satılması olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin siyasi ve iktisadi açıdan gelişmesi ve küresel ekonomi alanındaki gücünün belirlenmesi adına önem arz eden dış ticaret kavramı; devlet, firmalar ve hane halkı gibi iktisadi birimlerin faydalarının yükseltilmesi ve korunması adına da yararlar sağlamaktadır (TÜİK, 2018: 7).

Dış ticaret, alım ve satım işlemlerinin gerçekleştirilmesi bakımından ihracat ve ithalat olmak üzere iki yönlü uygulanmaktadır. Genel anlamda ihracat; kurumlar ya da kişiler tarafından üretilmiş mal ve hizmetlerin ülke dışına satışının gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Dış satım olarak da ifade edilebilen ihracat, ülkelerin ekonomik gelişmişlik düzeyinin yorumlanması adına önem taşımaktadır. İhracat, başka ülkelerin piyasalarına erişilmesi ve bu sayede ülkeye döviz akışının gerçekleştirilmesi noktasında önemli bir araç görevi görmektedir. Ülkelerin dış ticaretinin gerçekleşmesini sağlayan kavramlardan biri olan ithalat; dış ticaret yapan ülkeler tarafından kanunlara uygun biçimde yurt içinde üretilen bir malın diğer ülkelere satılması anlamına gelmektedir (Hatiboğlu, 1976: 63).

Dış ticaret; uluslararası ticari işlemlerdeki uygulamaların kolaylaştırılması ve ülkelerin birbirleri ile gerçekleştirdiği ticareti belli bir düzene koyması özelliği ile iktisadi büyümeye önemli katkılar sağlamaktadır. Dış ticaret terimleri içinde yer alan ithalat kaleminin teknoloji

tabanlı büyüme göstermesi uluslararası ticari bilgi akışının hızlandırılmasına katkı sağlamış, sonucunda ise sermaye miktarında ve ekonomik büyümede bir artış gerçekleştirdiği ortaya koyulmuştur (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020).

Görüldüğü üzere dış ticaret kavramı ülkeleri bir araya getiren önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Dış alım ve dış satım bütünü olarak tabir edilen kavram, küresel etkisiyle ülkeleri şekillendirmektedir. Ülkelerin temel yapısındaki farklılıklar, dış ticaretin rotasını belirlerken birbirlerinin ihtiyaçlarına göre şekillenmektedirler.

Ülkelerin dış ticaret ilişkisi içinde olmasının altında yatan önemli faktörler; ülke yapılarının ihtiyaçları karşılayacak düzeyde olmaması ve iç talepteki yoğunluğu diğer ülkelerden tedarik etme ihtiyacını hissetmelerinden ileri gelmektedir. Ülkelerin yeterli miktarda üretim artışı gerçekleştirememesinin nedenleri arasında kaynak farklılıkları ve gelişmişlik düzeylerindeki değişimler öne sürülmektedir. Doğal kaynaklar ve iklim farklılıkları da üretim düzeyini etkileyen faktörlerdendir. Dünya üzerinde var olan üç tür iklim kuşağı farklı tarım ürünlerinin yetişmesine imkân tanımaktadır. Sıcak, soğuk ve ılıman iklim kuşaklarında yetişen çeşitli tarım ürünleri, ülkelerin birbirinden mal tedarik etme nedenleri arasında yer almaktadır. Ayrıca petrol ve maden rezervlerinin coğrafik konuma bağlı farklılıkları dış ticaretin nedenleri arasında sayılmaktadır. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklara ise farklı faktör yoğunlukları ve fiyat seviyeleri neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin faktör donatımına baktığımızda teknoloji ve bilginin öne çıktığı görülmektedir. Bu yoğunlukta üretimlerini gerçekleştiren ülkeler tarım ürünleri ithalatına ağırlık vermektedirler. Öte yandan tarım ve hammadde pazarına sahip az gelişmiş ülkeler, sanayi odaklı ithalat yaparak ihtiyaçlarını karşılamaya çalışmaktadır (Dinler, 2012: 556).

Karakayalı (2008) kitabında bir ulusal ekonominin dünya çapındaki ekonomi ile olan ilişkilerini dört ayrı maddede incelemiştir. Ülkedeki talebin karşılanmasından sonra oluşan üretim fazlası: Sanayi devrimi öncesinde ekonomik alt yapının birincil probleminin üretim artışının nasıl sağlanacağı düşüncesi olduğu ifade edilmiş, ardından gelişen sanayinin ortaya koyduğu piyasa imkanları ve bu piyasaların ne çapta büyütüleceği sorunu gündeme gelmiştir. Yurt içi talep yeterli düzeyde karşılandıktan sonra ortaya çıkan ürün bolluğu dış ticareti zorunlu hale getirmiştir. Ülkelerarası fiyat değişimleri: Uluslararası ticarete ürün maliyetlerindeki değişimler ülkelerin faktör yapılarındaki farklılıklarından ileri gelmektedir. Sanayi, teknoloji gibi faktörler

ülkelerin üretim süreçlerinde sağlanacak verimliliği doğrudan etkilemektedir. Verimliliğin ortaya koyduğu farklılıklar ucuz maliyetle üretilen malların ülke dışına satılmasına neden olurken yüksek maliyetle üretilen malların ise ülke dışından satın alınmasına neden olmaktadır. Yerli üretimde görülen yetersizlikler: Ülkelerin üretimlerindeki farklılıklar veya iç pazarındaki talep yetersizlikleri dış ticaret nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu nedenlerin temelinde ülkeden ülkeye değişen doğal kaynak dağılımları, bilgi ve emek faktörü yetersizliği, iktisadi büyümede yaşanan dalgalanmalar yatmakta, söz konusu durumlar üretim eksikliğine sebep olarak dış ticareti zorunlu kılmaktadır. Ürün farklılaştırması: Belli bir sanayi topluluğu içinde üretilen ürünler birbirlerinin yerine tam ikame edilememektedir. Görüntü, boyut, şekil, renk ve kullanım şekli açısından ürünler farklılık göstermektedir. Tüketicinin tercihi, ürüne dair bahsedilen özelliklere göre şekillenmektedir.

1.2. Dış Ticaret Politikası ve Tarihsel Gelişimi

Dış ticaret politikaları; ticareti yönlendirmek ve serbestleştirmek, üretimi teşvik etmek gibi nedenlerle uygulanmaktadır. Devletin dış ticaret üzerindeki otoritesi, bu politikaların oluşumunu yönlendirmektedir. Ülkeler bu politikaları uygulamaya koyarken dünya genelindeki ticari düzenlemelere uymaktadır. Ülkelerin ekonomik entegrasyonlara üyeliği söz konusu olduğunda ise durum farklı bir hal almaktadır. Örneğin; ekonomik entegrasyonlar arasında yer alan Avrupa Birliği, kendi bünyesine üye ülkelerin dış ticaret politikalarını kendisi organize etmektedir. (Başol, 1983: 314).

Bir başka açıklamaya göre dış ticaret politikası; ülkelerin dış ticaret ilişkilerini şekillendirmek, belli bir düzene koymak ve kanunlara uygun bir biçimde işleyişinin devamını sağlamak üzere uygulanan kurallar olarak ifade edilmektedir. Ülkelerin siyasi ve ekonomik yönetimlerinin tutarlı hareket etmesi, dış ticarete uygulamaya koyulan ekonomik politikaların belirlenmesinde olumlu sonuçlar doğurmaktadır. Söz konusu durum sermaye, emek, teknoloji gibi faktörlerin etkin kullanılarak üretim artışının sağlandığı ve böylece doğru politikalar ekseninde dış ticaretin gerçekleştirildiği sonucunu ortaya koymaktadır (Hirschman, 1980: 3).

Seyidoğlu (1982:256-258) kitabında dış ticaret politikalarının uygulanma amaçlarına değinmiştir. Ekonomik kalkınma amacı ile; kota uygulamaları, tarifeler vb. kısıtlamalar neticesinde yeni yapılan sanayiler korunabilmekte, ihracat teşvik edilmekte,

yatırım ve ara mal ithalatı arttırılmakta aynı zamanda lüks tüketim sınıfına dahil olan ürünlerin ithalatı yasaklanmaktadır. Dış ülkeler ile yaşanan istikrarsızlıkların kalkınma stratejileri üzerinde çıkardığı etmenleri yok edebilmek için iktisadi çeşitliliğe neden olacak politikaların önemi üzerinde durulmalıdır. Kendi kendine yetebilen nokta olarak tanımlanan otarşinin hedefi ise ülkeyi dışa bağımlılıktan kurtarmaktır. Gelişmiş ülkeler dahi otarşi noktasını tam olarak yakalayamamakta ve üretemedikleri mallarda ithalat yoluna gitmektedirler.

Dış ödemelerdeki dengesizlikler günümüzde gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için geçerli olmaktadır. Dış ticaret politikaları dış açıkların giderilmesinde önemli görevlere sahiptir. Dış borç oranı yüksek seyreden ülkelerin uyguladıkları dış ticaret politikaları, ihracatı yönlendirici nitelikte olup yerli sermayenin yurt içinde kalması şeklinde seyretmektedir. Dış ticaret politikalarının uygulama amaçlarından bir diğeri tam istihdamın devamlılığını sağlamaktır. İktisadi politikaların etkin uygulandığı kriz dönemlerinde devletler enflasyon, deflasyon gibi fiyat istikrarsızlıkları ile mücadele etmektedir. Dış ticaret yapmak bu istikrarsızlıklara olumlu veya olumsuz yönde etki edebilmektedir. Tam istihdamın devamlılığını sağlamak dış ticaretin gerçekleşmesinde önem taşımaktadır. Aynı zamanda ekonomik nedenler dışında bazı üretim faaliyetlerini dış pazara karşı koruma imkanı veren dış ticaret politikası, iktisadi büyümeye yönelik stratejiler içerebileceği gibi politik ve sosyal nedenlerle de korunmak istenen endüstrileri içerebilmektedir. Gelir dağılımı üzerinde belli bir kesim korunmak istendiği zaman o kesimin ürettiği malların ithalatına yüksek vergi ve kotalar konulabilmektedir. Bazı sanayi ülkelerinde iktisadi etkinliği düşük olan endüstrilere ait meslek sahipleri siyasal güçlerini ön plana atarak, dış ticarete mallarını koruma yoluna gidebilmektedirler.

Dış ticaret politikasının genel tarihinin Merkantalizm ile başladığı söylenmektedir. Merkezi zenginlik hedefi içinde olan akımın başlangıcı Avrupa'da ulusal ekonomilerin varlığının ortaya çıkmasına kadar dayanmaktadır. Altın ve gümüş gibi değerli madenlerin zenginlik kaynağı olarak kabul gördüğü akımda, ihracatı özendirici politikalar uygulanarak yerli ham maddelerin ülke içi üretimine oldukça önem verilmektedir. İthalat, ihracat, taşımacılık, göç gibi birçok iktisadi uygulamalarda müdahaleci bir yaklaşım güdülerek dış ticaret politikası tarihinde önemli bir başlangıç

olmayı başarmışlardır (Seyidoğlu, 1982: 257). Merkantalistlerin ekonomik yapılarına ilerleyen başlıklarda ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Dış ticaret, teorik temellerini Adam Smith'in ortaya koyduğu serbest ticaret anlayışına dayandırmış ve böylece İngiltere ve Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan Sanayi Devrimi ile kitlesel üretimin zemini hazırlanmıştır. Sanayi üretimindeki artış pazar ihtiyacını doğurmuş ve Avrupa dışındaki kıtalara sanayi ürünleri taşınmaya başlamıştır. Klasik iktisat anlayışının temelinde yer alan Liberalizm kavramı, serbest dış ticaret politikasının şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Devletin ekonomik düzene müdahale etmeden, kişisel çıkarların ön plana çıktığı politikalar ekseninde hareket etmesi liberal ekonomik görüşün hakim olduğunu bize göstermektedir (Cropsey, 1987: 2).

Birinci Dünya Savaşı ile beraber yaşanmış ekonomik ve sosyal değişimler farklı ekonomik politikaların uygulanması gerektiğini ortaya koymuştur. Savaş sonrası değişen düzen, devletin ekonomi içinde var olması ve uygulanan politikaların müdahale edici bir nitelik kazanması gerekliliğini gün yüzüne çıkarmıştır. Aynı zamanda küresel ekonomik dengeleri bozan 1929 Ekonomik Buhranı, ekonomik faaliyetleri durma noktasına getirmiş ve işsizlik sorununa neden olmuştur. Amerikan ekonomisinin tüm dünya üzerinde olumsuz etkiler yaratması yoksulluğu beraberinde getirmiştir. 1930 yılında Amerika hükümeti tarafından ortaya koyulan "*Smooth- Hawley Tarife Yasası*" ile vergilerde artış sağlanmıştır. Buhranın yarattığı yıkım ile beraber Amerikan ekonomisi ithalatı önleyici ve üretim artışını sağlamada teşvik edici politikalar ekseninde hareket etmeye başlamıştır. Amerikan ürünlerine talep artışı sağlama çabaları, gümrük savaşlarını beraberinde getirmiştir. Dünya çapında süregelen işsizlik, üretim ve yatırım kayıpları dış ticarete daralmalara neden olmuştur (Galbraith, 1955/2013: 25).

Dış ticaret politikalarının seyrini değiştiren Büyük Buhran gibi felaketlerin dünya çapında tekrar gerçekleşebileceği ihtimali ülkeleri tedbirli politikalar üretme doğrultusunda ilerletmeye devam etmektedir. Yaşanan buhran döneminde demokratik devletler ortadan kalkmış ve Almanya, Japonya, İtalya'da Faşizm taraftarı otoriterler yönetiminde etkinleşerek II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlamışlardır (Şiriner, 2016: 108). Bunlar haricinde Bretton Woods sistemi olarak adlandırılan yapı parasal sistemi düzenlemek adına kurulmuştur. Birleşmiş Milletler Para ve Finans Konferansı'nda

ortaya koyulan yapı içinde tüm ülke para birimlerini dolara bağlayıp altına göre düzenleme fikri yatmaktadır. World Bank (WB) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin ortaya çıkmasına kaynaklık eden sistem 1973 yılında yaşanan iktisadi sorunlar sebebiyle uygulamadan kaldırılmıştır. Avrupa Para Sistemi ise parasal birlikteliği sağlamak üzere kurulmuş bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. 1992 yılına dek uzanan sistemde Avrupa Para Birimi (ECU) kullanılmaktadır. Aynı zamanda dış ticareti aktifleştiren bir uygulama olan döviz kurunu sabitlemek, etkin bir politika olarak benimsenmiştir. Bu gelişmelerle birlikte imzalanan Maastricht Antlaşması, parasal anlamda birlik oluşturulmasına meydan vermiştir. Tek bir para birimi tedavüle sürülerek kullanılmaya başlanmıştır. 2000 yılı ve devamında gelişen teknoloji ile bilgi akışı, ülkeleri birbirine bağımlı hale getirmiş, küreselleşmenin etkisi karşılıklı ticaret ilişkisine olumlu anlamda katkılar sağlamaya devam etmiştir (Karluk, 1998: 26).

1970'lerde dünya ekonomisi içinde düşük seyreden büyüme trendi, istikrarsız fiyat ve ücretler, işsizlik ve politik dengesizlikler siyasal aktörlere olan talebi arttırmıştır. Bunun neticesinde ise bir yandan küreselleşme diğer yandan bölgesel entegrasyon hareketliliği artmaya başlamış, yaşanan bu kutuplaşma küreselleşme adımlarını olumsuz etkilemiştir. Dünya ekonomisi içinde Amerika ve Avrupa Birliği bölgesel iktisadi entegrasyon içinde piyasalarını dünya çapında genişletmek eğilimindeyken, rakiplerine bu şansı tanımamaktadır. Bölgeselleşme ve küreselleşme birbirlerine engel konumda olsalar dahi bölgeler arası ticaret artışı küreselleşme fikrine farklı bir boyut kazandırmaktadır. Hal böyle iken bölgesel iletişimin azalması küresel çapta bir gerileme yaratacak ve hızlandırıcı gücü durağanlaşmış olacaktır. (Karluk, 1998: 2).

Gelişmekte olan ülkelerde serbest dış ticaret, küreselleşme adımlarının önemli bir parametresi haline gelmiştir. Serbest ticaretin sağlanamadığı noktada Avrupa Birliği, Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) gibi ekonomik entegrasyonlar devreye girmektedir. Bu tarz ekonomik oluşumlar, serbest ticaret gerçekleştirilene kadar en makul seçenek halini almaktadır. Uygulanan dış ticaret politikalarını, ülke içi ve ülke dışı uygulanan politikalar şeklinde inceleyebiliriz. Ülkenin kendi kararları ile aldığı yönetim şekli ülke içi politikaları oluştururken, ülkelerarası kurumlar tarafından belirlenen yönetim şekli ülke dışı politikaları meydana getirmektedir. Ülkeler politika belirlerken kendi çizgilerinin dışına çıkarak WTO, IMF, WB gibi yapılanmaların

stratejilerinden de beslenebilmektedir. Öte yandan Türkiye'nin ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin dış ticaret politikaları kurum içi düzenlemeler tarafından yürütülmektedir (Argın ve Bakkalcı, 2011: 101).

XXI. yüzyıl dünyası, politik düzenin şekillendirdiği, bölgeselleşmelerin yok olduğu, liberal düşüncelerin aktif işlediği, teknolojik gelişmelerin farklı bir boyuta girdiği dönem olarak karşımıza çıkar. Hızla gelişen finans ve mal piyasaları ülkelerin sınırlarını aşmakta, ulaştırma ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi dünyayı küreselleşmeye yönlendirmektedir. Siyasi, ekonomik vb. alanlarda yaşanan gelişmeler liberal hareketler, hukukun üstünlüğü, birey hakları çerçevesinde şekillenmektedir. Bilgi çağına geçilen dönemde elde edilen kazanımlar ülkeleri yapısal olarak şekillendirmektedir (Karluk, 1998: 3).

Tablo 1.1. Türkiye Ekonomisinde Dönemler

YILLAR	DÖNEMİN NİTELİĞİ
1923-1929	Kuruluş, serbest ticaret
1930-1939	Osmanlı borçları, Büyük Bunalım, devletçilik politikası
1940-1949	İkinci Dünya Savaşı, kıtlık ve ithalat sıkıntıları, varlık vergisi
1950-1959	Liberal politikalar, çok partili hayat
1960-1969	Planlı dönem ve ithal ikameci anlayış
1970-1979	Kıbrıs hareketi, ekonomik ambargo ve petrol fiyatlarında artış
1980-1989	Serbest ekonomik düzen, dışa açılma
1990-1999	94 krizi, IMF desteği, dışa açılma
2000-2009	2001 krizi, AB ile yakınlaşma, liberal politikalar
2010 +	AB ile ilişkilerin bozulması, siyasal problemler, piyasaya müdahaleler

Kaynak: Eğilmez, 2020.

Tablo 1.1'de verilen Türkiye ekonomisinin dönemleri ekonomi politikalarını özetler niteliktedir. 1923 yılı itibariyle kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı'dan kalan dış borçlarının yükünü üzerine devralarak 1930 yılına kadar liberal bir sistem ortaya koymuştur. Özel kesimde oluşan sermaye yetersizliği vb. nedenlerle 1929 Buhranı'nın da etkisiyle devlet ekonomide rol almaya başlamıştır. İthal ikameci bir yaklaşımla beraber uygulanan kambiyo kontrolleri, sabit kuru hedef almıştır. 1960 yılların devamında klasik iktisadi anlayış yeni ekonomik akımların gelişmesine kaynaklık etmiştir. 1980'lerin ilk yarısından itibaren ihracat tabanlı sanayileşme fikri ile

faiz ve döviz yönetiminde esnekliler sağlamıştır. Sabit döviz kuru yerini esnek döviz kuruna bırakmıştır. 2000li yıllarda yaşanan iki büyük kriz sonra Türkiye piyasa odaklı ekonomi anlayışı benimsemiş, 2005 yılında AB müzakereleri sonucu üye olma yolunda ilk adımı atmıştır (Eğilmez, 2016: 27). İkinci bölümde Türkiye ekonomisinin evreleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

1.3. Dış Ticaret Politikası Araçları

Herhangi bir ülkenin dünya üzerinde ticari ilişkilerinin yönlendirilmesinde belirleyici rol üstlenen dış ticaret politikası, uygulamaya koyduğu bazı araçlarla ticareti şekillendirmektedir. Bu araçların hedeflerini ülkelerin yapısı belirlemektedir. Aşağıdaki başlıklarda bu araçlara değinilmiştir.

1.3.1. Gümrük Tarifeleri

Dış ticaret politikası araçları içinde en sık kullanılan yöntemlerden biri olan gümrük tarifeleri, uluslararası ticarete kaynaklık eden tüm ürünler üzerinden alınan vergilerin geniş içerikler halinde hazırlandığı listelere verilen isimdir (Ticaret Bakanlığı, 2019: 2).

Gümrük tarifeleri, herhangi bir ürünün bir ülke sınırından başka bir ülke sınırına geçişi esnasında alınan vergi olarak tanımlanmaktadır. Gümrük tarifeleri öncelikle gelir elde etme amacıyla uygulanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerin gelir elde etme avantajı oldukça yüksek olmakla beraber ithalatın serbest olduğu bir ortamda yerli üreticilerin rekabet etme potansiyelleri azalmaktadır. İthalat üzerinden alınan vergi ürünün ülke içindeki fiyatını yükselteceğinden, yerli ürünlere olan yoğunluk artmış olacaktır. Böylelikle yerli üretim zarar görmemekte ve üretici korunmaktadır. (Ardıç ve Yılmaz, 2002: 127).

Bir başka tanıma göre gümrük tarifeleri, bir ülkeye ithal edilen veya bir ülkeden ihraç edilen ürünlerin ülke içine giriş-çıkışında alınacak vergi oranını ortaya koyan bir cetvel olarak tanımlanmaktadır. Günümüz şartlarında ihraç yapılan mallar üzerinden alınan gümrük vergileri güncelliğini yitirdiğinden, ‘*ithal vergisi*’ anlamına gelen gümrük tarifesi tabiri kullanılmaktadır. Buradaki tarife sözcüğünün, gümrüklere gelen mallardan ne oranda veya ne miktarda vergi alınacağını ifade ederken liste şeklinde düzenlenmektedir. Aynı zamanda uygulamaya koyulacak olan tarifeleri hükümetler belirlemektedir. Böyle bir durumda siyasi otoritenin belirlediği tarifelere ‘*otonom*’

veya “*kanuni*” tarife adı verilmektedir. Bazen de belli mallar üzerinde uygulama gören gümrük tarifeleri belli bir anlaşma çerçevesinde uygulanmaktadır. Bu şekilde uygulamada var olan tarifelere “*akdi*” veya “*sözleşmeli*” tarife adı verilmektedir (Dinler, 2012: 470).

Gümrük tarifeleri, advalorem (yüzde) ve spesifik (belirli) olarak iki şekilde karşımıza çıkmaktadır. Advalorem gümrük tarifleri, ithalata konu olan mal üzerinden yüzde olarak alınan tutarı ifade etmektedir. Örneğin; ithal edilen bir cep telefonunun tutarı 1500 TL, buna uygulanan tarife de %40 ise bu cep telefonundan alınacak olan gümrük vergisi 600 TL olarak belirlenmektedir. Spesifik usulde belirlenen gümrük tarifelerinde ise ithal mallar üzerinden belirli miktarlarda alınmaktadır. Fakat spesifik vergilerin uygulamada kolay olmasının yanı sıra ithal malın fiyatını ve cinsini dikkate almaması adaletli sonuçlar ortaya koymamaktadır. Advalorem vergilerde ise ithal malın gerçek değerinin ortaya çıkarılması vergi kaçağı durumunu engellemiş olmaktadır (Ertek, 2009: 467).

Dış ticaret politikaları içinde tarihi geçmişe sahip olan gümrük tarifelerinin, uygulamaya yeni başladığı zamanlarda dış dengeyi sağlama politikası geri plana atılmıştır. Gümrük tarifelerinin ilk ortaya çıkış amaçlarının başında, ülkeden altın çıkışına engel olmak böylelikle hazineye katkı sağlamak ve yurt içi endüstriyi ithal malların rekabetine karşı korumak hedefleri belirlenmiştir. Günümüze baktığımızda da ilk ortaya çıkış amaçları ile beraber dış denge gücünün sağlanması politikalarının beraber izlendiği görülmektedir. Aynı zamanda gümrük tarifelerinin ithalat talebini önleyici etkisini ve bu yolla dış açığı kapatmak hedefi şöyle açıklanabilmektedir: Gümrük tarifelerinin artması ithal malı fiyatlarını yükseltirken, yükselen fiyatlar toplumda ithal malı talebini düşürmektedir. Yükselen ithal malı fiyatları, toplumu yerli ürün talebine yönlendirmekte, ithal malı talebinden doğan dış açıkta azalış görülmektedir. Talep esnekliği düşük olan mallar üzerine konulan yüksek oranlı tarifeler, yalnızca vergi artışına sebep olmakta, talep üzerinde değişim yaratmamaktadır. Özellikle bu malların ham madde, ara malı olması halinde yükselen fiyatlar maliyet enflasyonuna yol açmaktadır. (Alkin, 1990: 132).

Dış ticaret ilişkilerini yönlendirmek, ödemeler bilançosu açıklarını kapatma, ülke içi üretimi korumak gibi uygulamaları düzenlemek için kullanılan gümrük tarifeleri, yaygın olarak kullanımda olan bir dış ticaret politikası aracıdır. İhracat üzerinden alınan

vergiler, dış dengeyi sağlamaktan ziyade stratejik önem arz eden malları korumak ve ülke içinde özgün eserlerin dış piyasada satılmasını önlemek adına uygulanmaktadır. Tarifeler, dış ticaret dengesini korumak ve ithal malların talebini engellemek adına kullanılan araçlar arasında yer almaktadır. Tarifelerin artması ithal mal fiyatlarını yükseltirken, tüketiciler bu ürünlere olan taleplerini azaltmakta ve ülke içi üretilen mallara yönelmektedirler. Bu sayede ithal mal talep yüksekliği nedeniyle artan dış açık azalmış olacaktır (Karakayalı, 2008: 483).

1.3.2. Tarife Kısıtlayıcı Araçlar

Ülkelerarası ticari ilişkilerin artmasıyla beraber, gümrük tarifelerinde gözle görülür azalışlar yaşanmakta ve tarife dışında ithalat düzeylerini korumak adına bazı uygulamalar gün yüzüne çıkmaktadır.

Görünmez engeller olarak nitelendirilen bu düzenlemeler uygulamaya koyan ülke tarafından kendi çıkarları ekseninde şekillenip küresel ticaret ağını daraltıcı etki göstermektedir. Özellikle tarife dışı kullanılan araçlar Avrupa Birliği entegrasyonunda sıklıkla görülmekte iken GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması) kurallarının bağlayıcılığının artması ile bu araçlara daha fazla başvurulmuştur. Bu araçların uygulanmasında ekonomik çıkarların gözetilmesi temel hedef olarak belirlenirken sektör üreticilerinin korunması adına görünmeyen bu engeller çeşitlendirilebilmektedir. Tarife dışı engeller, ticaretin önündeki genel engelleri kapsamaktadır. Ticaret içinde geciktirici engelleri uygulamak yerine ihracat sübvansiyonları gibi araçları kullanmak daha teşvik edici olmaktadır. Tarife dışı engeller içinde ticareti yönlendirici boyutlara taşıyan gönüllü ihracat kısıtlamaları ve ithalat kotaları dolaylı yoldan ürün fiyat ve miktarında değişikliğe neden olarak dış ticaret içinde etkilerini göstermektedirler (Deardorff ve Stern, 1997: 4).

UNCTAD (2018) raporuna göre tarife dışı kısıtlayıcı engeller, sıradan gümrük vergileri dışında kalan politika önlemleri olarak ifade edilmektedir. Tarifeler, ürün miktarı ve fiyatları üzerinden uluslararası ticaret içinde ekonomik etkilere neden olurken, tarife dışı kısıtlayıcı araçlar geniş bir alana sahip olup prosedürel etkiler doğurabilmektedir. Aynı zamanda tarife dışı önlemler, uluslararası ticaretin koşullarını değiştirir nitelikte politika ve önlemleri kapsamaktadır. Bu önlemler geniş bir tedbir topluluğunu kapsamakta ve devletler tarafından yerli üreticiler lehine

kullanılabilmektedir. Gümrük tarifleri haricinde kullanılan söz konusu önlemler, uluslararası mal ticareti üzerinde miktar ve fiyatları etkileyerek ekonomik politikaları şekillendirmektedir.

Lattimore ve Love (2009) çalışmasına göre tarife dışında kalan önlemler, ticareti sınırlandıran ve dalgalanmalara yol açan kurallar bütünüdür. Tarife dışı önlemler, ihracat ve ithalat denetimlerinde aktif rol almakla birlikte çevre temizliği, insan sağlığı, dış ticaret yasalarını düzenleyici görevler üstlenmektedir. Bunların yanı sıra dış ticarete bıraktığı olumsuz etkiler ticareti kısıtlayıcı bir tutum sergilemektedir. Tarife dışı önlemleri uygulayan ülkelerde meydana gelen ticari aksaklıklar, uzun dönemde ticareti daraltıcı etkiler gösterebilmektedir. Ekonomik büyümenin devamlılığında önem teşkil eden bu önlemler, ülke içi kaynakları değerlendirmede bir sınır getirecek ve dış ticareti ülke aleyhine değiştirmiş olacaktır.

1.3.2.1. Miktar kısıtlamaları

Tarife kısıtlayıcı araçlar arasında kullanıma en fazla sahip olan miktar kısıtlamaları, ülkelerin dış ticaretinin şekillendirilmesinde önemli bir araç görevi görmektedir. Genel çerçevede ulusal çıkarlar ile yerli üretici ve tüketici kesimi korumak adına uygulanan miktar kısıtlamaları, dış alım ve dış satımı sınırlandırıcı etkiler göstermektedir. Aşağıdaki maddelerde miktar kısıtlamalarının çeşitlerine değinilmiştir.

A) İthalat Kota Sistemi:

Devletin ithal mal miktarlarının sınırlarını belirlemesi ithalat kota sistemini oluşturmaktadır. Uygulandığı mallar üzerinden gümrük vergisi de tedarik edilmekle beraber dış borçları düşürme ve yerel üretimi koruma stratejileri yönünden gümrük vergilerine benzetilmektedir. Diğer bir deyişle kontenjan sistemi olarak ifade edilen ithalat kota sistemi, dış alımın sınırlandırılması anlamına gelmektedir (Bağrıaçık ve Yavuz, 1998: 65).

İthalat kotaları, tahsisli ithalat kotası, global kota ve gümrük tarifesi şeklinde kategorize edilmektedir. Tahsisli ithalat kotasında, ithal etmek istenilen mal üzerinde ithalatçılar kotadan belli bir oran alabilmek için gereken birime başvurur ve belli şartlar ekseninde kota bireyler arası dağıtılmaktadır. Global kotada ise belli bir sınırlandırma söz konusu olmamaktadır. Mal hangi ülkede hangi ithalatçı tarafından ithal edilecek gibi

sorulara esnek davranılmaktadır. Gümrük tarife kotasında ise belli bir miktara ulaşılan kadar ithal malları üzerinden gümrük vergisi temin edilmemekte veya sürekli uygulanan tarife uygulanmaktadır. Kota limitine ulaşıldıktan sonra ise ithalata konu olan mal için yüksek bir tarife belirlenerek uygulamaya geçirilmektedir (Ertek, 2009: 469).

Kota dünya çapında uygulanmakta olan, ülkelerin endüstri ve iktisadi faaliyetlerine yönelik koruma sağlayan önemli bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Kota ile bağımsız olan işletmelerin piyasa içi hangi ülkelerle ticaret yapacağı belirlenmektedir. Kota uygulaması, senelik ve dönemsel olarak uygulanabilmektedir. İthalat ve ihracata konu olan mallar miktar sınırlandırmasına bağlı olarak resmi devlet eli tarafından gerçekleştirilmektedir. Fakat ticari engeller sınıflandırmasında yer alan kota, ürün maliyetlerinin yükselmesine ve çeşitliliğin sınırlandırılmasına neden olmaktadır. Kotanın endüstri alanlarında ham maddelere uygulanması, endüstri içi maliyet artışlarına sebebiyet vereceğinden olumsuz etkilere neden olabilmektedir (Alkin, 1990: 135).

B) Kambiyo Denetimi (Döviz Kontrolü):

Dış ödemeler dengesi açık veren ülkeler hem borçlarını ödemek hem dış dengeyi korumak hem de döviz kurunu sabit tutabilmek için kambiyo kontrolleri yapmaktadırlar. Ülke dışından gelen döviz Merkez Bankası veya yetkili bankalar tarafından alındıktan sonra, dış alım vb. nedenlerle ayrıştırılarak yeniden piyasaya sürülmektedir. Döviz kontrolü sistemi uygulamakta olan ülkeler toplam döviz girdilerini tek bir hesapta toplayarak, biriken dövizleri dış ödeme esnasında sırasıyla kullanmaktadır (Eğilmez, 2020: 167). Böyle bir sistemde elde bulunan döviz rezervi ithalat miktarını belirleyen kotaları düzenlemektedir. İthalata konu olacak kişiler, Merkez Bankası'ndan döviz alabilmek adına kambiyo biriminden edinecekleri dövizin türü ve miktarını gösteren lisansı almaktadırlar. Bu belgeyi edinebilmek için ithal kotasına sahip olmaları gerekmektedir. Bahsedildiği üzere, döviz kontrolü uygulaması dış borçları ödemek adına kota sistemi ile eşanlı kullanılan ve ithalat seviyesini düzenleyen bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Eken, 2019: 69).

Kambiyo denetiminin başlıca hedefleri arasında döviz kurunu sabit tutmak ve paranın değerinde meydana gelecek istikrarı koruma stratejileri yer almaktadır. Yapılan

kambiyo denetimleri, dövize olan talebi sınırlandırmak, arz çemberini genişletmek ve rastgele uygulanan döviz kuru sabitleme politikaları sonucu oluşan ikincil bir kur piyasasını engellemek adına uygulanmaktadır. Aynı zamanda kambiyo denetimlerinin kolay uygulanabilir çeşitleri ülkeler adına istikrarı kolaylaştırmaktadır. Uygulanması zor olan çeşitleri ise az gelişmiş ülkelerde beklenen istikrarı sağlayamamaktadır. Nedeni ise, ülkelerin ödemeler bilançosundaki açıkların seyrinin aynı olmasından ileri gelmektedir. Sürekli açık halinde olan bu ülkeler, döviz talebini karşılamada yetersiz kalmakla beraber ikincil bir piyasa kuru içine dahil olmaktadır. Bunun neticesinde ise para dış piyasada sürekli değer kaybetmektedir. Bir ülkenin ödemeler bilançosu açıkları darboğaz oluşturacak düzeye gelmiş ise, uygulanacak düzenli kur istikrarı uygulamaya koymak ekonomiye bir imkan tanımamaktadır (Alkin, 1990: 138).

C) İthalat Yasakları:

İthalat yasakları durumunda belirli ürünlerin ithalatına izin verilmemektedir. Genellikle gelişmekte olan ülkelerde görülen ithalat yasakları, ithalat için gereken döviz yetersizliğini gidermek ve yerli sanayiye korumak adına uygulanmaktadır. Tarife dışı uygulanan engeller içinde en negatif etki yaratan uygulama olarak ifade edilmektedir. İthalat yasağı konan mallar üzerinde yoğun ilgi besleyen tüketiciler, bu mallardan mahrum kalmaktadırlar (Ertek, 2009: 469). Kota ve ithalat yasakları ayrımı incelendiğinde, kotanın hükümet otoritesine dayanarak mal ithalatını kısıtlayıcı veya hacim olarak daralttığı vurgulanmaktadır. İthalatın net bir kararla engellenmesine ise ithalat yasakları denmektedir. İthalat hacminin daraltılması için döviz kısıtlamaları gündeme taşınmakta, belli bir limitin altında döviz alışverişi gerçekleştirilmekte veya döviz satımı devlet otoritesine dayandırılabilir. (Argın ve Bakkalcı, 2011: 13).

D) Gönüllü ihracat kısıtlamaları:

Güncel korumacılık tedbirleri arasında yer alan gönüllü ihracat kısıtlamaları, karşılıklı iki veya daha fazla taraf şeklinde uygulanmaktadır. İthalatçı ülke ihracatçı konumundaki ülkeyi ya da belli bir ihracatçı kitleyi korumak adına ihracatı sınırlandırmaktadır. Ancak ihracatçı, kendi ihracatını kısıtlamazsa tarife ya da kota gibi engellerle karşı karşıya kalabileceğini tahmin etmektedir. İthalat kotaları ve ihracat kısıtlamaları ithalatın miktar olarak sınırlandırılması yönünden bağdaştırılabilir. Ancak ödemeler bilançosu ve dış ticaret hadleri yönünden farklı noktaları bulunmaktadır. İthalat yapan ülke nezdinde yapılan ihracat kısıtlamaları ithal malı fiyatlarını arttırarak

sabit koşullar mevcutken dış ticaret hadlerini olumsuz yönde değiştirmektedir. Aynı zamanda uygulanan bir kota, döviz tasarrufu sağlayacağından dış ödemeler bilançosuna olumlu etki ederken, ihracat kısıtlaması ithalat yapan ülkenin döviz talep etmesine neden olmaktadır. İhracat kısıtlaması döviz ihtiyacını arttırmaktadır. Fiyatların artmasına bağlı talep azalmakta böylece ödemeler bilançosunda olumsuz etkilere neden olmaktadır (Seymen, 2000: 118).

Devletler gönüllü ihracat kısıtlamalarını tek taraflı olarak, ülkenin piyasa içindeki durumunu gözetererek uygulamaya koyabilirken birçoğu da uluslararası sözleşmelerden kaynaklanabilmektedir (Erbıyık, 1999: 75). Küresel ticaret açısından negatif sonuçlar doğurabilen gönüllü ihracat kısıtlamaları, gelişme aşamasında olan ülkelerin dış piyasa ilişkilerine engel olmakta ve endüstrileşme yolunda atılacak adımları yavaşlatmaktadır. Aynı zamanda ülkelerin eşit koşullarda rekabet edememesine yol açmaktadır. Gönüllü ihracat kısıtlamaları WTO tarafından yasaklanmasına rağmen işleyişte bu durum soru işaretlerini akla getirmektedir (Özsoy, 2010: 19).

1.3.2.2. Mali Özellikli Tarife Dışı Engeller

Miktar kısıtlamaları başlığı altında incelediğimiz engeller ihracat ve ithalat miktarlarını sınırlandırırken, fiyat döngüsünü şekillendirmektedir. Mali özellik taşıyan engeller, fiyat bazında değişim yaratmadan ithalatın azaltılması ve ihracatın özendirilip, yükseltilmesi bazında katkılar sağlamaktadır

A) Dampinge karşı vergi (Anti- Damping vergileri):

Uluslararası yapılan çalışmalar incelendiğinde, dumping teriminin öncelikle Jacop Viner tarafından açıklandığı görülmektedir. Viner, dumping kavramının ülkelerin pazar fiyatlarındaki farklılaşmalardan ortaya çıktığını vurgulamaktadır (Viner, 1923: 3). Bir başka ifadeye göre dumping; dış alımı gerçekleştiren ülke içindeki rakiplerin olumsuz etkilenmesine neden olan, maliyeti düşük olan ürünlerin dış satımının gerçekleştirilmesi işlemidir. (Peacock, 2004: 3).

Dumping kavramı ülkemizde ilk olarak 01.07.1989 tarihli ve 20212 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan “İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun” ile düzenlenmiştir. Bu kanun ile ithalatta gerçekleşecek haksız rekabetin söz konusu olduğu durumlarda sübvansiyona ya da dampinge konu olan dış satımın neden olduğu zararlara

karşı bir üretim sektörünü korumak amacıyla uygulanacak işlemlere, belirlenecek tedbirlere, gereken uygulamaları şekillendirecek bir Kurul düzenlenmesine ve bunun sorumluluklarına ilişkin usul ve esasları içermektedir (Madde 1). Aynı zamanda Kanunda sübvansiyon, benzer mal, normal değer, sübvansiyon miktarı ve zarar¹ kavramları da tanımlanmıştır (Madde 2).

Genel anlamda damping herhangi bir firmanın kendi ürününü iç pazardaki fiyata göre daha düşük fiyattan satması anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle bir ürünün ihracat içindeki tutarının ürünün maliyet tutarından daha düşük şekilde satıldığı anlamına gelmektedir. Uluslararası ticarete yaygın olarak kullanılan damping, fiyat ayrımcılığı özelliği ile ön plana çıkmaktadır. Bir firma yurt içinde ürettiği malları maliyetinden daha düşük bir fiyatlandırma yaparak ihracatını gerçekleştirmektedir. Damping, dış ticaret literatüründe tartışma yaratan bir olay olarak karşımıza çıkmaktadır. Haksız uygulamalara söz konusu olduğunda özel politika ve kurallar çerçevesinde yaptırımlara tabii olmaktadır (Bozacı, 2005: 65).

27.08.2011 tarihinde yayımlanan 28038 sayılı Resmi Gazetede Gümrük Uzlaşma Yönetmeliği'nin 1 numaralı ekinde gümrük idareleri tarafından tahsil edilen vergiler arasında yer alan dampinge karşı vergi²; bir ürün üzerinde oluşabilecek haksız rekabeti önlemek ve yerli üreticiyi korumak amacıyla uygulanmaktadır.

Piyasa içindeki talebin azalması, zevk ve tercihlerdeki farklılıklar, firmaların plan oluşturmadan yaptığı üretimler stokların artmasına yol açmaktadır. Hal böyle olduğunda oluşan ürün fazlalığı, ürünlerin düşük fiyattan piyasalara sürülüp stokların eritilmesine neden olmaktadır. Söz konusu uygulamaya geçici olarak yapılan damping adı verilmektedir. Belirli bir malın piyasasındaki rakiplerini ortadan kaldırma düşüncesi ile uygulanan ve kendinden daha az gelişmiş ülkelere karşı o malın fiyatını önemli oranda indirerek satışa sunan büyük firmaların piyasayı ele geçirme isteği, yıkıcı damping

---

¹ Sübvansiyon, ihracatçı veya menşe sahibi ülkenin yarar sağlayan doğrudan ya da dolaylı iktisadi katkısını veya GATT 1994'ün 16. maddesi gereğince herhangi bir fiyat veya gelir desteğini; benzer mal, sübvansiyon ya da dampinge konu ürün ile aynı niteliğe sahip olan bir ürünü, böyle bir ürünün olmaması durumunda benzer nitelik taşıyan başka bir ürünü; normal değer, tüketime konu olan benzer mal adına ticari işlemler neticesinde ödenmiş ya da ödenmesi gereken karşılaştırılabilir tutarı; sübvansiyon miktarı, ihracatçı ülke ya da menşe sahibi ülke tarafından üretilen ürünün üretim, ihraç ve taşıma süreçlerinde gerçekleştirilen doğrudan veya dolaylı iktisadi katkısı; zarar kavramı ise, bir üretim sektöründe maddi zararı, tehdidini ya da bu sektörün kurulmasının fiziki gecikmeye uğramasını ifade etmektedir (T.C.Resmi Gazete İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun, 1989).

² Literatürde anti-damping vergileri olarak da geçmektedir.

olarak isimlendirilmektedir. Sürekli dumping olarak isimlendirilen dumping çeşidi ise, üretici firmaların sürekli olarak ürünlerini dış piyasaya ucuza satması anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 1978: 321).

Finger vd. (2001) çalışmasında dumpinge karşı vergi için siyasi argüman benzetmesini yapmış, hükümetin aktif bir ithalat düzeni kurarak sektörlere özgü çıkarları korumada söz sahibi olması gerektiğini vurgulamıştır. 1980'li yıllardan bu yana gerçekleştirilen dumpinge karşı vergi, bir sanayi kolunu ithalattan koruyabilmenin farklı bir metodu olarak uygulamaya konu olmaktadır. Dumpinge karşı vergi yaygın olarak kullanımda olan özel bir korunma yöntemi olarak Dünya Ticaret Örgütü üyeleri tarafından belli kurallar çerçevesinde uygulamada yerini korumaktadır.

Dumping üzerinden alınan vergiye yönelik ciddi duyarlılık sergileyen devletler bu uygulamayı haksız rekabet statüsünde değerlendirmekte, buna yönelik koruma politikaları uygulama yoluna başvurmaktadırlar. Bu koruma uygulamalarından varsayılan dumpinge karşı vergi ithalatçı ülke nezdinde ortaya koyulan mali özellik taşıyan bir çeşit tarife olarak nitelendirilebilmektedir. Diğer ülke firmalarına kendi iç pazarındaki fiyatın altında bir tutardan gerçekleştirdikleri, ihracattan korunabilmek için ithalatçı tarafından uygulanmakta düşen mal fiyatlarını ve ithalat dengesini düzenlemek adına bu vergi ortaya koyulmaktadır. Gümrük vergisinin bir türü olarak sınıflandırılabilen söz konusu vergi sanayileşmiş ülkeler tarafından çoğunlukla kullanımda olan tarife dışı bir sınırlama şeklinde kullanılmaktadır (Köse, 2013: 112).

B) İhracat sübvansiyonları:

İhracat sübvansiyonları; ihracatçı firmaların, dış pazarlardaki rekabet potansiyelini yükseltebilmek için devlet imkanları çerçevesinde edindikleri hakları kapsamaktadır. Devletin ya da yerel yönetimlerin doğrudan iktisadi katkısı, firmanın zararlarının kapatılması, gelir vergisi ya da kurumlar vergisinin muafiyeti, ithal edilen ham maddeler üzerinden alınan dolaylı vergilerin iadesi, devletin maliyetinin altında ham madde temin etmesi ve maliyetinin altında kredi imkanı sunması gibi uygulamalar ihracat sübvansiyonları kapsamında yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2019b).

İhracat sübvansiyonları, devlet tarafından, üretici firmaya karşı ihraç malı üzerinden direkt veya dolaylı şekilde yaptığı ödemeleri kapsamaktadır. Sübvansiyon uygulamasında ürünün yalnızca ihraç edilen bölümü üzerinden ödeme yapılmaktadır.

Yalnızca ihracata söz konusu olan malların sübvansiyon edilmesi üreticiyi ihracata teşvik ederek üretimini arttırmasını sağlamaktadır. İhracat sübvansiyonlarında; ihracat malları üzerine doğrudan ödeme yapılabileceği gibi yurt içi ihracatçılara ya da yurt dışındaki alıcılara ucuz ham madde tedariki, ihracat veya kurumlar vergisi muafiyetleri, düşük faiz oranından kredi imkanı gibi dolaylı yoldan uygulanan teşvik uygulamaları da sağlanabilmektedir (Seymen, 2000: 126).

İhracat sübvansiyonları ile dış ticarete üreticilerin ihraç ettikleri mallar üzerine pazarlama ve üretim aşamalarını kolaylaştırabilmek adına düşük faiz oranından kredi destekleri gibi finansman kolaylıkları sağlanmaktadır. Ayrıca ihracat sonucu elde edilen dövizin belli bir kısmı ihracatçıya verilerek girdi ithali desteklenmektedir. İhracatı arttırmaya yönelik uygulanan politikalar arasında yer alan dış pazarlamada ise yurt içinde üretilen malların satış şartlarının iyileştirilmesi hedefi yer almaktadır. Aynı zamanda yurt dışı pazarda satışa sunulabilecek ürünler üzerinden alınan dolaylı vergiler, ürün fiyatlarının yükselmesine yol açarak uluslararası ticari denklığı bozmaktadır. Söz konusu durumun telafisi için ihraç malı üzerinden yurt içinde yapılan üretim ve satıştan tedarik edilen bu vergiler iade edilmektedir. Vergi iade oranları ise dolaylı vergilerin tutarını geçmekte, böylece ihracata net bir teşvik gerçekleştirilmiş olmaktadır. İhracat kaleminde meydana gelebilecek riskler dış piyasada üreticiler tarafından garanti altında olma isteğini beraberinde getirmektedir. Yeni çıkan sanayi kollarına üreticilerin tedirgin yaklaşması, yeterli birikime sahip olamamalarından kaynaklanmaktadır. Söz konusu durumda üretici kesim kendi ihracatı adına ihracat sigortasına başvurabilmektedir. Böylece ihracatçının geniş pazarlara girme gücü yükselecek, ihracat miktarı artmış olacaktır (Seyidoğlu, 1978: 310).

İhracat sübvansiyonları, uygulamaya geçirilmesinin ardından ülke içi iktisadi planda direkt olarak ticaret hadleri ve ihracat gelirleri üzerinde etkiler doğurabilmektedir. Öncelikli olarak, dış sübvansiyon fiyatları ülke içi fiyatların düşüşüne neden olduğundan ticaret hadleri ülke adına kötüleşmektedir. Buna karşın düşen fiyatlar ihracat oranlarında yükselmeye neden olmaktadır. Diğer ülkelerin ihraç mallarına olan talep azımsanmayacak derecede fazla ise, o mallar üzerinden gerçekleşen dış fiyatlardaki azalış ihracatı arttıracığından ülke içi ihraç malı gelirleri yükselmiş olacaktır (İyibozkurt, 1989: 183).

C) İhracat vergileri:

İhracat, ülkelerin ticari gelişimlerinde büyük rol almasından dolayı destekleyici çok fazla uygulama mevcuttur. Ancak devletin belli noktada sınırlandırması gerekebilmektedir. İhracat vergileri, daha çok gelişmekte olan ülkeler tarafından tercih edilmekte, ihraç ürününe olan talebin enflasyon ortamına zemin hazırlamaması için kullanılmaktadır. Ayrıca ülke içinde ihracat üzerinden alınan vergileri azaltarak üretimi arttırmak hedeflenmektedir. Böylece artan ürün bolluğu fiyatların düşmesini sağlamakta ve tüketiciler açısından olumlu bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Uluslararası piyasada ise ürünlerin üretimini azaltarak dünya fiyatlarını yükseltmek ve böylece ticaret hadlerini kendi çıkarına göre düzenlemek hedefi yatmaktadır. İhracat vergi uygulamalarında bir diğer hedef ise girdilerin ülke içi işlemlerini sağlamak ve doğal girdi talebini karşılamaktır (Seymen, 2000: 139).

Piermartini (2004: 7) çalışmasında ihracat vergilerinin iki yönlü olarak uygulanabileceğini vurgulamıştır. Yüzde vergisi olarak adlandırılan advarolem vergi; bir ürünün değeri üzerinden alınırken, değer üzerinden alınan spesifik vergi; birim başına ödemeye konu sabit bir tutarı ifade etmektedir. Bu ihracat vergilerinin ürünlerin fiyatları üzerine etkileri vardır. Yüksek oranlı bir vergi uygulandığında ürün fiyatı yükselirken, düşük oranlı bir vergi uygulandığında ürün fiyatı düşmektedir. Uluslararası piyasada tekel gücüne sahip olan bir ülkede, uygulanacak ihracat vergisi sonucu o mal üzerinden ülkenin ticari koşulları yükselmektedir. Büyük ülke tarafından ihraç malı üzerine koyulan ihracat vergisi, dünya fiyatlarının artmasına neden olmaktadır. Böylece her ihraç edilen birim mal, ülkeye daha fazla ithalat yapma imkanı tanıyacak böylece ülke refahı artmış olacaktır.

D) Ayrımcı devlet alımları ve ticaretin devlet eliyle yapılması

Ülke içinde devletin mal ve hizmet çeşitlerini satın alması, ekonomi üzerinde güçlü etkiler doğurmaktadır. Devlet mal ve hizmet satın aldığı anda ülke içi firma veya dış ülkedeki yabancı firma arasında bir ayrım yapabilmektedir. Neredeyse bütün ülkelerde devlet satın alımlarını ülke içi firmalardan yapmasını sağlayan ve bunu teşvik eden kanuni uygulamalar mevcuttur. Devletin bu mal ve hizmet alımlarını yurt içi firmalardan gerçekleştirmesi ülkelerarası mal ve hizmet dolaşımını etkilemektedir. Neticede devlet, ticareti yönlendirici etkisiyle karşımıza çıkmaktadır (Seymen, 2000: 133).

Ülke kanunlarında, hükümetlerin talep ettikleri mal ve hizmetlerin yurt içi üretimlerden sağlanmasını destekleyen maddeler yer almaktadır. Örneğin; ABD’de uygulamaya konan “Amerikan Malı Kullan Kanunu”, ABD kurumlarına yapılacak ihalelerde ülke içi üretilmiş malların kullanım şartı getirilmiştir (Özsoy, 2010: 27). Görülen o ki; devlet yerel üretimi desteklediğinde ekonomik kalkınma yolunda adımlar atılmış olacaktır. Yerel üretim desteği, ihracata dönük yapılacak yatırımların temelini oluşturmasından dolayı uluslararası ticarete ciddi katkı sağlamış olmaktadır.

Bilimsel yayımlamada, Kamu alımları; devletin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmet üretimlerinin uygulamaya koyulacak prosedürler dahilinde hesaplanacak bir bedel karşılığında özel bireylerden satın alınması şeklinde ifade edilmektedir. Bu çerçevede ülkeler açısından devlet kurumları büyük alıcı sıfatındadır. 2002 yılında Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD), dünya çapında yıl bazında tedarik edilen devlet alımlarının sayısal değerini 5,55 trilyon ABD Doları’nın üstünde olduğunu tespit etmiş, bu rakamın dünya ticaretindeki mal ve hizmet satışından ortaya çıkan getirinin %82,3’üne eşit olduğunu ortaya koymuştur. 5,55 trilyon ABD Doları’nın üzerinde çıkan devlet alımlarının tutarı dahilinde personel ve savunma harcamaları sayılmamaktadır. Ülkelerarası devlet alımlarının toplam miktarı ise 2,83 trilyon ABD Doları olarak ölçülmüştür (TİSK, 2006: 130). Avrupa Birliği kapsamında kamu alımlarında, ekonomik pazarı serbestleştirmek ve ardından oluşacak rekabet gücünden devlet sektörlerinin faydalanmasını sağlamak önem arz etmektedir. Ayrımcılık ve şeffaflık gibi diğer hedefler rekabet gücünün etkisini bozmakta ve pazara girişte güven artmaktadır. Devlet alımlarının gerçekleştirildiği süreç içerisinde rekabetin yok sayılmasına yönelik yapılan gözetimler ciddi önem taşımaktadır. Genel kapsamda ise pazar içi rekabetin oluşturulması ve gözetilmesi yetkileri Rekabet Kurullarınca yerine getirilmektedir (TİSK, 2006: 138).

1.3.2.3. Teknik ve idari engeller

Ülkelerin en temel öncelikleri arasında yer alan piyasa içi üretilen ürünlerin, güvenli ve kaliteli şekilde tüketiciye sunumu bazı teknik kriterlerin doğmasına neden olmuştur. Teknik düzenlemeler, uygunluk değerlendirmesi prosedürleri, standartlar iktisadi ve ticari gelişmeye birikimde bulunan, can ve mal güvenliğinin istikrarını koruyan küresel ekonominin en önemli terimleri olmaktadır. Teknik düzenlemeler, ülkeler tarafından piyasadaki yanlış uygulanan düzenin değişimini sağlamak ve ülke

yurttaşlarını kalitesiz, bozuk veya zararlı ürünlerden koruyabilmek adına uygulamada var olan belgeleri kapsamaktadır. Standartlar ise, malların birbiriyle örtüşmesi, iktisadi açıdan uygun üretilmelerini ve ürünün niteliğini garanti etmeyi hedefleyen, pazara dönük amaçları olan araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda teknik düzenlemeler ve standartlar genel anlamda teknik engeller olarak nitelendirilen uluslararası ticaretin düzeninde bozucu etkilere de neden olabilmektedir. Uluslararası standartların dışına çıkılarak farklı teknik özellikler belirlenerek olması gerekenden sert testler ve zorunlu belgelendirme aşamaları ile ciddi sorunlar teşkil edebilmektedir. Olması gereken şartlarda uygulanmayan bu prosedürler, ihracatçılar açısından maliyetleri arttırmakta ve rekabet gücünü zayıflatmaktadır. Ticarete teknik engellerin uluslararası ticaretteki olumsuz yansımalarının sonuçları ilk olarak GATT daha sonra ise DTÖ tarafından ele alınmış, günümüzde “*Ticarete Teknik Engeller Antlaşması*” DTÖ üyesi ülkeler tarafından bağlayıcı bir nitelik taşımaktadır. Aynı zamanda bu önlemlerle uluslararası ticaret nezdinde yasal olmayan engellerin oluşturulmasını engellemek ve buna dönük mekanizmalar geliştirme amaçları belirlenirken, anlaşma dahilindeki ülkelerin toplumsal güvenlik ve sağlık gibi temel haklarını korumak belirlenen hedefler arasında yer almaktadır (Ticaret Bakanlığı, 2020).

Deardorff vd. (1997: 33) çalışmasında uluslararası ticarete standartların, düzenleme ve belgelendirmenin, bilgilerin uygulanabilirliğini yükselttiğini aynı zamanda hane halkı ve firmalar tarafından temin edilen mal ve hizmet kalitesi üzerindeki soru işaretlerini giderdiğini vurgulamaktadır. Teknik düzenlemeler kanunen bağlayıcı iken standartlar belirli iş grupları dahilinde düzenlenmektedir. Ancak bu işleyişler ülkeler bazında farklılıklara neden olduğunda ticaretin gidişatının önünde teknik engel şeklinde ortaya çıkabilmektedir.

A) Menşe kuralları:

Menşe terimi, dış ticarete akışın sorun teşkil etmeden yürütülebilmesi adına ürünün üretim yapıldığı ülkeyi belge üzerinde sunma anlamına gelmektedir. Üretim yapılan ülkeyi ifade eden menşe, entegrasyon dahilinde olan ülkeler için önem arz etmektedir. Üretim yerinin belgelenmesi, menşe şahadetnamesi³ olarak isimlendirilmektedir. Bu belge birbirinden ayrı gümrük profillerine ait serbest ticaret

---

³ Menşe Şahadetnamesi: Bir eşyanın tercihli olmayan menşe statüsünü ispatlayıcı nitelik göstermekte, söz konusu eşyanın o ülkede üretiminin gerçekleştirildiğini kanıtlamaktadır (Şanlı ve Ekşi, 2000:259).

alanları ve yabancı ülkelere farklı tarife düzenleyen ülkeler adına ciddi önem taşımaktadır. İhracat yapan ülke menşe belgesini ithalatçı ülkenin prosedür ve usullerine göre düzenlemektedir (Argın ve Bakkalcı, 2011: 226).

Bir başka deyişle menşe bir malın ekonomik yurdu şeklinde ifade edilebilmektedir. Üretilen malın ekonomik yurdu tabiri o malın ticarete açıldığında menşenin tespitiyle düzenlenecek gümrük vergisini belirlemektedir. Neticede dünya ticareti sırasında düzenlenen antlaşmalar sonucunda aynı mal üzerinden uygulanan tarife veya tarife dışı araçlar değişim göstermektedir. Bununla birlikte uygulanacak gümrük vergisinin şekli dışında dış ticaret önlemlerinin oluşturulmasında malın menşenin açıklaması ön plana çıkmaktadır. Menşe aynı zamanda o mal adına verilerin düzenlenmesinde de kullanılmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü, tarife ve tarife dışı yasakların dış ticarete varlığının düşürülmesini ve menşe prosedürlerinin ön plana çıkarılmasını amaç edinmiştir. Bu prosedürler, malların tercihli ticaret çerçevesinde menşeli ürünlerin aktif olmasını destekleyen, menşe dahilinde olmayan ürünlerin tercihli ticaret çerçevesinde belirlenen kurallar doğrultusunda kullanılmasına imkan tanıyan iktisadi kuralları içermektedir. Aynı zamanda menşe prosedürlerinin, tarife ve tarife dışı yasaklara kıyasla ticaret saptırıcı etkisi çok daha az olmaktadır. Nedeni ise menşe dahilinde bir malın üretim aşamasında bir farklılık uygulanması gerekirken, uygulamadaki tarifinin malın ticari değeri üzerinden değerlendirme yapmasını gerektiriyor olmasından kaynaklanmaktadır. Şayet bir ülke bu noktada tarife uygulamasını tercih ettiğinde korumak için talep ettiği sektör ya da ülkeye ekonomik külfetler uygulamaktansa menşe prosedürlerinin içeriğini genişleterek dış ticaret akışını olumlu yönde etkileyebilmektedir (Tekin, 2019: 20).

20 Eylül 1986 tarihinde düzenlenen “Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri” ’nin Uruguay ayağında, ticaretin serbestleştirilmesinin dünya ticaret hacmini genişleteceği ve GATT kapsamında uluslararası ekonomik çevrenin büyüyeceği hedefleri yer almaktadır. GATT tarafından oluşturulan 1994 düzenlemelerinin devamının sağlanmasında menşe kurallarına dair kanun ve uygulamalar üzerinde şeffaflığın zemininde tarafsız ve tutarlı maddeler oluşturulmuş, düzenlenen anlaşma sonucunda ortaya çıkabilecek uyumsuzlukların etkili bir şekilde çözüme ulaştırılmasında ise istişare prosedürleri ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca bu kuralların ticaretin önünde gereksiz

engeller yaratmasına olanak tanımadan uluslararası ticaret devinimini kolaylaştırıcı şekilde düzenlendiği görülmektedir (WTO, 2010: 6).

Menşe kuralları, tercihli ve tercihsiz şeklinde gruplandırılabilir. Tercihsiz Menşe Kuralları, “*En Çok Kayırılan Ülke*” kuralı çerçevesinde DTÖ üyeleri kapsamındaki ülkelere tavizli vergi uygulayabilmek adına ön plana koyulan kuralları temsil etmektedir. Bu kurallara riayet eden ve Dünya Ticaret Örgütü üyesi bir ülkeden temin edilen mal için hangi ülke olduğuna bakılmadan tavizli vergi yüzdesi hesaplanıp, uygulamaya koyulmaktadır. Tercihli Menşe Kuralları’na baktığımızda ‘*En Çok Kayırılan Ülke*’ stratejisinin yok sayıldığı ve belirli ülkelerin kendi aralarında farklı uygulamalara zemin hazırlayan şahsi anlaşmalarla kuralları çizdiği görülmektedir. İki veya daha fazla ülke bir araya gelerek düzenledikleri anlaşma hükümleri çerçevesince ürettikleri malları ithalata söz konusu edebilirken, bu anlaşma dışında kalan diğer ülke mallarından özel menşe kuralları ile ayrıştırılmaktadırlar (Bozkurt, 2011: 151).

B) Gümrük değerlendirme prosedürü:

İthalata söz konusu olan malların, vergi matrahlarının tespit edilmesi ve verilerinin derlenmesi adına yapılan bir işlem olan gümrük değerlendirme prosedürü, gümrüklerde mallar üzerinden alınan yüksek tutarlı hatalı bir değerlendirmeye sokulduğunda ya da haddinden çok daha fazla miktarda hesaplandığında tarife dışı engel adı altında incelenmektedir. Ülkelerarası ticarete tarifelerin düşürülmesi açısından uzlaşılan anlaşmalar, gümrüklerde mal sınıflandırmasının gerçekleştirilmemesi ve tarife oranlarının belirlenmemesi durumunda önem kaybetmektedir. Hal böyleyken gümrüklerde belirli tarife oranları olmasına rağmen rastgele tutarla vergiler ödenir hale gelmektedir. Ayrıca ithalat sektöründe rakip halde bulunan yurt içi üreticiler devlete bu konuda baskı yapabilmektedirler. Birden fazla ülkede vergi matrahları hesaplanırken ithalatçıların faturaları göz önüne alınmamaktadır. (Eken, 2019: 105).

Gümrük değerlemesi kapsamında advarolem vergi ithal edilen malların belirli bir yüzdesi olarak ifade edilirken, spesifik vergi ithal edilen malların sabit bir miktarına karşılık gelmektedir. Bunlar dışında birleşik oran şeklinde yani advarolem ve spesifik vergi kombinasyonu da sağlanabilmektedir. Advarolem vergi oranı uluslararası ticarete ön plana çıkan bir vergi çeşidi olarak görülmektedir. Bilimsel yayımlamada, 2007 Yılı Birleşmiş Milletler Uyumlaştırılmış Tarife Çizelgesi’ne göre; yapılması hedeflenen

ithalat miktarı advarolem vergi çeşidine göre düzenlenmiş, çikolatalı süt ithalatı için vergi oranı %17 olarak belirlenirken, bu değer malların gümrük bedelleri ile çarpılması şeklinde ortaya çıkartılmıştır. Bu yüzden gümrük değerlerinin nasıl belirlendiği, tarife çizelgesinde ithalatçı açısından önem arz etmektedir. İthalatçının ödemek zorunda olduğu malın gümrük değeri ve oranı, vergi miktarını yansıtmaktadır. Dünya Ticaret Örgütü Gümrük Değerleme Antlaşması gereğince, gümrük vergisi değerlendirmesinde şeffaflığı, tutarlılığı ve adaleti teşvik eden bir düzen içinde kuruluşa üye her ülke ithalat değerlendirmesine dönük prosedürlerini belirlemektedir (WTO, 2010: 2).

C) İthalat lisansları:

İdari düzenleme içeriğinde yer alan ithalat lisansları, ithalatçıya izne tabi ve satışı yasak olan mallar üzerinden verilen izni kapsamaktadır. Uygulanmasındaki amaç, kota kontrolü sağlamak ve ithalat önlemlerini kontrol altında tutmaktır. Bunlar dışında veri derleme, yorumlama amacıyla da kullanılabilir (Çakmakçı, 2018: 45).

Bir başka deyişle ithalat lisansları kota düzeniyle bir bütün oluşturmakta, günümüzde insan ve diğer canlıların, çevre sağlığının üzerinde durarak ithalatı gözetim altında tutmaktadır.

D) Sevk öncesi inceleme:

Bir ürünün tutar, değer ve nitelik bakımından ithalatçı ülke gözünden uygun olup olmadığının ihracatçı ülke sınırları dahilinde incelenmesine sevk öncesi inceleme adı verilmektedir. Bir mal gümrükten geçerken faturalarda ürünlerin cari değerinde meydana çıkan bir farklılık malların gümrükten alınmasına ve maliyetlerin yükselmesine neden olmaktadır. Bu nedenle mallar gümrükten geçmeden önce net ve doğru bilgilerin sağlanması son derece önem arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gümrük işleyiş sistemindeki yetersizlikler ithal edilen mal üzerinde yapılacak gözetimleri aksatmaktadır. Hal böyle olduğunda ithalat sahibi ülke ya da firmalar sözleşmedeki ürünün değerini kontrol etmek amacıyla uluslararası kurumlardan destek alabilmektedirler. Sevk öncesi inceleme, devlet veya antlaşma şartlarına bağlı ithalat yapan firmalar tarafından gerçekleştirilebilmektedir (Seymen, 2000: 149).

DEİK (2017) yayımladığı bir rapora göre, 01.07.2011 tarihinde Merkezi Irak Yönetimi tarafından başlatılan ve 10 ay sonra Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin de

eklenerek devam ettiği sevk öncesi inceleme uygulaması, malların kalite ve standartlara uygun olup olmadığı belirlenen gözetim şirketleri tarafından uygulanmıştır. Sevk öncesi inceleme, 19.02.2017 tarihinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne ihraç edilen mallarımıza yönelik sona ermiş, Kuzey Irak için yürürlükten kaldırılmıştır. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'ne ihraç edilecek olan mallara dönük denetimler Kuzey Irak gümrüklerinde Kuzey Irak Standardizasyon ve Kalite Kontrol İdaresi (KSQCA) çalışanları tarafından gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda Merkezi Irak ile ihracata konu olan mallara dönük sevk öncesi incelemeler 04.05.2017 tarihine kadar devam etmiş, bu tarihten sonra yetkili şirketler tarafından denetimler sürdürülmektedir.

1.4. Dış Ödemeler Bilançosu ve Kapsamı

Mal ve hizmetlerin ekonomik akışı uluslararası ticari ilişkilerin şekillenmesinde önemli rol oynamakta, ülkelerin birbirileri ile bu mal ve hizmet akışına dahil olmadan ekonomik açıdan gelişebilmeleri zorlaşmaktadır. Dış ödemeler bilançosu, bir ülkenin diğer ülkeler ile olan iktisadi ilişkilerinin sistematik bir raporu olarak değerlendirilmektedir. Genellikle bir yıllık bir zaman aralığında bir ülkenin diğer ülkeler ile gerçekleştirdiği iktisadi işlemleri gösteren cetvel, ödemeler dengesini ifade etmektedir (Seyidoğlu, 1978: 320).

1.4.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı

Bir ülkenin ödemeler bilançosu, genellikle bir yılı temsil eden süre içerisinde ülke vatandaşları ve yabancı ülkedeki vatandaşların, aralarında gerçekleştirdiği iktisadi işlemlerin sistematik olarak kayıt altına alındığı tabloyu ifade etmektedir. Ödemeler bilançosu, ülkelerin dış iktisadi yapısını göstermesinden dolayı belirlenecek ekonomi politikalarına yön vermektedir. Dış ödemeler bilançosu, firmaların kar-zarar tablolarına benzetilmektedir. Bilanço, firmanın birikmiş borçlarını ve alacaklarını anlık ortaya koyarken ödemeler bilançosu, bir ülkenin anlık borç ve alacak görünümünden ziyade süreç içerisinde değişimlerini incelemeye yaramaktadır (Seyidoğlu, 1982: 165).

Bir başka tanıma göre ödemeler bilançosu, bir ulusun tüm sakinlerinin diğer ülke vatandaşları ile belli bir süre içinde kaydettiği ticari işlemlerin sayısal verilerini göstermektedir. Genellikle bir yıllık süreyi kapsamakla beraber bazı ülkeler kayıtları üç ayda bir tutmaktadır. Devletler, ödemeler bilançosu verilerinin sunulmasında ticari ve mali yönden önem arz etmektedir. Bu sayede alınacak politika kararlarında ödemeler

bilançosu vazgeçilmez nokta olmakta böylece firmalar, bankalar ve kişiler uluslararası finans ve ticaret konularında bilgi sahibi olabilmektedir (Salvatore, 2013: 397).

Başka bir kaynaktan incelenen tanıma göre ödemeler bilançosu; bir ekonomideki yerleşiklerin diğer yurt dışındaki yerleşikler ile belli bir zaman diliminde yaptıkları ekonomik işlemlerin sistematik verilerini bulmak üzere derlenen istatistiki bir belge özelliği taşımaktadır. Sözü edilen tanımda ekonomik işlemler; mal ve hizmet işlemlerini, finansal mevzuat ve yükümlülükleri ve farklı ülke yerleşiklerinin reel veya finansal kaynak transferlerini içermektedir. Yine tanımda ifade edilen “*ekonomi*” kavramı, devlet tarafından yönetimde olan coğrafi alanı vurgularken, “*yerleşiklik*” bir yılı aşkın süre içerisinde aynı yerde ikameti bulunan şahısları ve o iktisadi alanda faaliyette olan tüzel kişilikleri vurgulamaktadır. Ödemeler bilançosunda aylık, üç aylık, yıllık olarak yabancı ülke yerleşikleriyle gerçekleştirilen iktisadi akımlar ölçüme dahil edilmektedir. Para birimi olarak uluslararası pazarda kabul görmüş birimler seçilir ve tutarlılığı göz önünde bulundurulur (TCMB, 2020a: 3).

1.4.2. Ödemeler Bilançosu Ana Kalemleri

Yüzyıllardan beridir birbirleriyle ekonomik ilişki içinde olan sayısız ülke, ilişkilerinin düzenli, planlı ve sistematik yürütülebilmesi adına bir araca ihtiyaç duymuştur. Ödemeler bilançosu bu noktada bir araç görevi görerek, belli kayıtlama sistemi ile ekonomik ilişkileri düzenleyici bir rapor olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çift kayıtlı muhasebe sistemi esasına göre düzenlenen dış ödemeler bilançosu, bir hesabın borç veya alacak bölümüne geçirilirken aynı işlemler diğer bir hesaba ters olacak şekilde kaydedilmektedir. Neticede hesap muhasebe sistemi açısından denkleştirken, ekonominin dış açıklarının denkleştiği şeklinde ifade edilememektedir. Ödemeler bilançosunda aktif yani alacak kısmına, diğer ülkelerden alacak işlemleri – mal ya da hizmet ihracı- gibi veriler kaydedilirken, pasif yani borç kısmına diğer ülkelere yapılacak ödeme işlemleri – mal ya da hizmet ithalatı - gibi veriler kaydedilmektedir. Bir ülke çok sayıda ülkeyle ticari ilişki içinde bulunabilmektedir. Bu işlemler ödemeler bilançosunda belli başlıklar altında gruplandırılarak gösterilmektedir (Eğilmez, 2020: 171). Bu ana hesapları şöyle sıralayabiliriz:

- Cari işlemler hesapları
- Sermaye ve finansman hesapları
- Rezerv hareketleri hesabı

Belirtilen hesaplar özetler halinde incelenmiştir.

1.4.2.1. Cari işlemler hesabı

İhracat ve ithalat dış ticaret dengesi olarak ifade edilen cari işlemler hesabı, yatırım gelirleri, mal ve hizmet ticareti, turizm gelir ve gider denkleği, faiz ödemeleri ve kar transferlerini içinde bulundurmaktadır. Bu yönüyle aslında ekonominin reel sınıfının mal ticaretini ve üretim kesiminin yabancı para dengesini ifade etmektedir. Geniş bir çerçeveyi ele almasından kaynaklı ülke içi yabancı para açığının gözlemlenmesinde önem arz etmektedir. Cari işlemler hesabı şayet açık veriyorsa bunun borçlanma aracılığıyla gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Yani ödemeler bilançosu verilerinde cari işlemler açık veriyorsa, sermaye hareketliliğinde fazlalık beklenmektedir (Yeldan, 2005: 48).

Cari işlemler hesabını mal ve dış ticaret dengesi, hizmet ticareti ve yatırım gelirleri başlıkları altında inceleyeceğiz.

Mal Ticareti ve Dış Ticaret Hesabı: TCMB (2009) raporuna göre, dış ticaret dengesi hesabı, genel mal ticaretini net transit ticaret gelirini, altın ticaretini, taşıtlar için limanlarda sağlanan malları son olarak bavul ticaretini içermektedir.

Mal ve hizmet ithalatı uluslararası iktisadi işlemlerin büyük çoğunluğunu kapsamasıyla beraber, döviz kazanımı sağlamaktadır. Dış ödemeler bilançosunun aktif kısmında yer alan hesap alacaklı konumundadır ve mal ithalatı sonucu meydana gelecek döviz çıkışı borçlu işlem sayılmakta, pasif kısımda yer almaktadır (Karakayalı, 2008: 489). Dış ticaret dengesi ithalat ve ihracat arasındaki farkı ortaya koyarken, ödemeler yani cari işlemler dengesi dış alem ile gelir gider denkliklerini ifade etmektedir.

Tablo 1.2. Türkiye'nin 2018, 2019 ve 2020 Yıllarına Ait Ödemeler Bilançosu

YILLAR	2018	2019	2020
A. CARI İŞLEMLER HESABI	-20.745	6.759	-36.724
1- İhracat	178.909	182.246	168.245
2- İthalat	219.676	198.997	206.123
Dış Ticaret Dengesi	-40.767	-16.751	-37.878
3- Hizmetler Dengesi: Gelir	59.023	63.590	34.424
4- Hizmetler Dengesi: Gider	27.930	28.062	24.784
Mal ve Hizmet Dengesi	-9.674	18.777	-28.238
5- Yatırım Gelirleri	6.132	6.331	6.795
6- Yatırım Giderleri	18.057	19.174	15.564
Mal, Hizmet ve Yatırım Gelirleri Dengesi	-21.599	5.934	-37.007
7- Cari Transferler (İkincil Yatırım)	854	825	283
B. SERMAYE HESABI	62	34	-39
C. FİNANS HESABI	-526	-5.016	-8.177
8- Yurtdışından Doğrudan Yatırım	3.649	2.943	3.102
9- Yurtiçinde Doğrudan Yatırım	13.023	9.266	7.733
10- Portföy Hesabı- Varlıklar	3.147	4.703	220
11- Portföy Hesabı- Yükümlülükler	32	3.256	-5.273
11.1. Hisse Senetleri	-1.131	406	-4.255
11.2. Borç Senetleri	1.163	2.850	-1.018
12- Diğer Yatırımlar	10.380	8.775	-802
12.1. Merkez Bankası	0	0	0
12.2. Genel Hükümet	110	110	33
12.3. Bankalar	7.311	6.045	-3.005
12.4. Diğer Sektörler	2.959	2.620	2.170
13- Diğer Yatırımlar- Yükümlülükler	4.647	8.915	8.237
13.1. Merkez Bankası	4.366	2.542	12.678
13.2. Genel Hükümet	-822	-920	-423
13.3. Bankalar	-12.571	-1.502	136
13.4. Diğer Sektörler	13.674	8.795	-4.154
Cari, Sermaye ve Finansal Hesaplar	-20.157	-11.809	28.586
D. NET HATA VE NOKSAN	9.780	-5.485	-3.276
GENEL DENGE	10.377	-6.324	31.862
E. REZERV VARLIKLAR (*)	-10.377	6.324	-31.862
14-Resmi Rezervler	-10.377	6.324	-31.862
15- Uluslararası Para Fonu Kredileri	-10.377	0	0

Kaynak: TCMB, 2020b (Yıllık veriler kullanılmıştır, veriler Milyon ABD Doları cinsindedir.)

Yukarıda verilen Tablo 1.2'de, Türkiye'nin üç yıla ait dış ödemeler bilançosu gösterilmektedir. 2018 yılında cari işlemler hesabı -2,0 milyar dolar açık verirken bu rakam 2020 yılında -3,6 milyar dolara yükselmiştir. Dış ticaret dengesi açığı ise 2019 yılında -1,6 milyar dolardan 2020 yılında -3,7'ye yükseldiği görülmektedir. Dış ticaret dengesindeki dalgalanmalar cari açığın yükselmesine neden olmaktadır. Karşılaştırılan 2018 ve 2019 yılları bize dış ticaret dengesinde bir iyileşme olduğunu göstermektedir. Bu iyileşme, cari açığın büyüme hızının artmasına engel olmaktadır. Dış ticaret sürecinde ekonomik verimlilik ve denge durumlarını takibe alıp doğru hamleleri

yapabilmek, dışa açık ekonomilerde önem arz etmektedir. Bu nedenle bir gösterge niteliğinde olan ihracatın ithalatı karşılama oranı ülkelerin ticari güçlerini karşılaştırmada etkin rol oynamaktadır. Karşılama oranı, toplam ticaret içinde sade mal ticaretini kapsamaktadır (Aydın vd; 2015: 2). Cari işlemler hesabı açığını gidermek için ihracatın ithalatı karşılama oranının yükselmesi beklenmektedir.

Hizmet Ticareti: Görünmez ticaret adıyla da nitelendirilen hizmetler hesabı, cari işlemler hesabı içinde fiziki mal ticareti dışında kalan ödeme akımlarını oluşturmaktadır. Turizm, inşaat, finans, taşımacılık, resmi ve ticari hizmetler gibi fiziki ürün grupları dışında kalan kalemleri içermektedir. Hizmet ticareti hesabı da kalemler üzerinde üretim faaliyetlerinin sonuçlarını göstermektedir. Mal ticareti hesabı kullanılan girdi ve ekonomik değer farklılığı noktasında hizmet ticaretinden ayrılmaktadır. Bu yönüyle mallar, mülkiyet haklarının kullanılabilirdiği, kurumsal özelliği ile birbirleri yerine geçebilen fiziksel ürünler olarak ayrıştırılmaktadır (IMF, 2009: 149).

Ödemeler Dengesi İstatistikleri kitabına göre hizmetler, ihraç ve ithal edilmesine ilişkin verilerin elde tutulduğu ana hesap grubuna verilen isimdir. Bu hizmet grupları aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- Bakım ve Onarım Hizmetleri
- Taşımacılık (Navlun ve diğerleri)
- Seyahat Hizmetleri
- İnşaat Hizmetleri
- Fiziksel Girdiler için İmalat Hizmetleri
- Sigorta ve Emeklilik Hizmetleri
- Fikri Mülkiyet Hakkı Kullanım Ücretleri
- Telekomünikasyon, Bilgisayar ve Bilgi Hizmetleri
- Kültürel ve Eğlence Hizmetleri
- Finansal Hizmetler
- Diğer İş Hizmetleri
- Resmi Hizmetler

Kitabın getirmiş olduğu yeni prosedüre göre “İşlem Gören Mallar” tekrar düzenlenmiştir. Yurt dışına işlenmek amacıyla gönderilen ürünler tekrar geri geldiğinde genel mal ticareti kapsamından çıkartılmış ve malın işleme dahil edilmeden önceki değeri ile işlem sonrası değeri arasındaki fark “Başkasına Ait Fiziksel Girdiler için İmalat Hizmetleri” başlıklı hesaba kaydedilmektedir (TCMB, 2020a: 8).

Tablo 1.2'ye bakıldığında hizmetler kalemi dengesi 2018 yılında 31,0 milyar dolar 2019 yılı 35,5 milyar dolar fazla vermiş 2020 yılında ise bu rakam 9,6 milyar dolara gerilemiştir. Örneğin; 2018 yılında hizmetler dengesinin 31,0 milyar dolar fazla vermesi 20,7 milyar dolar açık veren cari işlemler hesabının yükselmesinin önüne geçmiştir.

Yatırım Gelirleri: Yerleşik yurt içi yatırımcının, yerleşik olan yurt dışı yatırımcıya direkt olarak yatırım şirketine varlık ve yükümlülük temeline dayanarak yaptığı yatırımları ifade etmektedir. Bu yatırımlar yurt içi yerleşik yatırımcının ülke bilançosunda varlık artışı yaratmaktadır (TCMB, 2018: 8).

1.4.2.2. Sermaye ve finans işlemleri hesabı

Dış ödemeler bilançosu hesap gruplarından olan Sermaye Hesabı, işlemsel nitelik bakımından mal ve hizmet gruplarını içermesine rağmen Cari İşlemler Dengesi hesabından ayrılmaktadır. Cari İşlemler Dengesi, mal ve hizmet alışverişinden kazanılan geliri yansıtırken, Sermaye Hesabı içinde ticari kazanç dışında üretime dahil olan unsurların ve sermaye akışlarının verileri gözlemlenmektedir (Şanal, 2020: 18).

Seyidoğlu (1978) kitabında, sermaye hesabını uzun ve kısa süreli olmak üzere iki bölümde incelemiştir. Uzun süreli sermaye hesabı, bir yıldan daha uzun olan sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Yabancı bankalarda uzun vadede hesap açtırmak, kişi ve firmalardan tahvil, hisse senedi satın almak, portföy yatırımları ile yurt dışında fabrika açmak veya ortak işletme açmak gibi işlemler uzun vadeli sermaye hesabı içinde yer almaktadır. Bir yıldan daha kısa vadeli gerçekleşen sermaye akımları ise yine yabancı bankalarda açtırılan kısa vadeli alacaklar, kısa vadede alınan devlet bonolarının alım-satımı gibi işlemleri içermektedir. Yapılan sermaye akımları şahıslar ve tüzel kişilikler tarafından yapılmasının yanı sıra kısa vadeli sermaye akımları döviz kuru ve faiz değişimlerinden kar elde etmek amacıyla veya dış dengesizliklerin önüne geçmek amacıyla uygulanabilmektedir.

Finans Hesapları ise, her türlü finans (sermaye) hareketlerini içermektedir. Kamu ve özel kuruluşlar tarafından gerçekleştirilen sermaye akımlarını kapsamaktadır. Finans hesabı dahilinde yer alan ana kalemler doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları, finansal türevler, rezerv varlıklar ve diğer yatırımlardan oluşmaktadır.

Doğrudan Yatırımlar, ülke yerleşiklerinin kurumsal birimler tarafından gerçekleştirdiği tüm yatırım gelirlerini kapsayan hesaba denmektedir. Belirlenmiş olan birbirine bağlı finansal kurumlar arasındaki borçlar bu grubun dışında tutulmakta diğer yatırım hesabı veya portföy yatırımları bölümünde değerlendirilmektedir (IMF, 2009: 202).

IMF (2009) yayımladığı kitapçığa göre, doğrudan yatırımlar ve buna bağlı yatırım gelirlerini üç gruba ayırmaktadır İlk sınıflandırmada yatırımcıların doğrudan gerçekleştirdiği yatırım girişimleri yer almakta, yatırım gelir akışları, faiz ve kazançlar yer almaktadır. Diğer bir sınıflandırmada tersine yatırım adı altında yatırım işletmelerinin doğrudan alacaklar üzerindeki yatırım gelir döngüsünü içermektedir. Son olarak yapılan sınıflandırmada ise yatırım işletmeleri dışında kalan diğer şirketler arasında gerçekleştirilmektedir.

Portföy Yatırımları, menkul kıymetler üzerinden yapılan, genelde hisse senetleri ile şahıs veya tüzel kişilikler aracılığıyla ihraç edilen tahvil, bono gibi borç senetleriyle, piyasadaki diğer vasıtaları kapsamaktadır. Doğrudan yatırım ve portföy yatırımlarını kıyasladığımızda gözlem ve yönetime dair farklılıklar görülmektedir. Portföy yatırımlarında yatırımcı tarafından yönetim kontrolü olmadan uluslararası piyasadan kaynak temin edilmekteyken doğrudan yatırımlarda yatırım yapan şirketin yönetimdeki kontrolü ön plana çıkmaktadır. Bir diğer ayırım ise portföy yatırımlarında yabancı yatırımcının yalnız sermaye katkısı bulunurken doğrudan yatırımlarda yatırımcı sermayenin yanı sıra teknoloji ve donanımını da ekleyebilmektedir.

Finansal Türevler, bir dayanağın değeri üzerinden bağımsız şekilde alışverişte bulunan finansal araçlara verilen isimdir. Hukuki bir sözleşme gereğince ileriki vadede alım satımı gerçekleştirilecek olan türev işlemleri opsiyon ve vadeli olmak üzere iki tipte toplanmaktadır (TCMB, 2020a: 11).

Diğer Yatırımlar ise özel sektörün, özel bankaların, Hazine ve Merkez Bankası'nın ülke içine getirdiği ve çıkardığı dövizlerden oluşmaktadır. Tablo 1.3'e göre bu rakam 2018'de 4,6 milyar dolar olarak karşımıza çıkmakta 2019 yılında yabancı kaynaklı sermaye artışı yükselerek 8,9 milyar dolar rakamına ulaşmış, 2020 yılında ise 8,2 milyar dolara düşmüştür.

1.4.2.3. Rezerv varlıklar

Rezerv varlıklar hesabında Merkez Bankası ve IMF tarafından cari ve sermaye işlemleri sonucu meydana gelen değişiklikler tutulmaktadır. Merkez Bankası tarafından kur istikrarı bekleniyor ve döviz arzı talebine göre yüksek seyrediyor ise piyasadan döviz satın alınmaktadır. Tam tersi bir durum söz konusu olduğunda ise döviz talebini düşürmek amacıyla piyasaya döviz satmaktadır. Merkez Bankası tarafından gerçekleştirilen bu işlemler uluslararası rezervlerde ülke adına bir değişim yaratacağından rezerv varlıklar grubunda işlenmektedir. İlk olarak sermaye kategorisinde gerçekleşen fazla ile finanse edilen cari işlem dengesi, sermayeden sonra rezerv varlıklar ile kendisini dengelemektedir (Serin, 2019: 16).

TCMB tarafından rezerv varlıklar dört alt başlıkta gruplandırılmıştır. Bunlar Özel Çekme Hakları (SDR), Parasal Altın, Uluslararası Para Fonu Nezindeki Rezerv Opsiyonu ve Diğer Varlıklardan oluşmaktadır.

Özel Çekme Hakları (SDR): IMF kaynaklı oluşturulan, üye ülkelerin limitleri dahilinde rezerv temin etmek hedefiyle kullanımda olan bir çeşittir.

Parasal Altın: Ülkeye ait parasal anlamda görevli kişinin kaynağında bulundurduğu rezervlerden oluşmaktadır.

Uluslararası Para Fonu Nezindeki Rezerv Opsiyonu: IMF bünyesinde bulunan üye ülkelerin rezerv durumları, kredi paylarından satın aldıklarının toplamını içermekte ve söz konusu ülkeye direkt ödenebilmektedir.

Diğer Varlıklar: Saydığımız rezerv varlıklar dışında kalanlardır. Bir bankanın elinde bulundurduğu varlıkların bir yetkilinin gözetiminde olması bu grupta incelenmektedir.

1.4.2.4. Net, hata ve noksan

Dış ödemeler bilançosunda kayıtlı verilerin tahmini ve gerçek tutarlarının birbirini desteklememesi, kurumlar tarafından mal ve hizmet verilerinin derlenmesi sonucu hataların çıkması gibi nedenlerle oluşan eksiklikler Net, Hata ve Noksan Hesabı'nda telafi edilmektedir. Ödemeler dengesi, borç verdiğinde bu borç bakiyesine ilişkin alacaklandırma yapılmakta, alacaklı bakiye çıktığında ise buna uygun borçlandırma

işlemi uygulanmaktadır. Net Hata ve Noksan hesabında kalıntı olarak hesaplama, ölçme, değerlendirme ve süre farklılıkları incelenmektedir. Bu kalem diğerlerinde olduğu gibi bir hesaplama gerektirmemekte borç ve alacak hesaplarının denk olmadığı durumlarda meydana gelen farkı yansıtmaktadır (Özkan, 2015: 10).

Pozitif değerli çıkan Net Hata ve Noksan Hesabı, ülke içine nereden geldiği belli olmayan döviz girdilerini ifade ederken, negatif değerli çıkan rakamlar ülke içinde hangi kalemden çıktığı belli olmayan grubu ifade etmektedir. Tablo 1.2'ye göre, 2018 yılında Net Hata ve Noksan Hesabı 9,7 milyar dolar iken 2019 yılında bu rakam -5,4 milyar dolar şeklinde hesaplanmış, kaynağın hangi kalemden geldiği bilinmeyen bir döviz çıkışı meydana gelmiştir. 2020 yılında ise bu rakam -3,2 milyar dolar seviyelerine inmiş ve ülkeden döviz çıkışı gerçekleşmiştir.

1.4.3. Ödemeler Bilançosu Dengesizlikleri

Ödemeler Bilançosu; dışa açık ekonomik yapıya sahip ülkelerde iktisadi ilişkileri, mal ve hizmet değişimlerini, faktör ticareti ve sermaye farklılıklarını ortaya koyması bakımından dünya ticaretinin belli bir döneme ait yapısını özetler niteliktedir. Ödemeler bilançosunda meydana gelebilecek denge veya dengesizlik durumları iki açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak ödemeler bilançosunun görüntüsü ülkenin uluslararası platformdaki duruşunu ve gücünü etkilemektedir. Bu nedenle ülkenin borç ödeme gücündeki yükselme veya düşme, ülke itibarı adına önem taşımaktadır. Öteki taraftan, ödemeler bilançosundaki değişmelere bağlı gelişmeler, ekonomik ve mali politikaların belirleyicisi olmasından dolayı ülke içi uygulanan bu politikaların başarısını ölçer niteliktedir. Günümüzde gelişmekte olan ülke profillerine bakıldığında cari açık dengesinin ciddi noktalara vardığı görülebilmektedir. Ödemeler dengesinin sarsan bir kalem olan cari açık dengesi, dış kaynak talebini arttırabilmektedir. Aynı zamanda dış ticarete meydana gelen açıkların çoğu zaman bütçe açıkları ile beraber seyretmesi, bilançonun dengesizliklerinin incelenmesinde bütçe açıklarının önemli bir rolü olduğunun göstergesi olmaktadır (Bakkal ve Oktayer, 2003: 2).

Bernanke (2007) çalışmasında 2005 yılında ABD'de cari açığın ciddi derecede artmasının veya azalmasının küresel ekonomi üzerinde önemli tartışmaları beraberinde getirdiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda çok sayıda gelişmekte olan piyasa ekonomileri için bu durumun uzun vadede reel faiz oranlarında küresel çapta bir düşüş

yaşatacağını söylemektedir. ABD’de cari hesap üzerinden meydana gelen gelişmeleri irdelemek için ülke içi uygulanan iktisadi ve mali politika sonuçlarını küresel bağlamda değerlendirmek gerektiğini vurgulamaktadır.

Fieleke (1988) çalışmasında ödemeler bilançosu dengesine yönelik borç altında olan ülkelerin bu duruma bağlı faiz ödemelerinin arttığını vurgulamaktadır. Dünya faiz oranlarından görülecek bir artış neticesinde yüksek borç altında olan ülkeler ekonomik krizlere boyun eğmek zorunda kalmışlardır. 1979 yılından 1982 yılına kadar faiz ödemelerinde meydana gelen 28,4 milyar dolar kadar artış cari işlemler açığındaki artıştan daha fazla gerçekleştiği açıklanmaktadır.

Dış ödemeler bilançosunda görülen dengesizlikler açık veya fazla terimleriyle ifade edilmektedir. Açık veya fazla durumları genellikle otonom kalemlerdeki işlemlerde meydana gelen eşitsizlikten kaynaklanmaktadır. Gelir ve gider dengesindeki uyumsuzluktan kaynaklanan bu durum gelirlerin giderlerden yüksek olması halinde fazlalık, giderlerin gelirlerden yüksek olması halinde ise açık şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dış ödemeler bilançosu denklığı ticarete beklenen bir görüntü olarak hedeflenmektedir. Az gelişmiş ülkelerde cari işlemler meydana gelen açığın sermaye girişleri aracılığıyla ödendiği ve buna bağlı sermaye akışlarının teşviği sağlandığı görülmektedir (Yıldırım, 2010: 41).

Ödemeler bilançosu fazla ve açığını anlayabilmek için öncelikle bilanço kayıtlarını denkleştirici⁴ ve otonom⁵ şeklinde incelemek gerekmektedir. Otonom işlemler kendiliğinden meydana gelen, ihracat, ithalat, yabancı yatırımlar gibi kalemlerden oluşmaktadır. Buna bağlı ödemeler bilançosunun fazla veya açık vermesi şöyle ifade edilebilmektedir: Bir ülkenin otonom dış faktör gelir ve gider denklığı söz konusu ise bilanço dengededir. Ancak otonom gelir ve otonom giderlerin eşitliği söz konusu değil ise hesaplanan fark kadar fazla veya açık vardır. Denkleştirici işlemler ise ödemeler bilançosundaki fazla veya açıkları denkleştirmek için yapılmaktadır. Bu işlemlerin yapılabilmesi için ödemeler bilançosunda bir dengesizliğin gerçekleşmesi gerekmektedir. Örneğin; ithalat yapan kişinin ihracatçıya

---

⁴ Denkleştirici işlemler, resmi rezerv değişmelerini oluşturmada ve döviz rezervlerinde azalışa ya da artışa sebep olmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası’nın döviz piyasasına müdahaleleri olarak uygulanmakta olan bu tür işlemler “Çizgi Altı İşlemleri” ya da “Açık Kapayıcı İşlemler” şeklinde de isimlendirilmektedir (Karluk, 2009: 210).

⁵ Otonom işlemler, ödemeler dengesini oluşturmaktan ziyade iktisadi yaşamın işleyişi esnasında gerçekleştirilen işlemleri kapsamaktadır. Bu işlemler “Çizgi Üstü İşlemleri” ya da “Açık Yaratıcı İşlemler” şeklinde de isimlendirilmektedir (Karluk, 2009: 211).

kısa vadede borçlanması veya döviz ve altın ödemeleri gibi işlemlerden bahsedilebilmektedir (Eğilmez, 2020: 169).

1.4.4. Ödemeler Bilançosu Açıklarının Nedenleri

Bir ülkede ödemeler bilançosu açığı söz konusu olduğunda altın ve döviz rezervleri bu açığı karşılamaktadır. Fakat bu açıklar devamlı hale geldiğinde döviz ve altın rezervleri de tükeneceğinden, kredi imkanları da zorlaşacaktır. Dış ödemeler bilançosu açıklarının gün yüzüne çıkmasında etkili olan nedenleri dört farklı grup dahilinde inceleyebiliriz. Bunlar; yapısal nedenler, konjonktürel nedenler, arazi nedenler ve spekülasyon nedenlerinden oluşmaktadır.

Yapısal Nedenler: Bu grupta yer alan nedenler iktisadın temel niteliğinden ileri gelmektedir. Örnek verecek olursak, ülke içindeki fiyatların yükselmesi, enflasyon ve bu duruma bağlı oluşan ulusal parasının yüksek miktarda değer kazanması yapısal nedenler olarak sıralanmaktadır. Durumun devamında milli paranın fazla değerlenmesi dünya çapında rekabet gücünü sınırladığı için dış satımı negatif yönde etkilemektedir. Para ve döviz kuru politikaları neticesinde ülke parasının yabancı ülke paralarına karşı değerlenmesi dış satımı negatif yöne sürüklemektedir (Liew, Lim ve Hussian, 2003: 3).

Dinler (2012) kitabında yapısal nedenleri kategorize etmiştir. Bunlar şöyle sıralanabilmektedir:

-İthal İkamesine Dönük Sanayileşme Stratejisi: Az gelişmiş ülkeler, iktisadi gelişme aşamalarının ilk zamanlarında ithal mallar üzerinden ülke içi üretimi hedefe koymaktadır. Fakat iç pazara yönelik ve yüksek gümrük vergisiyle korunan bu ürünlerin ihracı sanıldığı kadar kolay olmamaktadır. Bu duruma karşı yerli endüstrinin ihtiyaç duyduğu belli başlı ham maddeleri ithal etmek mecburiyetine düşen ülkeler, ihracatlarının karşılığında ithalata maruz kalmaktadırlar.

- Enflasyon ve Fiyat Artışı Neticesinde Milli Paranın Aşırı Değerlenmesi: Belli nedenlerden ortaya çıkan enflasyon neticesinde, resmi kurlar ortaya çıkan enflasyon oranından düşük olursa, yabancı para üzerinden ithal ürünlerin fiyatı azalırken, ihraç ürünlerinin fiyatında artış meydana gelir. Neticede ise dış satım azalarak dış alım artar ve dış açıkların oluşmasında önemli bir yer kaplamaktadır.

- *Ham madde Açısından Dışa Bağımlılık:* Öncelikle petrol başta olmak üzere girdi ithalatı yapmak zorunda olan ülkeler, ithal girdi fiyatlarındaki artış sonucunda ciddi miktarda döviz kaybetmektedirler.

- *Bazı İthal Ürünlerine Düşünlük:* Zevk ve tercihler noktasında gelişen, lüks ithal malı düşünlüğü ödemeler bilançosunun açık vermesine sebep olmaktadır.

Konjonktürel Nedenler: Ticari ilişkilerin yoğunlaşmasına bağlı iktisadi hayatta gözlemlenen konjonktürel dalgalanmalar istihdam ve milli gelir dışında ödemeler bilançosu dengesini de etkilemektedir. Yoğunlaşan ticari ilişkilerden dolayı konjonktürdeki gerileme iç talebin azalmasına neden olurken ihracatçı konumundaki ülkelerin ihracatlarının düşmesine ve ödemeler bilançosunun açık vermesine neden olmaktadır.

Arızı Nedenler: Söz konusu ülkelerde tesadüfen, kontrolsüz bir şekilde meydana gelen etmenlerdir. Çoğu zamanda geçici olmakla beraber ciddi sorunlara da yol açabilmektedir. Olumsuz hava şartları neticesinde ürün azalışı, savaş, salgın hastalık gibi nedenler örnek verilebilmektedir.

Spekülatif Hareketler: Spekülatif hedefli sermaye akışları; faiz oranları ve döviz kuruna göre belli bir seyre yönelmektedir. Bu çerçevede sermaye girişlerinin kısa vadede gerçekleşmesi, kurun yükselmesi, milli paranın değerinde düşüşe neden olacak ve faiz oranları yükselecektir. Kısa vadede sermaye transferleri dış dengede fazlalık yaratırken, faiz oranları ve döviz kurunun düşmesi bilanço açığına sebebiyet vermektedir (Alkan, 2007: 27).

Dış ödemeler açığına neden olan unsurlardan biri olan döviz kurları, artış ve azalışlar neticesinde önemli etkiler göstermektedir. İlk olarak kurda meydana gelen artış ve azalış karşımıza çıkmaktadır. Döviz kurunda gerçekleşen dalgalanmalar, yatırımcılar açısından bir belirsizlik gündeme getirmekte ve yatırım kararları olumsuz etkilenmektedir. Bu durum üretim sürecini aksatarak, hacim olarak azalışa neden olmaktadır. Hal böyle iken yatırımcıların yatırımlara tekrar adapte olmasını sağlamak güçleşmektedir (Konak, 2018: 169). Aynı zamanda Ödemeler Bilançosu'nda meydana gelecek açıklar ticaret hadlerini ülke aleyhine çevirirken, istihdam oranlarında düşüşe ve para piyasasında istikrarsızlıklara neden olmaktadır. Ödemeler dengesindeki açıklar, ülkenin parasının uluslararası piyasadaki değerini düşürmesi, dövizlerin ülke parası cinsine göre fazlalaşması anlamına gelmekte ve bu da ithalatı ihracata göre pahalılaştırır seviyeye getirmektedir. İstihdam hacminin düşüşü

ise ithalatın artmasına ve ülke içi iş gücünün azalmasına sebebiyet vermektedir (İyibozkurt, 1989: 232).

1.4.5. Ödemeler Bilançosu Açıklarının Gidermeye Yönelik Politikalar

Ödemeler Bilançosu açıkları ile karşı karşıya kalındığında, oluşan açıkları kapatmak, önleyici tedbirler almak gibi politikalar uygulamaya geçirilmektedir. Dış borç açığının giderilmesi, döviz rezervlerini harcamakla veya dış borçlanma yoluna gitmekte mümkün olmaktadır. Bu durum açıkların düzeltilmesi adına önlem alınmadığı sonucunu doğurmaktadır. Ülkedeki döviz rezervleri de elbet tükenebilmektedir ve borçlanmanın da bir limiti söz konusudur. Ödemeler bilançosu açıklarını gidermede dış ticaret ve kur politikaları kullanılacak diğer politikalar arasındadır. Yani devlet kota, yasaklama, vergi gibi uygulamalarla ithalatı azaltma stratejileri uygulamaktadır. Kura dönük kısıtlamalarda ise devlet ülkeden sermaye çıkışını engellemektedir. Genel çerçevede uygulanacak bu önlemler dış açıkları tam anlamıyla kapatmaktan ziyade baskı altına almaya yaramaktadır (Karakayalı, 2008: 493).

Yukarıdaki başlıklarda incelenmiş dış ticaret kavramı ve yapısının ardından konunun daha iyi anlaşılması adına tarihi geçmişine de değinilecek ve konuyla bir bütünlük sağlanmış olacaktır.

1.5. Dış Ticaret Teorileri

Uluslararası mal ve hizmet ticareti, dünya üzerinde yaşanan gelişmeler doğrultusunda ilerlemektedir. İnsanlar üretim, depolama, taşıma gibi iktisadi faaliyetlerde bilgi ve birikimlerini geliştirerek günümüze kadar ekonomik stratejiler etrafında kendilerini geliştirebilmişlerdir. Dünya üzerinde yaşanan ekonomik gelişmeler dış ticaret teorilerini etkilemekte, uluslararası piyasalardaki akışı belirleyici nitelik taşımaktadır (Bayraktutan, 2003: 176).

1.5.1. Merkantalist Düşüncede Dış Ticaret

Batı Avrupa ülkelerinde meydana gelen sosyal, kültürel ve iktisadi değişimler yaşamın her anında görülmüştür. Orta çağın sonlarına doğru feodalite anlayışının ve kilisenin baskıcı uygulamaları yaşanan bu gelişmelerin önünü kesememiş, feodalite yönetim anlayışındaki otorite giderek etkisi kaybetmeye başlamıştır. Yaşanan bilimsel

gelişmeler farklı yönetim anlayışlarının ortaya çıkmasında etkili olmuş, Kapitalizm⁶ kavramı ile Merkantalizm teorisi şekillenmeye başlamıştır (Neumark, 1943: 66).

1450-1750 yıllarını kapsayan Merkantalist düşünce, Fیزیokrasi dönemine kadar süregelmiş akımı ifade etmektedir. O dönem Merkantalizmin meydana gelmesinde sosyal ve iktisadi bazı olaylar gündeme oturmuştur. Bunlardan ilki sanayi devrimi ile beraber yıkılan feodalite anlayışı, akabinde merkez odaklı devletlerin hakimiyetini olarak karşımıza çıkmaktadır. Rönesans ve reform atılımları, yeni icatlar, matbaanın bulunması gibi dönüm noktaları merkantalist düşünce akımına kaynaklık eden olaylar olmaktadır. Feodalite anlayışı içinde yönetilen lonca teşkilatlarını içeren bölgesel iktisadi dönemi kapsayan düzen dışında gelişen Merkantalist dönem, feodal yöneticilerin yerine krallar ön plana çıkmış böylece kapitalizm yolunda ilk adımların atılmaya başlanmıştır. Krallar güçlerinin artışı keşiflere bağlamakta, kıymetli maden arayışları ve sonuçlarını kapitalist düzenin ilk basamağına taşımaktadırlar. Avrupa ülkelerine transfer olan ham maddeler ticaretle uğraşan zenginlerin önemli kaynağı haline gelmiş ekonomik yaşama yön veren kişiler olmuşlardır. Kapitalizm kavramının oluşumlarından olan kar sağlamak ve zenginliğe ulaşmak süregelmiş teorik uygulamalarla sağlanmıştır (Gençoğlu, 2013: 85).

Altın ve gümüş rezervinin bolluğu Merkantalistlere göre ülkelerin zenginliğini temsil etmektedir. Maden rezervlerinde artış, kullanacakları hamleler olan ihracat ve ithalat kalemleri üzerinden gerçekleşmektedir. İhracat artışı, ithalat kısıtlaması gibi uygulamalar ülke içi zenginliği arttıran iki faktör olarak karşımıza çıkmaktadır (Ertek, 2009: 458). Bu düşünceye göre yansıtılmak istenen; dış ticarete fazlalık yaratma anlayışı ve aynı zamanda gümüş ve altın bolluğu sağlanarak ülkeler çapında ticari bir güç elde etme isteği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dış ticaret genelinde ülke içi zenginleşmeye gidilen yolda üretilen ürün yelpazesi dışında kaynakların ithalatı kısıtlanmalı ardından ihracatın önü açılarak yasaklar çıkartılmalıdır. Temeline sömürgeciliği oturtan bu anlayış, iktisadi kalkınma sağlamak adına ücretlerin ve faizlerin düşük tutulmasını savunarak dış ticaretten tek taraflı bir kazanç elde edileceğini vurgulamaktadır (Arslan, 2019: 12). Burjuvanın dış sömürsü, Avrupa ülkeleri arasında yapılan ticaret ve sömürgecilik politikaları ile ciddi miktarda sermaye zenginliğine kaynak olmuştur. Böylelikle oluşan talep bolluğunun nedeni artmış olan kapital

---

⁶ Kapitalizm; ekonomik üretimde tekelleşme kavramı ile bağdaştırılmış, uluslararası pazarlarda bir otorite etrafında hakimiyet sağlayan üretim şekli olarak açıklanmıştır (Özel, 1995).

birikimlerdir. Talep artışı, piyasada istikrarın bozulmasına neden olarak fiyatların yükselmesine ve enflasyonun gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi doktrin adına bir kazanç niteliği taşımaktadır. Kapital birikim artışı bu yükselmeye bağlı olarak artış göstermektedir.

Torun (2003: 187) çalışmasında iktisadi ekolün gelişmelerini şöyle sıralamıştır:

- Her yeni ülke keşfi ticari bir fırsat olarak değerlendirilmekte ve böylelikle kar getirisi yükselmektedir.
- Takas sistemine dayalı anlayış Sanayi Devrimi öncesi hüküm sürmekte iken, sınırlı sayıda ve lüks üretimler yerini ticarileşmiş geniş ticaret bölgelerine bırakmıştır.
- Ülkelerarası ticaret anlayışı, kıt olan malın ithalatına ve ülke içi bol olan malın ihracatına yönelik olmalıdır. Bu durumda ülkede mal niteliğinin derecesi yükselmiş olacaktır. Uzmanlaşma, bölgesel pazarlama stratejileri ölçek ekonomilerinin varlığına zemin hazırlamaktadır.
- Dönem içerisinde yaygın olan köle ticareti, iktisadi sömürgelerin konusu olmuştur. 1760'lı yıllarda Avrupa'da fazla ihraç malı bulunmamasına karşılık Çinliler nitelikli ve maliyeti düşük kumaş üretiminde bulunmaktaydı. İngiliz toplumundaki yüksek sınıf, birçok alanda sömürge alanları kurarak ticaret yapmaktaydı. Köleler bazı endüstri ürünleri karşılığında takas edilmekteydi. İngiliz yüksek sınıfı ise ülke sınırları içinde gerçekleştirilen bu ticarete gümrük memuru sıfatında katılmaktaydı.

Merkantalist ekonomik yaklaşım Avrupa ülkelerinden önce Hollanda, Portekiz, İngiltere ve İspanya'da görülmüştür. Osmanlı devleti, yeni yerlerin keşfinde bulunup sömürge anlayışı içine girmeden kendi devlet sınırları içerisinde faaliyet gösterip vergi benzeri usullerle maden elde etme peşine düşmüştür. Gerard de Malynes, Edward Missel ve Thomas Mun önde gelen temsilcilerindendir. Merkantalizm görüşüne göre; devlet, ticari hayata yön vermeli ve ithalatı kısıtlayıcı bir tedbir olarak ülke içinde üretilen malların dış pazara sunumu yasaklamalıdır. Nüfusun hızla artması iş gücünü yükselteceğinden ülke içi üretim ve ticaret ücret düşüşüne bağlı artmış olacaktır. Bunlara ek olarak dış ticaretin gelişmesi, korumacılık politikalarının varlığına bağlı olduğu söylenebilmektedir. Gerekli ihracat teşvikleri ve ithalatı kısıtlamada kullanılan faktörlerden biri olan gümrük vergileri ile bahsedilen anlayış yerini bulmaktadır (Eğilmez, 2016: 32).

1.5.2. Fizyokrasi Akımında Dış Ticaret

Merkantalizm akımının tarım faktörünü ele almaması, farklı bir ideolojik anlayış gösteren Fizyokrasi'nin temel taşı halini almaktadır. Merkantalizm gelişen otoriter yönetim anlayışları ve kapitalizm düşüncesiyle çevrelenmiş bir ekonomik yapı özelliği gösterirken Fizyokrasi tarım alanında etkin faaliyet gösterecek olan çiftçiyi öne sürmektedir. Çiftçi kesiminin ziraat faaliyetleri işletmelerinin geniş çapta ilerlemesi, hayvan besiciliğinin yaygınlaşması, iktisadi bütünlükten önce kendi geçimlerini idame ettirebilecek seviyede olan çiftçilerin artık geniş ölçekte iktisadi bütünlüğe bağlanarak faaliyet göstermesi, gelişen makineleşme ve gün boyu çalışma saatlerindeki artış tarımsal üretim faaliyetlerinde meydana gelen değişiklikler kapsamındadır (Torun, 2003: 188).

Fizyokrasi akımının önderi kabul edilen Dr. Quesnay, "Tableau Economique" isimli eserini 1758 yılında yayımlayarak kanın insan vücudundaki dağılışının gerçekçiliğini iktisadi teoremlere yansıtmıştı. Serveti elde etmede gereken adımları ve bunu çoğaltabilmek için verilmesi gereken fazlanın önemini vurgularken aynı zamanda sınıflar arası dağılımları ekonomik tablo olarak sunmaktadır. Merkantalistler devletin zenginliğinin değerli maden artışından kaynaklandığını söylerken, Fizyokratlar tüm yurttaşların temel zenginliğinin tarımsal ürünler ve topraktan geçtiğini vurgulayarak bu alana yapılan her teşviğin iktisadi kalkınmaya bir artış ivmesi kazandıracığını ifade etmektedirler İktisadi düzendeki işleyişin Tanrı'nın eliyle, insan müdahalesi olmadan gerçekleştiği anlayışı ekonomide devlet faktörünün olmaması gerektiği sonucunu doğurmuştur. Doğal düzen anlayışını savunarak liberal ekonomi zihniyetini döneme kazandırmışlardır (Ünsal, 2005: 9).

Fizyokrasi anlayışının sosyal anlamda doğal düzen fikrine "Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri" eseriyle Newton model olmaktadır. İşleyişel dünya düzeninde var olan kanunlar ekonomi ile bağdaştırılmaya çalışılmıştır. Fiziksel dünyaya hakim olan kurallara bağlı bir düzen ön gören Newton'un fiziksel dünyası, fizikte olduğu kadar sosyal bilimlerde de etkili olmaktadır. Maddelerin evreni sosyal yapı düzeni ile bağdaştırılarak toplum içi görünmez sistemlerin belli bir döngüye sahip olduğu ortaya çıkartılmaktadır. Tanrı'nın yönettiği irade bazı amaçlar etrafında ilerlemekte, ekonomik yapı ise liberalizm çerçevesinde şekillenmekte ve sosyal yapının bu iradeye uyum sağlaması gerekmektedir. Fizik biliminde var olan kütle ve yer çekimi kanunları ekonomi içinde görünmez doğalların varlığını göstermektedir. Fiziki yasalarda olduğu gibi kişilerinde kendilerine özgü hakları mevcuttur. İktisadi birey olma durumu, kişisel mülkiyet anlayışı, özgür teşebbüs ruhu

bireylerin doğal hakları olma açısından piyasa bağıllığını temsil etmektedir (Günay vd., 2018: 54).

Fizyokratlara göre dış ve iç ticaret toplum açısından yalnızca fayda sağlamakta ve iktisadi değer katma durumu söz konusu olmamaktadır. Dış ticarete bağlı taşıma maliyetlerinin yükselmesi ülke içi negatif bir tablo sergilemekte ekonomi içinde kalan fazla üretimin bu duruma neden olduğu görülmektedir. Bu nedendir ki dış ticarete sıcak bakmamaktadırlar ve ülke adına fayda sağlayacak olan şey ülkeler bazında ticari ilişkilerin azalması şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Mal takası olarak gördükleri bu durum bir değer yargısı taşımamaktadır (Aka ve Ürünal, 2018: 157).

Günay vd. (2018: 63) çalışmasında Fizyokrazi teorisinin ekonomi alanına kazandırdıklarını ve eleştirilerini şöyle sıralamaktadır:

- Kendiliğinden var olan döngü ile ekonomik düzeni ortaya koymuşlar, yerini bulan fikirler öne sürerek temel bir ekol oluşturmuşlardır.
- Tarımda makineleşme, üretim gibi önemli adımların temelini oluşturmuşlar, verimlilik elde ederek ekonomik büyümeyi hedeflemişlerdir.
- Malların üretim, paylaşım ve ulaştırma gibi önemli noktalarını Quesnay'nin ortaya koyduğu ekonomik tablo ile açıklamışlar, kapsamlı bir oluşum içinde tüketim faktörünü ele almışlardır.
- Fizyokratların tarım haricinde diğer üretim alanlarıyla ilgilenmemeleri iktisadi anlamda ilerlemelerine engel olmuş, bütünlüğü sağlayamamışlardır. Tarımı zenginliğin temeli görselerde tek bir vergi ile durağan bir sistem modeli ön plana çıkarmışlardır.
- Fizyokrazi sonrası iktisat teorilerinde kullanıma giren çok sayıda terim Fizyokratlar tarafından ortaya atılmıştır. Örneğin; doğal fiyat, tek vergi, maliyet vb.
- Kapitalist düzenin alt yapısının oluşumunda rol almışlardır. Kişisel mülkiyet anlayışını iktisadi teoriye oturtmuşlar ancak paranın iktisadi büyüklüğüne yönelik ilerlemede yetersiz kalmışlardır.

Fizyokrazi akımı savunucularından Turgot, bireysel çıkarı iktisadın genelinde önem arz eden bir kavram olarak görmektedir. İktisadi refahın artışı, bireysel çıkarın gücünün arttırılmasına bağlı olmaktadır. Üretim faktörlerinden biri olan emeğin üretim sürecine dahil edilmesi ile ilk olarak çıktının tutarında artış gerçekleşmekte daha sonra çıktıda bir düşme görülebilmektedir. Bu durumu Fizyokratlar doğal döngü olarak kabul etmişlerdir. Söz konusu edilen durumda toplumsal zenginlik yükseltilebilirken, belli bir noktada son bulduğu görüşü anlaşılmaktadır. Adam Smith gibi klasik iktisatçılar, ekolün ortaya koyduğu görüşlerden etkilenerek kendi teorilerini oluşturmuşlardır. Bu teorilerin oluşumu Fizyokrazi teoremlerine dayanmaktadır. Toplumsal zenginlik, doğal ekonomik düzen anlayışları, kişisel çıkarın gücü gibi konularda Fizyokratların görüşlerinden faydalanmışlardır (Groenewegen, 1983).

1.5.3. Klasik Dış Ticaret Teorileri

Klasik iktisadın yapı taşı sayılan Fizyokrazi düzenine bakıldığında iktisadi faaliyetleri ortaya koyan şey bireysel davranışlar olarak değerlendirilmemektedir. İktisadi düzenleyen kanunlar, kişisel davranışlardan ziyade daha büyük bir çevreyi kapsayan kanunlardan oluşmaktadır. Bu kanunlar toplumsal yapıya ahlaki ve siyasi açıdan entegre olmuş bir vaziyettedir. İktisadın doğal bir düzende var olması kişisel özelliklerdeki değişimlerin engellenmesine bağlı değil, toplumsal bütünlüğü sağlayan kanunlardaki sapmalara engel olunmasına bağlı sayılmaktadır. Bu nedendir ki Fizyokrazi akımının savunucuları ekonomik gelişmelere katkı sağlamışken, ekolün asıl benliği Adam Smith ile ortaya çıkmaktadır. Adam Smith ekolün meydana çıkmasında belirleyici bir kavram olan doğal yasa felsefesi ile diğer ekolleri, faydacı felsefe şeklinde etkilemeyi başarmıştır (Buğra, 2013: 90).

Adam Smith, 1776 yılında “*Ulusların Zenginliği*” adlı yapıtı ile kapitalist sistemin zeminin oturmuştur. Smith’e göre görünmez el mekanizması, piyasaya müdahale gerektirmeksizin düzene getirmektedir. Böylece toplumsal refah artışı yaşanmakta ve adalet sağlanmış olmaktadır. Rasyonel birey olmanın göstergesinin kişisel çıkarları korumak olduğunu vurgulamakta, devletin adalet, güvenlik ve savunma dışındaki müdahalelerini göz ardı etmektedir. Aynı zamanda Smith, zengin olmanın yolunun tutumlu olmaktan geçtiğini ifade etmekte, sermaye artışını da buna bağlamaktadır. Bireysel olarak uygulanan tutumluluk diğer insanların yapacakları müsriflikleri de kapatmakta böylece toplumsal refahın yükselişi sağlanmış olmaktadır (Smith, 1776/2004: 365).

Klasik dış ticaret teorileri, genel anlamda ülkelerin birbirlerine karşı bir kısıtlama yapmadığı, serbest dış ticaret şeklini yansıtan modelleri ele almaktadır. Ülkeler serbest ticaretin en iyi çözüm olduğunu görmektedirler. Liberalizm⁷ ve serbest ticaret görüşü, ülke pazarlarını ithalata karşı korumadan apaçık bir şekilde sunmalarını savunmaktadır. Devlet eline gerek duymaksızın iktisadi sorunlar piyasa mekanizması ile çözülerek istenilen noktaya ulaşılmaktadır. Liberal kapitalist düzende hangi üründen ne kadar üretileceği sorusu kar amacı güden firmalar tarafından cevaplanmaktadır. Firmalar bu soruya cevap ararken fiyat mekanizmasından yararlanarak tüketicilerin taleplerine ulaşmaktadırlar. Talepler doğrultusunda belli bir mal ve hizmet grafiği çizen firmalar, kendilerine karı maksimum kılacak mal ve hizmetleri ön plana çıkarmaktadırlar. (Ünsal, 2005: 8).

1.5.3.1. Mutlak üstünlükler teorisi

Adam Smith'in Mutlak Üstünlükler Teorisi'ne göre ülkeler mutlak anlamda hangisinde üstünse o malda uzmanlaşmaktadır. Verimli üretim sonucunda meydana gelen uzmanlaşma ülkeyi o mal için üstün kılmaktadır. Uzmanlaşma ve üretilen ürünün maliyeti sonucunda belirlenen mutlak üstünlük kavramı, düşük maliyetle üretilen ürün ihracatını kapsamaktadır. Mukayeseli Üstünlükler Teorisi'ne göre, ticaret uluslararası takas usulüyle gerçekleştirilmekte, iki ülke arasında gerçekleştirilen bu ticaret değerini emek teorisi ile sınırlanmaktadır. Bahsedilen emek teorisinde malın üretiminde yalnızca iş gücü kullanılmakta, ürünün değeri ise belirlenen iş gücü miktarına göre tespit edilmektedir. Üretimde sabit maliyetlerin geçerli olduğu teoride maliyetler üretim miktarıyla sabit olarak ilişkilendirilmektedir. Üretim faktörleri ülke içi belli bir hareketliliğe sahipken, ülkelerarası hareketliliği söz konusu olmamaktadır. Bu nedenle malların emek maliyet oranları ülkeler çapında değişim göstermektedir. Ayrıca teoriye göre ticaretin gelir dağılımı üzerinde yansımaları bulunmamakta ve ticaretin olumlu etkileri toplumsal refah üzerinde bir artış sağlamaktadır (İyibozkurt, 1989: 23).

Tablo 1.3. Mutlak Üstünlükler Teorisi

ÜLKE	Bilgisayar	Arpa
A	5 Birim	2 Birim
B	3 Birim	6 Birim

⁷ Liberalizm; özel mülkiyet anlayışı çerçevesinde erişime açık ekonomik piyasaları, serbest ticaret görüşü ve uluslararası ekonomik özgürlüğü vurgulayan bir ideolojiyi temsil etmektedir(Raico, 1992/2011: 2).

Tablo 1.3'te A ve B ülkeleri ile mutlak üstünlükler teorisine bir örnek verilmiştir. Verilere bakıldığında iki ülke ve iki malı temsil eden, bilgisayar ve arpa üreten A ve B ülkelerini görmekteyiz. B ülkesi 3 birim emekle, A ülkesi 5 birim emekle bilgisayar üretimini gerçekleştiriyorsa 3 birim emekle üreten B ülkesi bilgisayar üretimini gerçekleştirmelidir. Arpa için duruma bakıldığında B ülkesi 6 birim emek harcarken, A ülkesi 2 birim emek harcamaktadır. Arpa üretimini de 2 birim emek gösteren A ülkesi yapmalıdır. Şayet B ülkesi bilgisayar üretiminde üstün olduğu gibi arpa üretiminde de üstünse dış ticaret söz konusu olmayacaktır. Bu durumda Mutlak Üstünlükler Teorisi zora düşmektedir.

Tablo 1.4. İki Ülkenin Aynı Emek Miktarı ile Bir Günlük Üretebileceği Mal Miktarları

ÜLKELER	Saat Üretimi	Toka Üretimi
Türkiye	500 adet	3000 adet
İngiltere	4000 adet	400 adet
Toplam Bir Günlük Üretim	4500 adet	3400 adet

Mutlak Üstünlükler Teorisi, üretilen her bir miktar emek tutarına karşılık günlük bir miktar emeğin ne kadar mal ortaya çıkarabildiği ile de açıklanabilmektedir. Tablo 1.4'te Türkiye ve İngiltere'nin aynı emek tutarı ile bir günde ortaya koyabilecekleri saat ve toka miktarları görülürken Tablo 1.5'te sadece uzmanlaştıkları mal grubunda aynı emekle bir günde ortaya koyabilecekleri mal miktarları görülmektedir. Tablo 1.4'te eşit miktarda emek ile Türkiye bir günde 3000 adet toka, 500 adet saat üretiyorken, İngiltere yine eşit emek miktarı ile bir günde 4000 adet saat ve 400 adet toka üretebilmektedir. Bu tablo sonucuna göre dış ticarete uzmanlaşmaya gidilebilmesi için ülkeler mutlak olarak üstün olduğu malı üretme yoluna girmelidirler. Türkiye toka üretiminde, İngiltere saat üretiminde uzmanlaşarak, yaptıkları ticarete mutlak üstün oldukları alanlar ülke adına kazanç sağlayacak ve refahı beraberinde getirecektir.

Tablo 1.5. İki Ülkenin Aynı Emek Miktarı ile Üstün Olduğu Maldaki Üretim Miktarları

ÜLKELER	Saat Üretimi	Toka Üretimi
Türkiye	-	6000
İngiltere	8000	-
Bir Günlük Üretim	8000	6000

Tablo 1.5’te eşit emek miktarı ile mutlak üstün olunan mal grubunda üretim yapılması halinde ülkeler ihracatta daha karlı çıkacaktır. Maliyeti düşük olan mal grubunda uzmanlaşma, üretim artışını beraberinde getirmiş böylece iki ülke de dış ticarete kazançlı konuma gelmiştir. Teorinin zemini mutlak üstün olunan mal üretiminin yapılması gerektiğini vurguladığından yeterince açık değildir. Adam Smith, herhangi bir ülkenin ticarete dahil her malının üretim maliyetleri düşükse bahsedilen ülke adına dış ticaretin kar getirmeyeceğini vurgulamaktadır (Smith, 1776/2004: 364). David Ricardo, teorinin eksikliklerini Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile kapatmayı hedeflemiştir (Acar, 2000: 74).

1.5.3.2. Karşılaştırmalı üstünlükler teorisi

Dış ticarete ülkelerin ürettikleri ihraç ürün veya ürün gruplarında mutlak anlamda üstün olmaları gerekmemektedir. Mutlak üstünlüğün yerine karşılaştırmalı üstünlüğün önemini vurgulayan David Ricardo, dış ticarete her iki ülkeye de mal üretiminde uzmanlaşma olanağı tanımaktadır (Ertek, 2009: 461). Ricardo teoride emek-değer faktörünü öne sürmüştür. Öne sürülen teoriye göre dış ticaretin oluşmasında maliyet değişimleri ve karşılaştırmalı üstünlük düşüncesi yer almaktadır. Tam rekabet koşulları altında geçerli olan teori, iki malı incelemektedir. Teknolojik farklılıklar ülkelerin verimlilik düzeylerini etkilemekte ve her ülkenin üretim kapasitesi farklı değerlendirilmektedir. Emek sanayi kolları içinde yer değiştirebilmekte, ulaşım masrafları ise göz ardı edilmektedir (Kazgan, 1984: 55).

David Ricardo’nun Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi’ne sayısal bir örnek olarak Amerika ve İtalya ülkeleri ile yapılan şeker ve kumaş ticareti aşağıda verilmiştir.

Tablo 1.6. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi

ÜLKELER	Bir Haftalık Süreçte Elde Edilen Şeker (kg)	Bir Haftalık Süreçte Elde Edilen Kumaş (m)
Amerika	150	150
İtalya	80	40

Tablo 1.6’ya bakıldığında Amerika’nın iki malda da İtalya’ya kıyasla üstün olduğu görülmektedir. Adam Smith’in Mutlak Üstünlükler Teorisi’ne göre söz konusu tablo için dış ticaret yapılması anlamsız olmaktadır. Neticede Amerika şeker ve kumaşı bir haftalık emek

ile daha düşük maliyetle, yüksek miktarda üretmektedir. Tabloya göre ticarete yönelik yapılan bu yorumdaki yetersizlik David Ricardo tarafından çözülmüştür. Amerika'nın iki mal üzerindeki üstünlüğünü karşılaştırmalı olarak değerlendirirsek kumaş üretiminin öne çıktığını görülmektedir. İtalya'nın ise bu iki mal açısından dezavantaja sahip olduğu görülmektedir ancak şeker üretiminin kumaş üretimine göre karşılaştırmalı üstünlük çerçevesinde avantaj sağladığı dikkat çekmektedir. Hal böyle iken yapılan uzmanlaşma ve iş bölümü ülkelere fayda sağlayabilecektir. Amerika kumaş, İtalya ise şeker üretiminde yoğunlaşarak, uzmanlaşacaklardır. Şekerin kumaş cinsinden maliyeti İtalya'da Amerika'ya kıyasla daha düşüktür. Amerika bu durumda şeker üretme çabasına girdiğinde İtalya'da ki üretim maliyetinden daha fazla maliyet harcaması yapması gerekecektir. Oysa bu çabasını İtalya'dan şeker ithalatı yaparak harcayabilmektedir. Aynı şekilde İtalya'da kumaş için bu yola gidebilmektedir. Durum bu şekilde ilerlediğinde karşılaştırmalı üstünlük hali beraberinde uzmanlaşma ve iş bölümü getirmektedir (Karakayalı, 2008: 480).

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi, dış ticaretin neden var olması gerektiğini ortaya koyarken bu esnada hangi mübadele oranının geçerli olduğunu vurgulamayı es geçmişlerdir. Ayrıca Ricardo'nun bu analizi yalnızca emek-değer teorisi üzerine kurulmuştur. Bu günlere taşınan Ricardo'nun kuramı, John Stuart Mill (1806-1873) tarafından kapsamlılaştırılmış, Karşılıklı Talep Kanunu⁸ ile değişim oranlarını farklılaştırmış ve talebi ön plana çıkarmıştır. Marshall ise kapsamlılaştırılan bu bakış açısını Teklif Eğrileri üzerinden analiz etmiştir. Teklif eğrileri bize ticaret hadleri üzerinden bir ülkenin dış ticaretteki tercihlerini göstermektedir. Ülkenin ithal edeceği mala karşılık ne kadar ihraç malı vermek istediğini vurgulamaktadır. Genel denge analizi şeklinde oluşturulan bu grafikler bir ülkenin ihraç ettiği, diğer ülkenin ise ithal ettiği mal miktarını göstermektedir (Alkin, 1990: 70).

Mill, teklif eğrilerine ilk yön veren kişi olarak dünya çapındaki fiyatların oluşmasının altında ülkelerin karşılıklı mallarına olan taleplerinin şiddetinin yattığını vurgulamaktadır. Karşılıklı oluşturulan talep, ülkenin ihraç edeceği mal miktarına karşılık o mal üzerinden ithal edilmek istenen miktarı açıklamaktadır. Aynı zamanda ülkenin talep ettiği ithal malına karşılık ihraç malından ne kadar verebileceğini ifade etmektedir. Karşılıklı ortaya çıkan talebe göre oluşan dünya fiyatı, ülkelerin ticari dengelerini oturtacak şekilde düzenlenmelidir. Ticarete içinde karşılıklı talepler doğrultusunda belirlenen fiyatlar, iç

---

⁸ Karşılıklı Talep Kanunu'na göre, dış ticarete meydana gelecek fiyat ülkelerin talepleri doğrultusunda belirlenmektedir. Belirlenen uluslararası fiyat, ülkelerin ticari dengelerini koruyacak düzeyde olmalıdır (Kazgan, 1984: 40).

piyasada arz ve talep denge noktasında oluşmaktadır. Dışa açık olmayan bir ekonomide, arz ve talep dengesi farksızlık eğrileri ve üretim olanakları eğrisi vasıtasıyla izah edilebilmektedir. Üretim imkanları eğrisi, bir ekonomide mevcut halde olan kaynaklar aracılığıyla ortaya çıkartılabilecek maksimum üretimi ifade ederken, farksızlık eğrisi üzerinde ise herhangi iki malın belli miktarlarda tüketimi ile kişiye sağladığı fayda düzeyi ilişkisi görülmektedir (Eğilmez, 2016: 60).

Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne baktığımızda dış ticaretin önemli noktaları üzerinde durduğunu görülmektedir. Heckscher- Ohlin ve akabinde türetilen teoriler Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi'ne farklı boyutlar kazandırmış, dış ticaret sonucu ülkelerin refah değişimlerini, tüketici taleplerine göre mal ve hizmet üretimlerini ve ölçek ekonomilerinin varlığını gösteren modeller ortaya koymuşlardır (Ertek, 2009: 465).

1.5.3.3. Faktör donatımı (Heckscher-Ohlin) teorisi

Faktör Donatımı Teorisi, ülkelerin faktör donatımlarındaki farklılıklar nedeniyle ortaya atılmıştır. Faktör yoğunlukları her mal için değişmekte olup fiyatlardaki farklılıklar ise bu değişimin üzerinde etkisiz olmaktadır. Hecksher-Ohlin modelinde; bir ülke ucuzda üretmiş olduğu malı ihraç ederken, pahalıya ürettiği malı ithal etmektedir. Söz konusu olan ülke için ucuz olan faktörün tespit edilmesi üretilecek mal ya da mal gruplarını ortaya koymaktadır. Uzmanlaşma ve iş bölümünün artışı, ucuz girdi ile üretime dahil edilecek mal belirlemektedir. Artan uzmanlaşma ve iş bölümü faktörlerdeki fiyat farklılıklarını düzeltilmiş olmaktadır. Hecksher- Ohlin Teorisi'ne göre, piyasalarda tam rekabet koşulları söz konusu olmaktadır. Ürünlerin üretim fonksiyonları sabit kabul edilmekte ve azalan verimler kanunu geçerli olmaktadır (Hodd, 1967: 2).

Bir başka deyişle Faktör Donatımı Teorisi'nin temel mantığı, üretilen ithal ürünü yerine uzmanlaşılabilir ve maliyeti düşük olan ihraç malını üretmektir. Böylelikle yüksek maliyetle üretilmemiş ithal ürünü satın alınmış olmaktadır. Ülkelerin üretim yapılarına bakıldığında aynı teknolojik özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Bir ülkede hangi mal ucuz ise bu faktör kapsamında ülke diğer ülkelere göre karşılaştırmalı üstün olmaktadır. Teoriye göre mallardan biri emek-yoğun diğeri sermaye-yoğun şeklinde ayrıştırılmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke yapılarına göre teori şekillenmektedir. Örneğin; Arpa ve telefon gibi birbirinden farklı üretimler söz mevcuttur ve bunlar ülkelerarası yer

değiştirmektedir. Diğer bir deyişle endüstriler arası ticaret olarak karşımıza çıkmaktadır (Argın ve Bakkalcı, 2011: 66).

Eli Heckscher ve Bertil Ohlin tarafından geliştirilen teori uluslararası ticaret teorisinde, ihracat ve ithalat değişimlerinin nedenini faktör ve üretim yapısı farklılıklarına bağlamıştır. Teorem, faktör fiyat oranlarını ilgili olan faktör bolluğuna ve üretim yapısına dayandırılmaktadır. Heckscher-Ohlin teoremi dış ticaret şartlarında bazı durumlarda geçerliliğini yitirmiştir (Jones, 1956-1957: 1).

Teoriden etkilenip yola çıkan bazı görüşler literatürde yerini bulmuştur. Bunlar *Uluslararası Faktör Fiyatları Teoremi*, *Stolper-Samuelson Teoremi*, *Rybczynski Teoremi* ve *Leontief Paradoksu* başlıkları altında incelenecektir.

Uluslararası Faktör Fiyatları Teoremi: Faktör Fiyat Eşitleme Teoremi, Heckscher-Ohlin tarafından 1919 yılında ortaya çıkmış, Ohlin tarafından milletlerarası tanınır hale gelmiştir. Teorinin içeriğinde bir ülkenin bol olan faktöründeki üretim artışı o ülkeye uzmanlık getirecektir anlayışı yer almaktadır. Uzmanlaşılacak faktörün talebi artacak, kullanılmayan üretim faktörünün talebi düşecektir. Sonuç olarak iç piyasada kıt olan faktör fiyatları artarken, uzmanlaşılacak faktörde fiyatlar düşmüş olacaktır (Linder, 1961: 124).

Faktör fiyatlarının eşitlenmesi durumuna göre ülkeler bol olan faktör ile ucuza ürettiği mallarda uzmanlaştıkları zaman faktör fiyatları talep ile beraber artmakta ve ülkede kıt olan faktör fiyatı, üretilmeyen faktörde talep olmamasına bağlı düşmektedir. Böylece gelişmekte olan ülke içinde emek faktörünün ucuz oluşu emek-yoğun üretimi gerçekleştirilmesiyle beraber faktör fiyatını yükseltmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise ucuzlayan sermaye, sermaye-yoğun üretimi arttırarak, talep artışına bağlı faktör fiyatlarını yükseltmiş olacaktır (Dinler, 2012: 560). Heckscher-Ohlin ve Karşılaştırmalı Üstünlük Teorisi içinde ticaret modeli ülkelerde farklı yapısal durumlardan kaynaklı faktör değişimlerine göre belirlenmektedir. Neticeye göre dış ticarete yapılan üretim faktör fiyatlarını etkilemektedir. Örneğin; bir ülke kendi içinde çok olan ürünü ihraç etmesi durumunda ürüne dönük talepte artış yaşanacaktır. Bu artış ise iç pazarda fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Faktör Fiyat Eşitlemesi Teoremi özetle bu konu çerçevesinde incelenmektedir (Markusen, Melvin, Markus ve Kaempter, 1995: 108).

Stolper-Samuelson Teoremi: Faktör Fiyatları Teoreminin devamı niteliğinde olan bu teoremde ülkeler girdikleri dış ticaret ilişkisi sonucunda yoğun olarak ürettiği faktörün

getirisi arttırmakta böylece ihraç malı gelirlerini yükseltmektedirler. Aynı zamanda ülke içinde kıt halde bulunan faktörün geliri azalmaktadır. Bu neticelerin temelinde serbest ticaretin aktif olması yatmaktadır. Serbest ticaret durumu yerine getirilen gümrük vergileri kıt olan faktörü dış piyasaya karşı korumuş olmaktadır. Bu durumda fiyatlar daha da yükseleceğinden korumacılık olumsuz getiri sağlamış olacaktır (Argın ve Bakkalcı, 2011: 68). Söz konusu teoreme, uluslararası ticaret durumunda bir sektörün korunabilmesi faktör gelirlerine bağlanmıştır. Bunun temelinde yatan, faktörün kıt veya bol oluşu değil mal ve faktör fiyatları arasındaki ilişki söz konusu olmaktadır. Dış ticaret içinde alınacak koruma tedbirleri fiyatların değişmesine neden olabilmektedir (Lloyd, 2000: 598).

Stolper ve Samuelson Teoremi içinde faktör ve mal miktarının fazla olduğu bir düzende ürün fiyatlarında meydana gelecek artış aktif olarak üretimde olan faktörün gelirini arttırırken, diğer faktör gelirlerini düşürmektedir. Teoreme göre ülkelerin gelişmişlik düzeyindeki farklılıklar bize şöyle bir bakış açısı sunabilmektedir: Gelişmiş ülkeler emek faktörüyle ortaya koyulan ürünlerde gelişmiş teknoloji kullanıp ithal ederken gelişmekte olan ülkeler niteliksiz emek faktörü ile üretilen, alt yapısı düşük sınai malları üretip, gelişmiş ülkelere ihraç etmektedir. Düşük sınai mallarının göreceli fiyatı dış ticaret serbestleştikçe ve gelişmekte olan ülkeler piyasalara açıldıkça düşmektedir. Göreceli fiyat değişimi ücret yapılarını da etkisi altına almaktadır. Gelişmiş ülkede nitelikli emeğin görece ücreti artarken, gelişmekte olan ülkede nitelikli emek ve niteliği düşük emek arasındaki ücret düzeyleri nispeten dengelenmiş olmaktadır (Aslan ve Terzi, 2006: 6).

Rybczynski Teoremi: Markusen vd. (1995: 118) çalışmasına göre Rybczynski Teoremi, ekonomideki temel ilişkileri açıklamaktadır. İngiliz iktisatçı adını verdiği teoride, faktör ve mal değişimlerinin ürün çıktılarındaki farklılık ilişkilerini vurgulamaktadır. Görülen o ki teoreme ürün ve çıktı ilişkisinin varlığı durumu şekillendirmekte, üretim farklılıklarının sonuçları değerlendirilmektedir. Başka bir deyişle, üretim miktarlarında gerçekleşen artışın sonuçlarını inceleyen teori, emek veya sermaye olarak adlandırılan üretim faktörlerinden herhangi biri arttığında o üretim faktörün üretim artışının gerçekleşeceği vurgulanmış olmaktadır. Örneğin; emek faktörü görece sermaye faktörüne göre arttığında emek-yoğun tabanlı üretilen buğday üretimi artmakta ve sermaye faktörünün ülke içi üretimi azalmış olmaktadır.

Heckscher-Ohlin temelli teoride Rybczynski, faktör üretimlerinde meydana gelen farklılıkların üretim bazlı neticelerini analize dahil etmiştir. Tam istihdam varsayımı altında

iki mal ve iki faktör göz önüne alındığında arzı diğerine nispeten artmış olan faktörün üretimi artıyorken diğer faktörün arzında bir değişim söz konusu olmayacaktır. Belli noktada kalmış olan bu faktörün arzı, bölümler arası faktör değişimleri nedeniyle azalmış olmaktadır. Tutarlı bir çerçevede gelişen dış ticaret teorileri, ekonomi literatüründe önemli bir yer edinmiş olan Faktör Donatımı Teorisi'nin genel anlamda bazı eksiklikleri olduğu bulgusunu ortaya çıkarmaktadır. Yapılan deneysel çalışmalar teoriye olan güvenin bozulmasına neden olarak üretim süreçleri ve sosyal değişimler üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktadır (Bayraktutan, 2003: 179).

Leontief Paradoksu: Heckscher-Ohlin Teorisi, uzun yıllar faktör bileşimlerini ayırt edecek bir teknik olmadığından analize tabi tutulamamıştır. Sanayi sonucunda oluşan çıktı düzeyi bize kullanılan sermaye ve emek faktörlerinin yanı sıra ara malı kullanımlarını da göstermektedir. Ara mallarının da emek ve sermaye faktörlerine göre belirlenmesi diğer endüstrilerin çıktısı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu cümlelerden malın faktör bileşimini irdelerken yalnızca bulunduğu endüstrideki sermaye ve emek düzeyleri değil, diğer endüstrilerden edindiği ara mal faktör bileşimlerinin de açıklanması gerektiği anlaşılmaktadır. Leontief, endüstriler arası bağlantıları nicel olarak ölçmede kullanılan bir teknik geliştirmiş ve bahsedilen bu faktörleri ayrı ayrı inceleme fırsatı bulmuştur. Amerikan ekonomisi üzerinde denenen uygulamalı test, Amerika'nın dış dünya ticaretini genel çerçevede ele almış, ihracat ve ithalatta aynı ürün gruplarını düzene koyarak bunların emek ve sermaye miktarlarını araştırmıştır. Leontief'in sonuçlarına göre, Amerika'nın sermaye-yoğun malları ithal edip, emek-yoğun malları ihraç ettiği görülmektedir (Seyidoğlu, 1982: 76).

ABD'nin sermaye yönünden dünya çapında zengin bir ülke konumunda olması Heckscher-Ohlin Teorisi'ne göre sermaye-yoğun ihracat yapması gerektiğini ortaya koymaktadır. Leontief, sermaye yönünden zengin olan bir ülkenin sermaye-yoğun olarak gerçekleştirdiği üretimlerini ve yaptığı ihracatları test etmiş, emek ve sermaye çıktılarını hesapladıktan sonra ABD ekonomisi içinde sektör oranlarını belirleyerek ihracat ve ithalatta emek ve sermayenin düzeylerini hesaplamıştır. İlginç bir şekilde, emek faktörünün ithalata oranla ihracatta %60 daha fazla öne çıktığı görülmüştür. 1947 verileri ile analiz edilen bu sonuç "Leontief Paradoksu" olarak adlandırılmıştır (Helpman, 1999: 124).

Leontief Paradoksu'nun ortaya çıkış noktası olarak sermaye faktörü kabul görmektedir. Sermaye zengini olarak kabul edilen ABD'nin, emek-yoğun mallarda ihracatçı,

sermaye-yoğun mallarda ithalatçı konumunda olması Leontief'in yaptığı çalışmadaki sonuçlarda şüphe doğurmaktadır. ABD'nin sermaye ihracatı nitelik olarak beşeri özellik taşımaktadır. Sanayi üretiminde işçi verimliliğinin önemini vurgulayarak kalifiye eleman çalıştırma yoluna gitmişlerdir. Eğitimli Amerikan işçi sınıfı ile elde edilen verim yabancı işçilere göre üç kat daha fazla çıkmıştır. Bu durum ABD'nin ihracatta emek-yoğun ülke olarak belirlenmesinde önemli bir detay olarak karşımıza çıkmaktadır (Dinler, 2012: 561).

1.5.4. Yeni Dış Ticaret Teorileri

Yeni Dış Ticaret Teorileri, 1970'li yıllarda uluslararası dış ticarete varlığını ortaya koymuş, ölçeğe göre sabit getiri ve tam rekabet piyasaları anlayışı yok sayılarak geleneksel varsayımların dışına çıkmıştır. Eksik rekabet piyasalarının varlığı ve ölçeğe göre artan getirinin söz konusu olduğu teori, geleneksel dış ticaret modellerinin açıklayamadığı endüstri içi ticaret⁹ gibi kavramların ifade edilmesinde önemli bir dönüm noktası olmaktadır. Aynı zamanda söz konusu teoriler, büyüme ve teknoloji kavramları ile dış ticaret ilişkilerini açıklama konusunda önemli faydalar sağlamaktadır (Lloyd, 1975: 65).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dış ticaret üzerinde yapılan deneysel çalışmalar iktisadi ilişkiler arasındaki ticaret yapısının hızla geliştiğini, endüstri içi ticaret ile beraber sanayi mamulleri yapısında genişleyen bilgi havuzunun üretim üzerine olumlu etkisini bize göstermektedir. Heckscher-Ohlin ve türevi teoremler ülkelerin gelişim düzeylerine göre yapılan endüstriler arası dış ticareti Karşılaştırmalı Üstünlükler Modeli ile açıklarken, dünya dış ticaretinde meydana gelen değişimleri açıklamak için belli noktada yetersiz kalmaktadır. Leontief Paradoksu'nun gün yüzüne çıkması ve teoremin belli bir çerçeveden çıkamaması uluslararası ticarete güncel gelişimlerin ele alınması gerektiğini ortaya koymaktadır (Deviren, 2008: 20).

Uluslararası ticarete ülkelerin birbirine benzeyen teknoloji, maliyet yapıları ile faktör donanımı, içsel ölçek ekonomilerinin¹⁰ varlığı ve uygulanmasının sonucunda elde edilen

---

⁹ Endüstri içi ticaret, belirli bir endüstri dahilinde benzer olmayan ürünlerin eş zamanlı şekilde dış alım ve dış satımının gerçekleştirilmesi anlamına gelmektedir. Söz konusu ticaret iki yönlü uygulanmakta olup, emek ve sermaye düzeylerinin benzer olduğu ülkeler yüksek seviyede endüstri içi ticaret gerçekleştirmektedirler. Tüketicisi kesime sunulan çeşit bolluğu ve ölçek ekonomilerinin varlığı endüstri içi ticareti dış ticarete karlı bir hale getirmektedir (Küçükahmetoğlu, 2001: 2).

¹⁰ Ölçek ekonomileri, bir sanayi kolu ya da firmanın üretim yapısının genişletilmesi halinde elde edilen maliyet avantajı şeklinde tanımlanmaktadır. Üretim hacmini genişleten ve teknoloji aracılığıyla verimliliği arttıran firmalar rakiplerine göre daha düşük maliyetler ile üretimlerini gerçekleştirmektedirler (Clark, 1988: 2-3).

maliyet kazancı ile ürün çeşitlendirmesinin getirisi dış ticarete kar sağlamaktadır. Krugman, uzmanlaşmada en önemli noktanın endüstri içi ticaret olduğunu vurgulamaktadır. Endüstri içi ticarete göre, uzmanlaşma ve ölçek ekonomilerinin varlığı sayesinde firmalar uzun dönem bazında ortalama maliyetlerin düştüğü noktada çalışmaya başlamaktadırlar (Krugman, 1979: 2).

Ekonomik faaliyetler, farklı coğrafyalar üzerinde çeşitli şekilde yayılmıştır. Bu durum dünya ekonomisini meydana getirirken bir malın üretiminin tek bir merkezden çıkmadığını göstermektedir. Krugman, “merkezkaç” ve “merkezcil” kuvvetler olarak adlandırdığı terimler üzerinden coğrafi farklılaşmayı iki faktöre bağlamıştır. Gelişmiş iş gücü piyasaları, piyasa büyüklüğü ve saf dışı ekonomiler merkezcil kuvvetleri oluştururken; sabit faktörler, arazi kiralari ve saf dışı ekonomiler merkezkaç kuvvetini oluşturmaktadır. Merkezcil kuvvetler içinde yer alan büyük bir piyasa firmanın ülke içindeki ileri ve geri bağlantı noktalarının güçlü olmasına bağlı, diğer endüstrileri de kendi sınırlarına çekerek bir yığılma oluşturmaktadır. Saf dışsal ekonomiler bilgi akışının etkisiyle yığın ekonomilerine neden olurken işçi ve işveren gruplarının birleşmesi yoğun iş gücü piyasalarında kolaylık sağlamaktadır. Merkezkaç kuvvetlere bakıldığında doğal kaynak ve toprak gibi sabit faktörler üretimin ilerlemesinde bir engel oluştururken arazi maliyetlerinin artış sebebi görülen yığın ekonomileri bu artışa bağlı etkisini azaltmaktadır. Nüfus artışı, ülkede beşeri yoğunluğa neden olmakta ve bu da trafik kalabalığı yaratmaktadır. Saf dışsal ekonomiler, yığınlaşma sonrası artacak firma rakamlarına bağlı ücret yüksekliği ile oluşmaktadır (Krugman, 1998: 8).

Gelişmiş ülkelerdeki iktisatçılar, Yeni Ticaret Teorileri’ne önem verirken aynı zamanda “coğrafya ve ticaret” terimlerine dayalı bir çerçeve çizmişlerdir. Bu terimlere yönelik literatürde, bölgesel endüstrilerin ortaya çıkması ve sonucunda meydana gelecek taşıma maliyetlerinin varlığı, ticaret anlayışı ve piyasa yapısı ele alınmıştır. Aynı zamanda Yeni Dış Ticaret Teorileri ile değişen ticaret anlayışı aksak rekabet koşulları ve ölçek ekonomilerinin varlığı çerçevesinde bir yol çizerek, getiri elde etmeye başlanmıştır (Markusen, 1995: 169).

1.5.4.1. Nitelikli iş gücü teorisi

Endüstri ülkeleri arasında gerçekleşecek olan dış ticaret, Keesing ve Kenen gibi yazarlar tarafından nitelikli iş gücü farklılığı ile açıklanmıştır. Nitelikli olarak güçlü olan

lkeler retimde bağlı oldukları faktörler üzerinde uzmanlık göstermektedirler. Niteliği düşük emek faktörüne sahip ülkeler ise niteliksiz emek çerçevesinde üretim yaparak üstünlük kazanmaktadırlar. Nitelikli İş Gücü Teorisi'nin Faktör Donatımı Teorisi ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. "Neo-faktör Donatımı" adıyla var olan teori, Heckscher-Ohlin Teorisi'nin bahsi geçen teoriyle benzerliğini vurgulamaktadır. Nitelikli emek-yoğun mallar ile sermaye-yoğun mallar birbirine denk olmaktadır (Seyidoğlu, 1982: 80).

Teori üzerinde nitelik ayrılıklarını belirlemek için kullanılan methotlardan biri iş gücü özelliklerinin ithalat ve ihracat yönünden kıyaslanmasıdır. İkincisi ise, ticarete konu olan mallar üzerinden beşeri ve fiziki sermaye ile iş gücü büyüklüklerinin oranlanmasıdır. Keesing, ABD üzerinde teoriyi inceleyerek ihracat içinde vasıflı iş gücünün sanayi içindeki payının sermayeye oranla daha yüksek olduğunu görmüştür. Keesing, yaptığı diğer bir çalışmada Almanya, İngiltere ve ABD'yi ele alarak vasıflı iş gücünü ihraç edip, saf emek ile üretilen ürünleri ithal ettiklerini görmüştür. Yapılan alışmalar sonuca bağlandığında endüstrileşmiş bu ülkelerin vasıflı iş gücü yoğun mallar ile ithal etmiş oldukları mallar oranlandığında vasıflı iş gücü yoğun malların daha fazla ihracata konu olduğu kanısına varmıştır (Dura, 2000: 6).

1.5.4.2. Teknoloji açığı hipotezi

Posner, teknoloji açığı hipotezi ile farklı bir teknoloji yöntemi ya da ürün tasarlayan ülkelerin ilk ihracatçı sıfatında olacağını ifade etmektedir. Belli bir zaman sonra söz konusu teknolojiyi fark eden ülkelerin doğal kaynak, emek gibi diğer üretim kaynaklarının da verdiği çeşitlilik ile rekabet avantajı sağlayacağını ve ilk ihracatçı sıfatında olan ülkenin ithalat yapan ülke konumuna geçeceğini vurgulamaktadır (Posner, 1961: 323-341).

Teknoloji açığı hipotezine göre; teknolojik anlamda yeni üretimler yapan, yatırımlarını buna göre düzenleyen ülkeler diğer ülkeler ile kıyaslandığında bir adım ne çıkmaktadırlar. İlk icatı sıfatında olan avantajlı ülke, ürettiği mal üzerinde monopol gücü elde etmektedir. Teknolojik yeniliğin getirdiği düşük maliyet şansını elde eden ülke, ihracatta lider konumda olmaktadır. İhracattaki bu liderliği zamana yaydığımızda üretim tekniklerini keşfeden diğer ülkeler yüzünden retilimi ilk gerçekleştiren ülkenin ihracatı azalmaya başlamaktadır. Diğer

ülkelerdeki düşük ücret düzeyi veya kaynak farklılığı bu malı daha ucuza üretmesine imkan tanımaktadır. (Seyidoğlu, 1982: 81).

Türker (2002: 33) çalışmasında Teknoloji Açığı Hipotezi'nin varsayımlarını aşağıdaki gibi sıralamaktadır:

- Döviz kuru sabit kabul edilmekte, taşıma masrafları ise yok sayılmaktadır. Gümrük tarifeleri ticarete konu olmamaktadır.
- Ülkelerin teknolojisini sabit kabul eden klasik teoriye karşın, teknik bilgi akışının her bir ülke tarafından farklı olduğunu, makine ve emek türlerinin ülkelerarası değiştiğini vurgulamaktadır.
- Ülkelerin zevk ve tercihler konusunda birbirlerini etkilediklerini vurgularlarken, tüm ülkelerde aynı kabul edilen zevk ve tercihler yeni bir fırsat doğduğunda değişime uğrayarak birbirlerini etkilemektedirler.
- Teknik bilgi değişimleri aynı sanayi kolunun isminin ülkelerce farklılık göstermesine neden olmaktadır. Sonuca bakıldığında mal ve yöntem yönünden değişimler gösterse de her ülkede o sanayi kolu var olmaktadır.
- Ticaret öncesi tam istihdam varsayımı geçerlidir ve piyasa içinde istihdam ve büyümenin devamlılığını sağlayan etmenler söz konusu olmaktadır. Dış ticaret ilişkisi içinde bulunan her ülkenin büyüme, kar, rant ve ücret oranları aynı kabul edilmektedir. Ülkeler bazında eşit kabul edilen bu faktörler ticaretteki ülkelerarası farklılıkları, sanayiler arasında ölçülen maliyetleri ve gelişme yapılarını fark etme noktasında avantaj sağlamaktadır.

Görünen o ki Faktör Donatımı Teorisi ile bahsedilen varsayımlar farklı noktaları bulunsa da birbirine benzemektedir.

Teknoloji Açığı Hipotezi'ne göre bir icadın ortaya koyulması onun üretime dahil edilmesi durumuna bağlı olmaktadır. Üretim bandına taşınmış bir icat teknolojik anlamda gelişmeyi başlatmış sayılmaktadır. Teori, ayrıca taklit ve talep gecikmesi olarak adlandırılan iki önemli konu üzerinde durmuştur. Üretime girmiş bir teknolojinin bir diğer ülke tarafından da üretime geçirilmesine “*taklit gecikmesi*” denmektedir. Bahsedilen bu teknolojinin üretime sokulup yeni ürün çıkartıldığı durumda oluşan ilgi ise “*talep*

gecikmesi” olarak adlandırılmaktadır. Bu iki etkinin toplamı bize dış ticaretin varlığını yansıtmaktadır. Talep gecikmesinin taklit gecikmesinden uzun vadede gerçekleşmesi dış ticarete beklenen etkiyi yaratmamaktadır. Taklit gecikmesi talep gecikmesini takip ettiğinde ise endüstri içi ticaret hacmi daha fazla olmaktadır. Ülkelerin kendi içlerinde talep yapılarının aynı olması endüstri içi ticareti de şekillendirmektedir. Teknolojinin yer değişimi, AR-GE çalışmaları gibi durumların gelişmesine katkı sağlayan bu terimler ticaret sürecini besleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Teknolojik gelişimde bulunan ülke diğer ülkeler nezdinde monopol gücü kazanmakta ve sermayesini beslemektedir. Küreselleşen dünyada ülkelerin teknolojik gelişimlere daha çok adapte olduğu ve taklit, talep gecikme sürelerinin kısaldığı görülmektedir (Ünsal, 2005: 212).

1.5.4.3. Ürün dönemleri hipotezi

Vernon, Ürün Dönemleri Hipotezi’nde ortaya koyulan ürünün, yenileme ve geliştirme aşamalarının durma seviyesine ulaştığı noktada söz konusu ürün için üretim aşamasının daha kolay şekilde gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Vernon, gelişmekte olan ülkelerdeki ihracat yükselmelerinin sebeplerini incelediği modelinde, ürünlerin yaşam dönemlerine bölünmesini üç aşama şeklinde incelemektedir. İlk olarak ürünün üretimi iç pazara satılmak amacıyla gerçekleştirildiğinden denetimli olarak geliştirilmektedir. Ürünün dış piyasalara ulaşması durumunda dahi üretim ihracatçı ülke tarafından yapılmaktadır. Diğer aşamada; söz konusu ürün için ihracatın artması, diğer ülkelerden gelecek olan talebe karşılık verebilmek için firma pazar ağı genişletecek ve ihracatını daha az maliyet ile gerçekleştirdiğini görmüş olacaktır. Nihai aşamada ise, ürünü gözden geçirme, geliştirme süreçleri durduğunda ve dış piyasada maliyet fiyatları düştüğünde, icat eden ülke söz konusu ürün için ithalatçı konuma düşmüş olmaktadır (Vernon, 1961: 190-192).

Ürün Dönemleri Hipotezi Teorisi’nde, teknoloji eksikliğinde malın icatçıdan taklitçiye geçiş süresinin yanı sıra standart olmayan ilk üretim basamağından diğer basamaklara geçişteki standart üretim sırası önem taşımaktadır. Kitlesel üretim artışı malı standart boyuta soktuğundan gelişmekte olan ülkeler bu süreci değerlendirip malı üretmeye başlamaktadırlar ve sonunda bu ürünlerin ihracatçısı konumuna gelmektedirler. Gelişmiş ülkeler ise standart sayılmayan mallar üzerinde ihracatçı sıfatını almaktadırlar (Seyidoğlu, 1982: 81).

1.5.4.4. Tercihlerde benzerlik teorisi

Tercihlerde Benzerlik Teorisi'nin Karşılaştırmalı Üstünlük ve Heckscher-Ohlin teoremlerinden ayrıldığı bazı noktalar vardır. Ölçeğe göre artan verimler yasaının geçerliği olduğu teoride ürün farklılaştırması söz konusudur. Teoride endüstri ürünlerinin yoğunluğu mevcutken ölçek ekonomilerinin varlığı önemsenmektedir. Aynı zamanda birbiriyle eş değer gelir seviyesine sahip ülkelerin zevk ve tercihleri benzerdir.

Tercihlerde Benzerlik Teorisi'nde, talep şartlarının önemini vurgulamakta ve geleneksel teorilerden farklılıkları olduğunu ifade edilmektedir. Teoride zevk ve tercihlerin üzerinde durulması ürün farklılaştırmasından kaynaklanmaktadır. Tercihlerde Benzerlik Teorisi'nden önceki teorilerde malların homojen oluşu dikkat çekerken artık homojen olmayan mal gruplarının varlığı görülmektedir. Söz konusu teoride artan verimler genel olarak farklılaştırılmış ürünler için geçerli sayılmaktadır. Farklılaştırmış ürün talebi önce iç piyasada gerçekleşmekte daha sonra dış piyasada görülmektedir. Bu süreç içinde ise firmalar ölçeğe göre artan getiri avantajlarından yararlanmış olmaktadır (Atik, 2006: 35-36).

Linder (1961: 11) kitabında uluslararası dış ticaret içinde var olan yapı ve refah etkisini incelemektedir. Küresel ticaret politikalarının bütünü ifade eden Refah Teorisi¹¹, ticaret içi yapı ile ilişkilendirilirken sabit üretim faktörleri ile serbest ticaretin yansımalarını da vurgulamaktadır. Linder, bir malı ihraç edilebilecek konuma getirmek için ilk olarak iç piyasada talebin oluşturulması gerektiğini vurgulamaktadır. İç piyasada oluşan talebi ise "*temsili talep*" olarak adlandırmaktadır. Linder'a göre ithal mal çeşitleri ihraç mal çeşitlerine göre daha yoğun seyretmekte, ülke içi talep ithal mal çeşitliliğini belirlerken bu talebin temsili talep statüsünde olması gerekmemektedir.

Linder, mukayeseli üstünlüğü sağlayacak olan firmanın yapması gereken şeyin iç pazarda ülke içi talep doğrultusunda üretimi gerçekleştirmek olduğunu vurgulamaktadır. Linder bu durumu desteklemek adına iki farklı düşünce ortaya atmıştır: İlk olarak ülke içinde olmayan bir ürünü ihtiyaca yönelik karşılamayan müteşebbisin üretim yoluna gitmesinin nedenini, ülke içi tüketici talebinin gereksinimlerini gün yüzüne çıkarmasından geçmesi gerektiğini belirtmektedir. İkinci düşüncesi ise dış ticaret içinde bulunan ülkelerin farklı teknolojik yapı ve üretim fonksiyonlarına sahip olduğu şeklindedir. Linder, bir

---

¹¹ Refah Teorisi, piyasa ekonomisi temeline dayandırılmaktadır. Serbest rekabet ortamında yer alan piyasalar, beklenmeyen durumlarda olumsuz sonuçlarla karşılaşsalar bile toplum refahını en yüksek seviyeye taşıyabilecek potansiyele sahip olmaktadır (Gürbüz, 2009: 118).

firmanın rekabet gücü kazanabilmesinin altında ülke içi yoğun talep gören ürünlerin üretim fonksiyonuna dahil edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Linder, 1961: 90-91).

1.5.4.5. Monopolcü rekabet teorisi

Teoriye baktığımızda ölçeğe göre artan getiri dış ticarete ön plana çıkmaktadır. Ülkeler arası ticaretin nedeni kabul edilen ölçeğe göre artan getiri ülkelerin teknolojik ve faktör kapasiteleri eşit olsa dahi kazanç elde etmektedirler. Ölçek ekonomilerinin varlığı ülkeleri yüksek kapasitede ticarete iterek gelişmelerine katkı sağlamaktadır. Faktör miktarlarındaki benzerlikten doğan ikili ticaret ve ölçek ekonomilerinin getirdiği uzmanlık, endüstri içi ticaret yapısını da ortaya koymaktadır. Monopolcü Rekabet Teorisi'ni iki hipoteze dayandırarak baktığımızda ilk olarak ticaret içinde olan ülkelerde ürün çeşitlendirmesinin yapıldığı alanlar var olmakta ve her ürün yelpazesi içinde mallara talep söz konusu olmaktadır. Diğer bir varsayım ise, bütün ürünlerde artan getiri geçerli sayılmaktadır. Yani birbirinden farklı malların üretimi, monopolcü rekabet eden piyasa düzenine neden olmaktadır. İlk varsayımın hakim olduğu bir ticarete, çeşitlendirilmiş mallara dönük talebi karşılamak için her ürünün üretilebilmesi maliyetlerin yüksekliği nedeniyle gerçekleştirilemeyecektir. Bu nedenle sınırlı ürünler üzerinde uzmanlaşma sağlanmış olmakta, ölçek ekonomilerinin varlığı üretime bir sınır getirmiş olmaktadır. Hipotezler, ülkelerin bir çeşit üzerinde odaklanması, ayrı ülkelerde farklı çeşit ürünlerin üretilip ticaretinin yapılması gerektiğini vurgulanmaktadır. Böylece ürün çeşitlendirmesine bağlı artan talep, endüstri içi ticareti arttırmış olacaktır (Akkoyunlu, 1996: 78-79).

Monopolcü Rekabet Teorisi'nde firmalar diğer rakiplerinin ürün fiyatlarını sabit kabul ederek karı maksimum yapma eğilimine girmekte ve ürün farklılaştırmasına yönelmektedirler. Ürün farklılaştırması adı altında ortaya koyulan ürün, rakip firmaların ortaya koyacağı malların tam ikamesi olmak durumunda kalmaktadır. Bu durum firmalara teknelci özelliği kazandırarak monopol olma avantajını doğurmaktadır. Firma ve ürün çeşidi yoğunluğu, oligopol etkileşimine mani olmaktadır. Pazar içine giriş ve çıkışın ilk alternatifi firma karının bu giriş ve çıkışının sınırlandırılmasına bağlı olmadığı şeklindedir. İkinci alternatif ise, ekonomik karın sıfır ve giriş çıkışın serbest olduğu Chamberlin grup modeli olmaktadır (Davut, 1997: 190).

Faktör yapılarının farklılıklarını, dış ticarete hangi ürünlerde uzmanlaşılması gerektiğini ortaya koyan Faktör Donatımı Teorisi'ne göre üretim yapısının eş değer olduğu

ülkelerde dış ticaretin varlığı söz konusu olmamaktadır. Ancak günümüzde eş değer nitelikte üretim ve talep yapısına hakim ülkeler dış ticarete aktif rol almaktadırlar. Bu noktada Monopolcü Rekabet Teorisi, ülkelerin güncel sanayi yapılarına göre dış ticareti açıklamaktadır. Birbirleri yerine tam ikame olan ülkeler görüntü, model, renk, içerik bakımından çeşitlenmiş durumundadırlar. Bu mallar farklı adlarla günümüz piyasalarında varlığını sürdürürken reklam stratejilerinin etkisiyle birbirlerinden farklı olarak algılanmaktadır. Monopol oluşturan bu piyasalar teorisinin adıyla anılmaktadır (Dura, 2000: 13).

1.5.4.6. Ölçek ekonomileri teorisi

Teoriye göre büyük bir iç pazarın içinde bulunan ülkeler artan verim şartlarına göre ürün ihraç ederler. Bu pazar içinde var olmayan ülkeler ölçek avantajına sahip olmamaktadır. Ölçek Ekonomileri Teorisi endüstri mallarını incelemektedir.

Helpman ve Krugman tarafından geliştirilen Ölçek Ekonomileri Teorisi'nde, üretim fonksiyonuna bağlı firmanın üretiminin yükselmesiyle beraber ortalama maliyetlerde azalış gerçekleşmektedir. Ölçek ekonomileri, iktisadi şartları aynı seviyede olan ülkelerin karşılıklı ticaretini açıklamaktadır. Ölçeğe göre azalan maliyetler veya artan getiri sistemi ile verimlilikteki yükselişe bağlı dışsal ya da içsel olarak gerçekleşebilmektedir. Bir firmanın kendi üretim ölçeğindeki yükseliş ortalama maliyetlerde bir düşüş yaratmakta ise söz konusu durum için içsel ölçek ekonomileri geçerli olmakta, bağlı olduğu endüstrideki üretim hacminin genişlemesi, firma bazında ortalama maliyetlerde azalış yaratıyorsa dışsal ölçek ekonomilerinin varlığından söz edilebilmektedir (Tanyeri, 1984: 65).

Ölçek Ekonomileri Teorisi, ölçeğe göre azalan maliyetler temeline oturtulmuştur. Azalan maliyet kavramı, üretim hacmi genişlerken ortalama maliyetlerde yaşanan düşüşü ifade etmektedir. Ölçek ekonomilerini iki türde incelemek mümkündür. İlk olarak İçsel Ölçek Ekonomileri, firmaların üretim potansiyellerinin artışına bağlı maliyet azalışını ifade etmektedir. Örneğin; araba sanayisinde düşük miktarda araç üreten firmanın maliyetleri, büyük çapta üretim yapan markalara göre daha yüksek olmaktadır. Uzmanlaşma, idarede verimlilik ve teknolojik aktiflik içsel ölçek ekonomilerinin getirileri arasında yer almaktadır. Dışsal Ölçek Ekonomileri'nde ise bulunduğu sanayide üretim artışının gerçekleşmesi firma içinde ortalama maliyetleri azaltacaktır. Sanayinin gelişimi donanımlı emeğin miktarını

arttırırken, ham madde kaynaklarının devamlılığı için verimli ve aktif bir alan oluşturmaktadır (Dura, 2000: 11).

Başka bir deyişle, büyük ölçekteki üretim düşük maliyetle ortaya konduğunda azalan maliyet koşulları veya ölçeye göre artan getiri durumu söz konusu olmaktadır. Yalnızca emek faktörü kullanılarak üretilen X ürününden 10 br üretmenin maliyeti 15 saat emek kullanmaya denktir. Eğer 20 br X ürününden üretecek olursak 30 saat emek faktörü kullanılması gerekmektedir. Fakat 30 saatlik emek faktörü kullanımı sonucu 25 br X malı üretimi gerçekleşiyorsa emek faktöründeki iki katlık bir artış üretim sonucunu iki buçuk kat arttırmış artan getiri üretime dahil olmuş anlamına gelmektedir (Başkol, 2005: 16).

Ölçek ekonomileri ve ölçek randımanı firmaları tercih etme ve karar verme konusunda belli noktada sınırlamaktadır. Üretim sektöründeki nitelik değişimlerine, iktisadi dalgalanmalar neticesinde değişen konjoktüre ve firma çapının genişlemesinde ortaya çıkacak randıman farklılıklarına ölçek verimi denmektedir. Ölçek ekonomisi ise, firma içindeki üretim miktarının ve genişliğinin değişimine göre ortaya çıkan getirileri incelemektedir (Afşar, 2007: 4). Azalan maliyetlerin ortaya çıkmasına kaynaklık eden ölçek ekonomileri, dış ticarete ilerlemeye yardımcı olmaktadır. Ölçek ekonomileri, ülkelerin uzmanlaşmasına zemin hazırlamaktadır. Ülkeler kendi sınırları içinde uzmanlaştıkları malları ihraç ederken diğer ülkelerin uzmanlaştıkları malları ithal etmektedirler. Üretim olanakları eğrisi orjine göre iç bükey durumda iken, ölçek ekonomilerinin varlığı ile dış bükey bir hal almaktadır. Dış bükey üretim olanakları eğrisi bize tam uzmanlaşmayı ifade etmektedir. (Argın ve Bakkalcı, 2011: 90).

1.6. Ekonomik Birleşmeler

Ekonomik Birleşmeler, II. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler üzerinde yaşanan olumsuz etkilerin varlığı sebebiyle ülkelerin iktisadi yapılanmalarını düzeltebilmek adına uygulanmaya başlayan entegrasyonlar olarak ifade edilmektedir (Erlat, 1980: 72).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi ekonomik kuruluşlar birleşmelerin en önemli örnekleri arasında yer almaktadırlar. Ekonomik birleşmeler; coğrafik açıdan benzerlik gösteren, gelişmişlik seviyeleri birbirleri ile yakın olan, sosyal, siyasal ve iktisadi bakımdan bir geçmişe sahip olan ülkeler arasında ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirebilmek üzere

oluşturulan yapıyı temsil etmektedir. Ekonomik birleşmelerin temel amaçlarından biri, mal ve hizmet akışındaki serbestliği sağlamanın yanı sıra küresel ticaretin önündeki engellerin ortadan kaldırılarak ortak bir pazar oluşturma düşüncesidir. Söz konusu ülkeler arasında gerçekleştirilecek ekonomik birleşmelerin zemininde iş bölümü fikri yatmaktadır. Ekonomik birleşmeler geliştirildikçe, mal ve hizmet akışındaki serbestleşme düzeyi de artmaktadır (Karluk, 2009: 145).

1.6.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Tercihli Ticaret Anlaşması, kapsam açısından en dar tanıma sahip ekonomik birleşme türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu anlaşmalar; belli başlı ürünler üzerinde ticareti etkileyen yasakların kaldırılmasını ön plana sürerken, serbest ticaret bölgelerinin meydana getirilmesi ve üçüncü ülkeler ile gerçekleştirilen ticarete konu olan ülkelerde uygulanmakta olan prosedürlerini devam ettirmelerine kaynaklık eden anlaşmalardır. Hal böyle olduğunda anlaşmaya taraf ülkeler üçüncü ülkelere karşı çıkarlarını korumaya devam edebilmektedirler (Seyidoğlu, 2007: 204).

1.6.2. Serbest Ticaret Bölgeleri

Tercihli Ticaret Anlaşmaları'ndan sonra gelen ekonomik birleşme aşamalarının zayıf noktalarından biri sayılan Serbest Ticaret Bölgeleri; ülkeler arasında iktisadi iş birliğini güçlendirmek ve dış ticaret hacminde yükseliş yaratmak amacıyla uygulanmaktadır. Aynı zamanda pazar çeşitlendirmelerine yönelmek, ticaretin önünde var olan engelleri kaldırarak farklı fırsatlar sağlamak üzere birliğe taraf ülkeler arasında sanayi sektöründeki ham madde maliyetini azaltmak gibi amaçlarla şekillendirilmiştir (Mujizinoviç, 2006: 14). Serbest Ticaret Bölgeleri, Tercihli Ticaret Anlaşmaları'ndan miktar kısıtlamaları ve tarife yönünden ayrılırken gerçekleştirilen ticaretin faaliyet konusu üzerinden de çeşitlilik gösterebilmektedir. Söz konusu ticari çeşitlilik; Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nda öne çıkan ürün üzerinden ya da Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nde belli bir piyasa için ifade edilebilmektedir (Güran, 1999: 10).

1.6.3. Gümrük Birlikleri

Gümrük Birlikleri; taraf olan ülke ürünlerinin belli gümrük alanı içerisinde tarife ve vergilerden muaf olacak şekilde, malların serbest dolaşımını ve birlik ülkelerinin üçüncü ülkeler ile gerçekleştirecekleri yurt dışı alımlarına yönelik aynı dış ticaret politikası ve tarife

oranlarının uygulanması anlamına gelmektedir. Gümrük Birlikleri, üçüncü ülkelere karşı taraf ülkelerin gerçekleştireceği dış ticarete ortak dış ticaret politikası üzerinden ticaret gerçekleştirmeleri açısından Serbest Ticaret Anlaşmaları'ndan ayrılmakta ve daha üst düzey entegrasyon şeklini temsil etmektedirler (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2020).

Ekonomik birleşme türleri arasında yer alan Gümrük Birlikleri aşamasında, miktar kısıtlamaları ve tarifeler kaldırılarak, serbest yapıda ortak mal ve hizmet pazarı oluşturulması hedeflenmektedir. Üye ülkeler ile gerçekleştirilen ticaret üzerinde mal ve hizmet akışı serbestlik kazandığından üçüncü ülkelerle olan mal ve hizmet akışına kıyasla düşüş yaşandığı söylenebilmektedir (Kazgan, 2002: 180). Tarih sahnesinde en fazla karşılaşılan ekonomik birleşme türü olarak karşımıza çıkmaktadır. 19. Yüzyılda “Alman Gümrük Birliği” ve 1932 yılında Belçika, Lüksemburg ve Hollanda arasında oluşturulan “Benelüks” ilk gümrük birliklerini temsil etmektedirler. Avrupa Ekonomik Topluluğu en kapsamlı gümrük birliği modeli olmakla birlikte topluluk içindeki ilerlemeler tüm ekonomik birleşme şekillerini içeren bir nitelik taşımaktadır (Yıldız, 1999: 4).

1.6.4. Ortak Pazar

Gümrük Birliği'nden sonraki aşamayı temsil eden Ortak Pazar, sermaye ve emek gibi üretim faktörlerinde serbetleşme yaratılarak serbest dolaşımın önündeki bütün engellerin kaldırılmasını ifade eden birleşme türü olarak karşımıza çıkmaktadır (Balkır ve Demirci, 1988: 11). Söz konusu Ortak Pazar'da girişimci, sermaye emek gibi faktörlerin serbest hale gelmesi, ekonomik pazar açısından derinleşmeyi de beraberinde getirmektedir. Avrupa Ekonomik Topluluğu, ortak pazarı en iyi temsil eden örnekler arasında yer almaktadır (Karluk, 2009:158).

1.6.5. Ekonomik Birlik

Ekonomik birleşmelerin en önemli safhalarından birini temsil eden Ekonomik Birlik, Ortak Pazarı'nın özelliklerini barındırmasının yanı sıra iktisadi stratejilerin taraf ülkelere uyumlu hale getirilmesini temsil eden aşama olarak ifade edilmektedir. Ekonomik birliklerde görüşülen politik konular, bağımsız olarak irdelenirken alınan kararlar uluslar üstü makamlar tarafından ortaya koyulmaktadır (Appleyard ve Field, 1992: 438).

Başka bir ifade ile ekonomik birliklerde üye ülkelerin makro ekonomik stratejilerindeki serbestlik söz konusu birlik tarafından gerçekleştirilmektedir. Bütün bu

ekonomik siyasetleri düzenleyecek yetkili bir organın varlığı, ekonomik birlik adına önem taşımaktadır. Serbest ticaret bölgeleri, gümrük birliği ve ortak pazar, esasında taraf ülkeler arasında dış ticaret üzerinde uygulanan engelleri kaldırmayı amaçlarken, ekonomik birlik ulusal üstü siyasetlerin beraberce ele alındığı ve birliğe üye ülkeler tarafından uygulamaya koyulduğu bir entegrasyon şekli olarak tanımlanmaktadır (Karluk, 1998: 425).

Bankacılık sistemi ve tek para uygulamasının ortak iktisadi ve mali stratejiler etrafında birliğe dahil olan ülkelerin; dış ticaret politikalarını uyumlaştırmak, ülkelerin başlıca yapısal sorunlarını çözüme kavuşturmak birliğe taraf tüm ülkeler açısından uygulamaya dahil edilmesi gereken amaçlar arasında yer almaktadır. Günümüze bakıldığında Avrupa Birliği'nin ekonomik birliğe ağırlık vermesinin altında Maastricht Anlaşması'ndan sonra taraf ülkeler arasında hizmet, şahıs, mal ve sermayenin dolaşımında serbestliğin ön plana çıkarılması iktisadi mali politikaların bütünleştirilerek ele alınması yönündeki politikalar önem taşımaktadır (Seyidoğlu, 2007: 209).

1.6.6. Parasal ve Ekonomik Birlik

Ekonomik alandaki birleşmenin en üst seviyesini tam ekonomik bütünleşme temsil etmektedir. Tam ekonomik bütünleşme; kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımına ek olarak taraf ülkelerin ortak bir para birimi etrafında şekillenmesi anlamına gelmektedir. Ortak bir para birimi uygulamaya koyulmasının birlik içinde bulunan ülkelere belli maliyetler yükleyebilmektedir. Birlik içerisinde var olan ülkelerin talep, ekonomik büyüme oranı, mali piyasa farklılıkları ve sektörel koşullardaki uyumsuzlukları maliyetleri fazlalaştırabilmektedir. Parasal birliğe dahil olmayan ülkeler kendilerine has para ve döviz politikaları uygulayabilmektedirler. Ancak parasal birlik içinde yer alan ülkelerin yapısal ve mali anlamda benzerlik göstermesi maliyet yükünü azaltmış olacaktır. Parasal birliğin yüklediği maliyetler dışında ortak para biriminin uygulanması, dönüşüm maliyetlerinde düşüş yaratması, fiyat değişimlerini ortadan kaldırarak firma ve tüketici kesim açısından kazançlı kılabilir (Emsen ve Özkan, 2007: 187).

Ekonomik Birlik; parasal birliği de kapsayan geniş bir entegrasyon türü olarak incelenebilmektedir. Parasal birliğin varlığı halinde taraf ülkelerin paraları birbiri cinsinden sabit kura bağlanmaktadır. Taraf ülkelerin paralarından oluşan ortak para sepeti, ortak birlik parasının oluşturulmasında kullanılmaktadır. Taraf ülkelerce kur farkını ya da belirsizliğini

ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan birlik parası, Ortak Merkez Bankası tarafından basılmaktadır (Bakkalcı, 2008: 65).

1.7. Gümrük Birliği'nin Ekonomik Etkileri

Ekonomik bütünleşmeyi bir adım öne taşıyan Gümrük Birliği, bölge içerisinde uygulanan engellerin ortadan kaldırılması ve taraf ülkelerin uyacağı ortak tarife uygulamaları ile üye ülkeler üzerinde olumlu ekonomik etkilere kaynaklık etmiş olacaktır. Gümrük Birliği entegrasyonu, taraf ülkelerin ekonomik serbestlik düzeyini yükselterek, daha kapsamlı pazarlara hitap edebilmeleri ve geniş ölçekli üretim fırsatları yakalayabilmeleri açısından gereken temeli sağlamaktadır (Walter, 2002: 425).

1.7.1. Gümrük Birliği'nin Statik Etkileri

Teknoloji ve iktisadi yapının sabit olarak kaldığı varsayımından yola çıkarak, üretim faktörleri hareketliliğinin neticesinde ortaya çıkan etkiler statik etkiler olarak ele alınmaktadır (Karluk, 1998: 359).

1.7.1.1. Üretim etkisi

Gümrük Birliği'ne dahil olan bölgelerde, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması dış ticaret hacminde genişleme yaratmış olmaktadır. Yerli bir ürünün fiyatı, diğer ülkede üretilen aynı malın gümrüklü fiyatından daha uygun olmasından kaynaklı söz konusu ürünün ithalatı gerçekleştirilmiyor olabilmektedir. Ancak bu ülke gümrük birliği kapsamına girdiği zaman birliğe taraf olan diğer ülkede bahsedilen ürün daha uygun fiyata üretiliyorsa, ithalatın önündeki engellerin kalkmasından dolayı ürünü ucuza üreten ülkeden ithal etmiş olacaktır. Böylelikle taraf ülkeler arasında üretimin yüksek maliyetten düşük maliyete yer değiştirmesi *ticaret yaratıcı* etkiyi meydana getirmiş olmaktadır (Şahin, 1983: 45).

Gümrük Birliği'nin meydana getirilmesiyle beraber taraf ülkeler dışında yer alan verimli üreticinin, ticaret hacminde daralmanın yaşanması ile olumsuz üretim etkisinin hissedilmesi sonucu ortaya çıkan söz konusu durum *ticaret saptırıcı* etki olarak tanımlanmaktadır. Düşük maliyetli ve etkin verimle üretimini gerçekleştiren ülke, birliğe dahil olmadığından birlik içinde yer alan ülkeler bu ülke ile ticaretlerini kesmek zorunda kalmaktadırlar. Gümrük Birliği dışında kalan ülkelere uygulanan ortak tarife uygulaması söz konusu ülkelerin mallarının fiyatlarını yükseltecek ve maliyet artışları dış ticaretin birlik ülkeleri arasında gerçekleştirilmesine sebep olacaktır. Dünya refahının üretim etkisi

açısından yükselmesi, ticaret yaratıcı etkinin ticaret saptırıcı etkiden daha fazla gerçekleşmesine bağlı olmaktadır. Ticaret yaratıcı etkinin yüksek olması, etkin kaynak verimliliğinin sağlanması anlamına gelmektedir (Hobikoğlu, 2007: 70).

1.7.1.2. Tüketim etkisi

Gümrük Birliği'ne taraf ülkeler arasında malların serbest dolaşımının gerçekleştirilmesiyle ülkelerin ekonomilerinde fiyat değişimleri yaşanacak ve dolayısıyla tüketim yapılarında değişimler meydana gelmiş olacaktır. Birlik oluşturulmadan önce yüksek fiyatlarla tüketime sunulan ürünlerin, birlik içine girildikten sonra uygun fiyatlardan satın alınması avantajı doğmuş olmaktadır. Söz konusu fiyatlarda meydana gelen azalış, tüketim talebinin yükselmesine ve birlik içindeki ticaret hacminin genişlemesine zemin hazırlamış olmaktadır. Bahsedilen durum gümrük birliğinin tüketim etkisi olarak açıklanabilmektedir (Karluk, 1975: 34).

1.7.1.3. Dış ticaret hadleri etkisi

Gümrük Birliği üyesi ülkeler dış ticaret hacminin genişliği ve dış ticarete konu olan ürünlerin çeşitliliği açısından birbirlerinden etkilenmektedirler. İş bölümünün gerçekleştirilmesi ile birliğe taraf ülkelerin dış ticaret hadleri etkilenmekte, her ülke farklı refah artış miktarına sahip olmaktadır. İktisadi anlamda verimlilik yükselişlerinin kaydedilmesi taraf ülkelerin maliyetlerinde düşüş sağlamaktadır. Verimlilik artışı, birliğe taraf ülkeler ve diğer ülkelerin dış ticaret hadlerinde yaşanacak olumlu gelişmelerin sonucunda ülke gelirlerinin tekrardan dağılımı ile refah düzeyleri etkilenmiş olmaktadır. Ekonomik verimlilik beraberinde üretim maliyetlerinde azalma gerçekleştirerek gümrük birliğine taraf ülkelerin dış ticaret hadleri üzerinde pozitif etkileri yaşanmaktadır (Ertürk, 2002: 56).

Gümrük birliği dahilindeki ülkelerin ve birlik dışında kalan diğer ülkelerin refah artışının ne oranda gerçekleşeceği dış ticaret hadlerindeki değişim ile pozitif yönlü ilişki içerisinde hareket etmektedir. Aynı zamanda genel üretim hacmi toplamı birliğe taraf ülkelerin gelişmişlik seviyesini ortaya koymaktadır. Birliğe taraf ülkelerin iktisadi gücünün yüksek olması, küresel piyasalarda etki alanının genişliğini açıklayabilmektedir. İktadi yönden güçlü olan ülkeler fiyatları belirleme noktasında ön plana çıkmakta ve kendi ülkelerinin dış ticaret hadlerini lehine çekebilmektedirler (Emsen ve Özkan, 2007: 190).

1.7.1.4. Kamu gelirleri etkisi

Birliğe taraf ülkeler arasında tarifelerin ortadan kalkması ve diğer ülkelere ortak tarife uygulanması, üye ülkeler açısından vergi kaybı yaratmaktadır. Hal böyle iken gümrük birlikleri kamu gelirleri üzerinde olumlu etkiler gösterebilmektedir (Karluk, 1975: 361).

1.7.1.5. Endüstri içi ticaret

Endüstri içi ticaret, birbirinden farklılaştırılmış ürünlerin aynı endüstri dahilinde ihracat ve ithalatının gerçekleştirilmesi olarak ifade edilebilmektedir. Endüstri içi ticaret durumunda sağlanan getiri, tüketici kesime sunulan tercih farklılıklarından ve ölçek ekonomilerinden ileri gelmektedir. Ekonomik birleşmeler içerisinde endüstri içi ticaret gerçekleştirilebileceği gibi endüstriler arası ticaretin de uygulanması söz konusu olabilmektedir. Endüstriler arası ticaret ise birbirinden tamamen farklı yapıdan olan ürünlerin karşılaştırılmalı üstünlük yapısına göre dış alım ve dış satımının gerçekleştirilmesi olarak tanımlanmaktadır (Küçükahmetoğlu, 2001: 130).

1.7.2. Gümrük Birliği'nin Dinamik Etkileri

Ekonomik entegrasyonların statik etkileri ile beraber zaman içinde gelişen dinamik etkileri de incelenmektedir. Çoğu kez ülke alt yapılarına göre farklılıklar gösteren dinamik etkiler, uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Statik etkiler ülke ekonomisine ait anlık görüntüleri sergilerken, dinamik etkiler süre giden etkileri ön plana çıkarmaktadır (Bakkalcı, 2008: 81).

Gümrük Birliği'nin dinamik etkileri, uzun dönemde Gayri Safi Yurt içi Hasıla'nın büyüme hızı üzerinde meydana getirdiği etkileri ifade etmektedir. Söz konusu birliğe girilmesiyle birlikte piyasaların genişlemesi, büyük pazarın getirdiği imkanları da beraberinde getirmektedir. Dinamik etkiler; piyasanın genişlemesine bağlı oluşan dışsal ve içsel ölçek ekonomileri, teknolojinin kullanım sıklığının artması, uzmanlaşma ile beraber yatırımlarda belirsizlik ortamının ortadan kalkması gibi birçok olumlu etkiyi de beraberinde getirmektedir (Hatipler, 2011: 19).

1.7.2.1. Dışsal ekonomiler etkisi

Bir üreticinin, başka üretici ya da üreticilere karşı gerçekleştirdiği karşılıksız kazanç ya da kayıplar dışsal ekonomileri oluşturmaktadır. Makro ekonomik açıdan sosyal getirilerin

yüksek seviyede tutulmasında önem arz eden dışsal ekonomiler, piyasa dışı dışsal ekonomiler ve piyasa dışsal ekonomileri olarak iki grupta incelenebilmektedir. Piyasa dışı dışsal ekonomiler; bir firmanın çıktısı, kendi kullanmış olduğu üretim faktörlerinden ziyade başka firmanın çıktısı ve üretim faktörleri ile açıklanıyor ise teknolojik dışsal etkilerin varlığından bahsedilebilmektedir. Ayrıca piyasa dışında yaşanan teknolojik gelişmeler, çalışan kesimin kalitesinde artış yaşatması ile dinamik dışsal ekonomilerin varlığı da ortaya koyulmuş olmaktadır. Parasal dışsal ekonomiler adıyla da ifade edilebilen piyasa dışsal ekonomileri; piyasa içi arz ve talep şartları çerçevesinde değişen fiyatlar neticesinde oluşmaktadır. Endüstriler arasındaki girdi-çıktı akımları ile oluşan ilişkiler, endüstriler arası ara malı bağımlılığı sebebiyle birbirlerinin etkilemekte ve böylece dışsal ekonomilerin meydana çıkmasına neden olmaktadır (Tahta, 1994: 25).

Dışsal ekonomiler, optimum ölçek üzerinde olumlu etkiler bırakmaktadır. Ekonomik birleşmeye doğru giden üye ülkelerin endüstrilerinde optimum ölçeğe doğru ulaşılırken, maliyetlerde azalış yaratma etkisinden kaynaklı yatırımcılar açısından özendirici etkiler oluşturmaktadırlar (Yıldırım ve Dura, 2007: 147).

1.7.2.2. Ölçek ekonomileri etkisi

Gümrük Birliği, taraf ülkelere daha geniş ekonomik pazar imkanı sunarken büyük ölçekli üretim yapma avantajı da kazandırmaktadır. Ölçek ekonomileri etkisi ile yurt içinde üretilen ürünlerin söz konusu birlik piyasalarına girişi kolaylaşırken, yurt içi firmaların atıl kapasitelerinin aktifleştirilmesinde de önemli rol üstlenmektedir. Genişletilmiş piyasa neticesinde elde edilen ölçek ekonomileri avantajı ile firmanın sermaye seviyesi, teknolojik gelişmişliği, etkin ve verimli kaynak kullanma potansiyeli maliyetlerdeki azalışları da beraberinde getirmektedir (Walter, 2002: 430).

Ölçek ekonomilerinin varlığı ile sanayi ve firma ölçeğinde meydana gelen büyümeler, maliyetler üzerinde azalış yaratacaktır. Ayrıca gümrük birliği öncesi dar olan ürün yelpazesi birlikten sonra genişleyerek, ürün çeşitliliğinde artışları da beraberinde getirmiş olacaktır. Piyasa hacminde yaşanan genişleme, ürün yelpazesi üzerinde artış yaratmakta ve firma ölçeklerine olumlu etkiler sağlamaktadır (Karluk, 1975: 370).

1.7.2.3. Teknolojik ilerleme etkisi

Gümrük Birliği'nin oluşturulması sonucu taraf ülkeler arasında yaşanacak teknoloji paylaşımı ile birlik ülkeleri açısından teknolojik olarak gelişme fırsatı doğmuş olmaktadır. Yüksek teknoloji içeren ürünlerin dolaşım hızının artması ile beraber firma bazında piyasa seçeneklerinin yükselmesiyle birlikte teknolojik bilgi akışı gerçekleştirilmektedir. Firmalar açısından farklı teknolojik ürünlerin piyasada var olması rekabet potansiyellerini olumlu yönde etkilerken daha az maliyetli ve kaliteli ürünlerin üretimlerini gerçekleştirme imkanı doğmaktadır (Krueger, 1997: 172).

1.7.2.4. Rekabet etkisi

Gümrük Birliği'nin yapısal değişiklikler üzerinde olan etkisi, rekabet etkisi açısından da taraf ülkeler adına önem taşımaktadır. Birlikten önce yüksek gümrük vergileri ile korumaya alınan endüstriler, rekabet azalışına ve sanayinin gelişmesine engel olmaktadır. Birliğe girildikten sonra taraf ülkeler adına sanayi alanında yaşanan hızlı değişimler ve ticarete var olan engellerin kaldırılması dış piyasada rekabet artışını da beraberinde getirmektedir. Rekabet artışının hızla geliştiği bir ortamda, firma yapıları giderek güçlenmekte ve rekabete karşı koyamayan firmalar ise piyasayı terk etmek zorunda kalmaktadırlar (Seyidoğlu, 2007: 23).

Gümrük Birliği'nden önce monopol ve oligopol piyasalarda bulunan üreticiler, üretimde etkinlik stratejisinden uzak şekilde piyasa üzerinde hakimiyetlerini sürdürmektedirler. Söz konusu birlik oluşumundan sonra ticaretin önündeki engellerin kalkmasıyla beraber üreticiler üretimlerini etkin hale getirmek zorunda kalmışlar, başa ülkelerdeki üreticilerle ortaya çıkan rekabet sonucu maliyet düşüşleri ve üretimde uzmanlaşma beraberinde gelmiş olacaktır (Bora, 1996: 217).

1.7.2.5. Yatırımları teşvik etkisi

Gümrük Birliği'nin yatırımları özendirici özellik taşıması dinamik etkiler arasında yer almaktadır. Kaynakların etkin kullanılmasıyla ortaya çıkan verimlilik, milli gelirden bir yükselme yaşatmış olmaktadır. Milli gelirden yaşanan artış ise ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler göstermekte, yatırım ve tasarruf artışı fırsatını beraberinde getirmektedir. Rekabet ortamı ve geniş piyasa imkanlarının verdiği yatırım avantajı, üretim verimliliğini de etkilemekte ve yabancı sermaye akışının hızlanmasına kaynaklık etmektedir. Taraf ülkeler

arasında gerçekleşen sermaye akışı ve birlik dışındaki ülkelerden sağlanan sermaye girdisi olmak üzere Gümrük Birliği'nin yatırımlar üzerindeki etkisi iki şekilde incelenmektedir. Gümrük Birliği'nin ticaret saptırıcı etkisi yükseldikçe, birlik dışındaki ülkelerden taraf ülkelere doğru sermaye akışı gerçekleşmektedir. Nedeni ise birliğin diğer ülkelere karşı koruma sağlaması ve birlik dışındaki firmaların taraf ülkelere olan ihracatlarında azalış yaratmasından ileri gelmektedir (Tahta, 1994: 30).

İKİNCİ BÖLÜM

2. AVRUPA BİRLİĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE ALMANYA DIŞ TİCARETİNİN İNCELENMESİ

Dış ticaret, bir ülkenin refahını arttırabilmesi ve gelişebilmesi adına önem taşımakta ve ülkelerin siyasal, sosyal ve kültürel ilişkileri doğrultusunda şekillenmektedir. Bu bölümde Avrupa Birliği'nin gelişim aşamalarına değinilerek, Türkiye'nin dış ticaret tarihi ve politikaları Avrupa Birliği'ne üyelik süreci bağlamında açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği ülkeleri arasında yer alan ve ülkemizle uzun yıllardır ticari ilişki içinde bulunan Almanya'nın Türkiye ile olan dış ticareti incelenmiştir.

2.1. Avrupa Ülkelerinin Bütünleşme Düşüncesi

Avrupa Birliği düşüncesinin ekonomik ve siyasal boyutuna gelmeden önce Avrupa kavramının mitolojik bir anlam taşıdığı ve Antik Yunan yapısının Doğu Avrupa'daki yansımalarının var olduğu bir gerçektir. Bölgesel anlamda Doğu Ege kıyıları, kültürel anlamda Mısır medeniyetlerine değin uzanan Antik Yunan'ın, Doğu Avrupa yaşantısını tarihsel olarak etkilediği görülmektedir. Avrupa oluşumunun VIII. Yüzyıldan sonra genişlediği ve Hıristiyanlık kavramının ön plana çıktığı görülmektedir. Görülen o ki Avrupa toplumunun kimliğini dinsel unsurlardaki farklılık belirlemiş olup, Hıristiyanlık Avrupa sınırları içinde var olan toplumların farklı niteliklerini tek çatı altında toplamayı başarabilmiştir.

Avrupa teriminin ideolojik bir konum kazanabilmesi yolunda ve ilerleyen çağa ayak uydurabilmek adına uygulanmış sömürgecilik stratejisi, teknik yeniliklerle birlikte XVI. Yüzyıl'dan sonra Avrupa dahilinde bulunmayan kitleleri de içine alarak bir yayılım göstermektedir. Bu durum Avrupa kitlesi adına bir kimlik profili oluşturmuş olsa da genişleyen coğrafyanın getirdiği toplumlar farklı kültürel etkileşimlerle bir uygarlık görüntüsü çizmeye başlamıştır. Artık Hıristiyanlık kavramının yerini Aydınlanma Dönemi'ne bırakmasıyla dinsel unsurların önemini yitirmesi Rönesans ve Reform hareketlerini beraberinde getirmiştir. Avrupa'da dinsel anlamda meydana gelmiş bir yenilik olan laikliğin, Hıristiyanlığın tüm toplumları kapsayan insancıl yapısının modern düzene uyum sağlaması şeklinde gerçekleştiği görülmektedir. Sömürge kavramının zirveye ulaşması

yayılmacılık politikasının Avrupa'daki görüntüsünü ırkçılık olarak çizmekte, XIX. Yüzyıl itibariyle bu durum sömürge halindeki topluluklar için tüm beyazların Avrupalı olarak tanınması şeklinde netice bulmaktadır. Avrupa teriminin günümüz şartlarında ifade edilmesinde bir kaynak olan Avrupa Birliği'nin temel niteliğindeki ekonomik gelişmelerin belirleyiciliği, iktisadi faktörlerin çıkarlarına yönelik olması ve Tek Pazar sisteminin yüksek ekonomik sınıflar tarafından yönetilmesi bu entegrasyonun çerçevesini çizer nitelikte sebepleri ifade etmektedir. Neticede Avrupa terimi, bölgenin imzasını belirlemek adına birçok çıkar ilişkisi ve ortaya atılan düşüncelerin toplumları istemeden etkisi altına alma stratejileriyle ifade edilen gelişimsel bir evre olarak tanımlanabilmektedir (Erdenir, 2010: 63-68).

Avrupa'da oluşturulmak istenen birliğin temeline baktığımızda Roma Antlaşmaları'ndan önce yapılanmaların başladığı görülmektedir. Yaşanan II. Dünya Savaşı'nın ardından kalan yıkım gelecek kuşakların endişeleriyle beraber çoğalış birlik yaratma düşüncesine kadar ulaşmaktadır. Sanayi sektörünün getirmiş olduğu gelişmeler savaşın gölgesinde kalarak gelecek nesillere ışık tutma konusunda olumsuz etkiler yaratmaktadır. Avrupa'da birlik oluşturma fikrinin Roma beklentisi şeklinde olduğu söylenmektedir. Napolyon'dan Hitler'e ve ardından Victor Hugo gibi liderlerin gündemlerine oturarak hedeflerini birlik oluşturma yönünde şekillendirmesi savaş ortamından uzak, toplumsal bir birlikteliğe önem verdiklerinin bir göstergesi olarak görülmektedir. İlk aşamada atılan adımların küçük fakat geneli kapsayan birleştirici etkisi 1930 yıllarına kadar uzandığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'nın ardından Avrupa'da kültürel ve siyasi kimliğin daha da ön plana çıkması birlik oluşturma girişimlerinde en önemli etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Oluşturulan girişimlerin gelişimlerinde Marshall Yardımı gibi önemli bir detayın etkisi olduğu görülmektedir. Fakat devamında demokratik bir yönetim stratejisi uygulayan Avrupalılar, Avrupa Konseyi ya da Avrupa Ekonomik Yardımlaşma Organizasyonu adı altındaki kuruluşların etkisi altında kalarak sınırlı düzeyde birlik düşüncelerini ilerletebilmişlerdir (Çalış, 2016: 35).

Savaşın yıkımları Avrupa'da etkisini kültürel, ekonomik ve siyasal anlamda genişletmişken hedeflenen birleştirici güç, on Avrupa ülkesini bir araya getirmiş ve Londra'da 5 Mayıs 1949 tarihinde Avrupa Konseyi'ni meydana getirmiştir. İngiltere, İsveç, İtalya, Lüksemburg, Danimarka, Hollanda, Fransa, İrlanda, Norveç ve Belçika ülkelerinin Dışişleri Bakanları bir araya gelmiş ve 7 ülkenin anlaşmayı onaylaması ve imzalamasıyla

Avrupa Konseyi resmen oluşturulmuştur. Avrupa Konseyi'nin oluşturulması Avrupa Birliği'ni yapılandırmada önemli bir temel oluşturmuş, ilk olarak Brüksel Antlaşması tarafları olan Almanya ve Fransa; İrlanda, Norveç, İsveç, İtalya, Danimarka ülkelerini de konseye dahil ederek 1949'un Ağustos ayında başkanlığını Churchill'in üstlendiği Avrupa Konseyi'nin ilk toplantısını gerçekleştirmişlerdir (Keskin, 2016: 54). 1989 yılında Sovyetler Birliği'nin Doğu Avrupa'da etkisini kaybetmesi Doğu Bloğu'nun çökmesiyle son bulurken bu durum Avrupa Konseyi'nin coğrafik yerinde bir değişime neden olmuştur. Demokratik yönetim ideolojisini benimsemiş olan Avrupa Konseyi, gelişen Avrupa'da yeni oluşumların temelini demokratik bağlamda şekillendirmiş, stratejik ve parasal bir güç niteliğini sürdürerek gereken zemini oluşturmuş olmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa'da meydana getirilen demokratik topluluklar Avrupa Konseyi ideolojisinde belirlenmekte olup, günümüzde ise Konsey genişlemiş yapısıyla ön plana çıkmaktadır (Karluk, 1998: 386).

Avrupa Birliği oluşumunun temel taşlarından sayılan Monnet Planı¹², Fransa'nın çıkarı üzerine Jean Monnet tarafından hazırlanmış, AB gelişim sürecini hızlandıran bir stratejik kalkınma hedefi olarak görülen plan olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan savaş sonrasında Fransa'nın kalkınabilmesi hedefi üzerine kurulan Monnet Planı'na Marshall yardımları, Avrupa'nın bütünlük kazanması yolunda eşlik etmiştir. Planı oluşturma sürecinde Monnet, Marshall yardımlarının gerekliliğini Fransa'nın iktisadi toparlanma sürecinin hızlandırılması adına büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır. Monnet, Amerika ile arasında kurduğu sıcak ilişkiler neticesinde Almanya'nın kömür ve çelik endüstrisinin denetimini belirlenen yönetime bırakılabileceği bir yöntem ortaya atmaktadır. Ortaya atılan plan, Avrupa Birliği kurma yolunda atılan ilk adım olan AKÇT'nin oluşumuna kaynaklık etmiş, 1949 yılında kurulan Uluslararası Ruhr İdaresi ile Ruhr Bölgesi'nin yönetimi ele alınmıştır. Almanlar bu durumdan hoşnut değilken, Fransa bu durumu kullanıp bölgede var olan şirketlerin kapanması taraftarı olmuştur. Yayınlanan Schuman Bildirisi neticesinde Avrupa'nın güçlü temellerinin atılmasında rol olan Fransa, bölgede önemli bir yer tutmakta Almanya ile kömür ve çelik endüstrisi konusunda yapılacak ortaklığın temellerini oluşturmaktadır (Keskin, 2016: 63).

Avrupa kömür ve çelik endüstrisinin çözümüne hitap eden Schuman Bildirisi, katılan Batı Almanya, Hollanda, Belçika, Fransa, Lüksemburg, İtalya ülkeleri Avrupa Kömür Çelik

---

¹² Monnet Planı, Robert Schuman tarafından 9 Mayıs 1950 yılında açıklanmış olup Schuman Deklarasyonu'nu temel almaktadır. Savaş döneminden sonra iktisadi düzeni bozulan Avrupa'nın bütünleşmesi hedeflenmiş, ilerleyen zamanlarda ise siyasi bütünlük elde etmesi öngörülmesi olan bir entegrasyon planlamasıdır (Mioche, 1987:9).

Topluluğu'nun kurulmasına önderlik etmiş, birlik kurma yolunda atılan önemli bir adım olarak tarih sahnesinde yerini almıştır. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun oluşturulması sonucunda kömür ve çelik endüstrisi yönetimi üzerine öne sürülen düşünceler, yüksek bir otoriteye devredilmiştir. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulurken Avrupa sınırları dahilinde bulunan ülkeler, topluluğun merkezini oluşturan Almanya'nın sanayi kolunu tekrar canlandırma ve otorite elde etme kaygısı nedeniyle imzalamış olduğu bir antlaşma olan Paris Antlaşması¹³, içerdiği maddelerle belli kurallar çerçevesinde Avrupa ülkelerini eşitlik etrafında gerçekleştirecek ticarete yönlendirmiştir. Avrupa Birliği yapı taşlarından biri sayılan Paris Antlaşması ile ana kaynağı adaletli dağıtma, işleme, pazarlama gibi ticari fonksiyonlar şekillendirilmiş, savaş sonrası yıkımlar iktisadi anlamda kalkınma hedefiyle giderilmeye çalışılmıştır.(Rittberger, 2001:686-688).

2.1.1 Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Kurulması ve Roma Anlaşması

Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'na üye ülkeler siyasi otorite etrafında birlikteliklerini sürdürürken, iktisadi gelişmelerin de toplulukla beraber şekillenme düşüncesinin önem arz ettiğini vurgulayarak ekonomik birlik yolunda adımlarını ilerletmeyi başarmışlardır. Bu başarının başlangıcını oluşturan devletler arasında yer alan Hollanda, Almanya, Fransa, Belçika, İtalya ve Lüksemburg, Messina'da gerçekleşen AKÇT toplantısında piyasa bağlamında genişleme kararı almış, ortaya çıkan Spaak Raporu üye ülkelerce kabul edilmiş, ortak pazar ve nükleer enerji üretme yolunda önemli adımlar atılmış olmaktadır. 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşmaları; Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) olmak üzere tarih sahnesinde yerini almaktadır. Paris Antlaşması'na benzerlik gösteren Avrupa Ekonomik Topluluğu Antlaşması, ortak bir Avrupa pazarı oluşturma hedefiyle şekillenerek ve üye ülkelerin iktisadi stratejilerini tek çatı altında toplayarak parasal bütünlük çerçevesinde faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır. Topluluğa üye ülkelerin kimliklerinin tek çatı altında toplanması, toplumsal hakların gözetilmesi konusunda önemli bir adım sayılmıştır. Hukuk kurallarının oluşturulmasında toplumsal eşitlik ve bütünlüğün korunması ise ortak politika hedeflerini gerçekleştirme noktasında ticari iş birliğini meydana getirmektedir (Tatoğlu, 2006:18).

Roma Anlaşması dahilinde imzalanan Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu, atom enerjisi ile endüstri sektörünü geliştirmeye ve çeşitlendirmeye yönelik hedefleriyle altı ülkenin

---

¹³ Paris Anlaşması, 18 Nisan 1951 yılında İtalya, Lüksemburg, Almanya, Fransa, Belçika ve Hollanda tarafından imzalanmış ve böylece Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuş sayılmaktadır (Devlet Planlama Teşkilatı, 2002: 17).

önderliğinde kurulmuştur (Artık, 1988: 2). Antlaşmaya bakıldığında hedefin nükleer enerjinin gelecek dönemlerdeki ihtiyacı karşılayacağı düşüncesi ile çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi stratejisinin yattığı görülmektedir. Savaş sonrası yaşanan olayların endişesi enerji konusunda da etkisini sürdürürken, Avrupa ülkeleri kurduğu bu yakınlık ile çözüm odaklı hareket etmiş, Almanya üzerinde var olan enerji hakimiyetini kontrol altına almak istemişlerdir. Nükleer sanayinin ticari faaliyetlerdeki etkisini arttırarak iktisadi gelişmeyi amaçlamışlar böylelikle ana kaynağın verimli ve adaletli dağıtımını sağlamışlardır. Euratom'un temeline bakıldığında Avrupa Topluluğunu birleştirici etkisi bölgesel enerji bağlamında olduğu görülmektedir. Hal böyle iken imzalanan Roma Antlaşması'nın, bireylerin hayat refahlarını yükselttiği ve bölgesel koruma sağladığı görülmektedir (Kesen, 2009: 71).

2.1.2. Maastricht Kriterleri ve Avrupa Birliği İsmi'nin Benimsenmesi

Maasrticht Zirvesi için gerekli hazırlıkların gerçekleştirilmesinin ardından Avrupa Birliği'ni hızlandıran kararlar ortaya koyulmuş, 9-10 Aralık 1991 tarihinde oluşturulan "Avrupa Birliği Anlaşması" için Hükümet ve Devlet Başkanları Konseyi Maastricht'de toplanarak belli bir uygunluğa ulaşmışlardır. Avrupa Birliği'nin temellerinin atıldığı bu anlaşma ile yaşanan hukuki farklılaşmanın, 1957 yılında imzalanmış olan Roma Anlaşması'nı Tek Senet'ten sonra değişime uğratan, ilişkilerin ekonomik niteliğini ön plana çıkaran böylece siyasi ve ekonomik birlik olarak iki sözleşmenin birlik üyesi ülkelerin hükümet ve devlet başkanlarının onaylaması ile ortaya çıktığı görülmektedir (Manisalı, 2001: 62).

Avrupa Birliği'ne göre birliğe katılmak isteyen ülkeler için beklenen özellikler arasında yer alan şahıs haklarının önemi, hukuki kurallara saygı ve düzen koşulları ile beraber demokratik yaşam biçiminin benimsenmesi şeklinde ifade edilmiş, bazı ekonomik şartların da yerine getirilmesi beklenmiştir. 1993 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması¹⁴ ile beraberinde Kopenhag Zirvesinde kabul edilen kriterler bu sürecin hukuki boyutunun önemini vurgulamaktadır. Birliğe üye olacak ülkelerin siyasi şartlarını; azınlık haklarının gözetilmesi, şahıs haklarının korunması ve demokratik bir şekilde işletilmesi şeklinde gündeme oturtan, ekonomik şartlarını ise parasal birlik temelinde işleyen güçlü piyasa ekonomisi ile rekabete göğüs gerecek dinamiklere sahip olan, uyum kriterlerini de

¹⁴ Söz konusu anlaşma ile Avrupa Birliği kapsamı üç başlık halinde ayrıştırılmaktadır. Bunlar Avrupa Toplulukları, Ortak Dışişleri Güvenlik Stratejileri, İçişleri ve Adalet olarak ifade edilmektedir (T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı, 2020).

bahsedilen prensiplere uygun, hukuki sorumluluğu taşıyabilecek ülkelere verilmesi gerektiğini şart koşan maddeler Kopenhag Kriterlerini ifade etmektedir. Bu kriterler Avrupa Birliği tarafından üye olmak isteyen ülkelerin niteliklerini belirlerken önem taşımakta ve Avrupa Komisyonu tarafından değerlendirilip raporlar halinde sunulmaktadır (Akçay, 2008: 12).

Maasricht Anlaşması ile beraber üye ülkeler tarafından topluluğa "Avrupa Birliği" ismi verilmiş, Roma Anlaşması'nda geçen ifadeler AT şeklinde değiştirilmiştir. Anlaşmanın genel çerçevesi, Avrupa Birliği'nin entegrasyon düzeyinin ilerlemesinde önemli bir etmen olmaktadır. Böylece birlik düzeyinde masaya yatırılacak konuların çeşitliliği artırılmış, güvenlik ve savunma stratejileri ile ortak dış politikaların genişletilerek bütüncül şekilde ele alınması sağlanmıştır (Manisalı, 2001: 62).

Avrupa'da Ekonomik ve Parasal Birliğin oluşturulması adına önemli bir temel sayılan Maastricht Anlaşması, 1992 yılında yürürlüğe girerek anlaşmayı kabul eden ülkelerin parasal kriterler etrafında toplanmasını sağlamıştır. Söz konusu birlik, Avrupa Birliği ülkelerinin iktisadi dengesizliklerini azaltmayı hedefleyerek, ülke egemenliklerini bir otoriteye devretmiş sayılmaktadırlar (Soukiazis ve Castro, 2005: 2). Maastricht Kriterleri'ne göre Ekonomik ve Parasal Birliğin oluşturulmasının temelinde üye ülkelerin iktisadi farklılıklarını dengelemek ve Avrupa Birliği üyesi ülkelerin söz konusu birlik ekonomisine adapte olmasını sağlamak hedefleri yer almaktadır. (Gülden ve Mıynat, 2016: 312).

European Commission (2015) yılında yayınladığı kitapçığa göre Maastricht Yakınlaşma Kriterleri'ni beş ana grupta incelemiştir. Fiyat İstikrarı Kriteri'ne göre; Enflasyon oranının, Avrupa Birliği ülkeleri arasında en olumlu gelişme gösteren yani fiyat istikrarını koruyabilen 3 ülkenin enflasyon rakamları ortalaması hesaplandığında çıkan rakamın %1,5 puan üzerinde olmaması gerekmektedir. Döviz Kuru Kriteri'ne göre; son iki yıllık zaman dilim içerisinde herhangi bir ülkenin parasının başka bir ülke parası karşısında devalüasyona uğramamış olması şartı getirilmiştir. Mali Disiplin Kriteri'ne göre; birliğe üye ülkelerin toplam kamu borçlarının Gayri Safi Yurt İçi Hasılası oranı %60 ile sınırlandırılmıştır. Dayanıklılık Kriteri'ne göre; üye ülkeler arasından birinde 1 yıllık süre içinde uygulanan faiz oranı fiyat istikrarında, en iyi etkiyi gösteren 3 ülkenin faiz oranının %2 puan üzerinde olmaması gerekmektedir. Yukarıda sayılan etkiler dışında cari hesaplar, işsizlik oranları, ödemeler bilançosu, gibi etmenler de diğer faktörler olarak ele alınmakta ve Maastricht Kriterleri'ne uyum potansiyeli de ciddi önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği yapısı genel perspektifle ele alındığında; iktisadi nedenler tabanında Şekil aldığı, hakim olduğu coğrafyada barıŐııl ve istikrarlı kararlar ile ekonomik iş birliklerinin oluşturulması gerektiği esasına dayanmaktadır. Ekonomik birlik temelini giderek siyasal yapıya dđnüŐmesi 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile başlamış, 2007 yılında Lizbon Antlaşması'na kadar devam etmiştir. Avrupa Birliği'nin insan haklarına ve özgürlüğüne saygı, hukuk üstünlüğü, demokrasi gibi faktörler üzerine inşa edilmesi, birlik adına önem taşımakta ve hukuki boyutunu Şekillendirmektedir. Böylece Avrupa Birliği adına genel bir kimlik oluŐmakta farklı toplumları bir araya getiren bir oluşum halini almaktadır (Güneş, 2016: 308).

2.2. Türkiye'nin Avrupa Birliği Adaylık Süreci

Türkiye'nin 1959 yılında topluluğa başvurusu ile Avrupa Birliği ilişkileri zeminini hazırlamıştır. İlişkilerin hukuki boyutu ise 1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması ve Türkiye- AB Gümrük Birliği ile ŐekillenmiŐ bu sayede tam üyelik süreci hızlandırılmıŐtır (Paksoy ve KılıÇ, 2013: 82). 1973 yılında yürürlüğe giren Katma Protokol ile Gümrük Birliği'ne geŐiŐ süreci, 1995 yılı itibariyle ortaya koyulan Gümrük Belgesi ile noktalanmıŐ sayılmaktadır. Böylece Türk pazarı Avrupa Birliği'ne aÇılarak, Türk dış ticaret politikası birliğin belirlediği çerçevedeki düzenlemelere bağlanmıştır. Türkiye'nin tam üyelik sürecinde Kıbrıs ve Ege sorunu, Kürt ve Ermeni sorunları Avrupa Birliği'nin ekonomik konular dışında dikkate aldığı konular arasında yer alırken, 1999 yılı Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin önüne Avrupa Birliği ve Yunanistan'ın isteklerinin uygulanması Şartı getirilerek, aday ülke konumuna uygun görülmüştür. 2000 yılı Kasım ve Aralık Katılım Ortaklığı Belgesi ile bu Şartlar Türkiye üzerinde baskıcı bir ortamı beraberinde getirmiştir (Manisalı, 2001: 32). 2002 yılında gerŐekleŐtirilen Kopenhag Zirvesi ile Şartların yerine getirilmesi ile müzakerelerin baŐlatılacađı vurgulanmış, 2004 yılında yapılan Avrupa Birliği Zirvesi'nde 3 Ekim 2005 tarihinde müzakereler baŐlatılmıŐtır. 2005 yılından itibaren devam eden müzakerelerde ortaya koyulan baŐlıkların bloke edilmesi ile müzakerelerin önüne set çekilmeye devam edilmektedir.

2.2.1. Ankara Anlaşması ve Katma Protokol

Anlaşmanın amacına göre; Türk milletinin iş hayatına entegre edilmesini sağlayarak, hayat standartlarını yükseltmek ve böylelikle Türk ekonomisini kalkındırmak temel odak noktası olarak belirlenmiŐken, küresel Çapta ticari ilişkileri sağlam bir temele oturttarak

taraflar arası iktisadi temasları güçlendirmek düşüncesi yatmaktadır (ABGS Ankara Antlaşması, 2020: 2). 12 Eylül 1963 yılında imzalanan Ankara Antlaşması, adını imzalandığı ilden almış olup Türkiye'nin toplulukla olan genel temaslarını hukuki anlamda rayına oturtmuş bulunmaktadır. Normal şartlarda imzalanan iktisadi anlaşmalardan farklılık göstermekte, nihai politikalar doğrultusunda şekillenmesi ise bağlayıcılığını arttırmaktadır. Ankara Anlaşması'na göre, belirlenecek politikalara uyum sağlamanın yolu Türkiye ile birlik oluşturma fikrini benimseme ve AET'ye üye ülkelerle sosyal bir düzen kurma düşüncesinden geçmektedir. Aynı zamanda ileriye yönelik topluluğa giriş adımlarında ve Türk iktisadi yapısına destek olarak kalkındırma hedefinde anlaşmanın etkili olacağı düşünülmektedir (Keskin, 2016: 87).

Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler ortak üye konumunda değerlendirilmekte ve ilişkinin zeminini Ankara Anlaşması oluştururken ardından Katma Protokol ve Tamamlayıcı Protokol eklenerek karar organı sayılan Ortaklık Konseyi tarafından topluluğun hükümleri açıklanmaktadır. Türkiye ve AET arasında meydana gelebilecek sorunlarda Ortaklık Konseyi devreye girerek, çözüme ulaşmaya çalışır aksi bir sonuç olduğu takdirde ise Adalet Divanı devreye girerek yüksek bir mercii tarafından sonuç elde edilmiş olmaktadır. Türkiye'nin ortak üye konumunda yer alması, alınan kararlara uyması gerektiği ve sorumluluklarının arttığı gerçeğini ortaya çıkarmaktadır (Kazgan, 1975: 310).

Anlaşmanın yürürlüğe girmesi için TBMM'nin onayı gerekmektedir ve o dönem iktidarda bulunan hükümetin istifa etmesi süreci yavaşlatmış, uluslararası anlaşmanın kabulü kanun tasarısı şeklinde gündeme alınmıştır. Tasarı meclise geldiğinde tarihin dönüm noktası olarak nitelendirilmiş, Avrupalılaştırma yolunda önemli bir adım olarak görülmüş ve akabinde tasarı kabul edilmiştir. Türkiye ve AET ortaklığı sürecinin gidişatını belirleyen hazırlık, geçiş ve son dönem sınıflandırması, Türkiye'nin birliğe tam üyelik sürecini açıklayıcı niteliktedir.

Hazırlık Dönemi: Hazırlık sürecinin başlangıcı olarak kabul edilen 1 Aralık 1964 tarihi itibarıyla alınan kararların geneli yönetim sınıflandırması üzerine yoğunlaşmaktadır. İzlenecek yollarda hedeflenen; Ortaklık Komitesi oluşturmak ve sınırsız yürütme işlevini yerine getirecek şahısları belirlemek olmuştur. Türkiye'nin iç politik yapısını değiştirmeye başlayan bu dönemde, hedeflenen Ortak Pazar hedefi Türk endüstrisinin gelişimi adına oldukça önem taşımakta ve üzerine düşen sorumlulukları topluluğa tam üyelik süreci boyunca taşıyabilmesi adına gerekli mali desteğin sağlanması üzerine ilerlemiştir. Hal böyle

iken Türkiye adına işler olumlu gitmiştir ve AET ticari, mali ve ekonomik anlamda Türkiye'ye destek sağlamış, pazar alanlarını genişletme imkanı tanımıştır. Türkiye'nin en çok ihracata konu olan ürünlerine yönelik uygulanan kota uygulamaları ile dış ticaret hacminde büyümeye kaynaklık edilmiştir.

Geçiş Dönemi: Türkiye'nin talebi doğrultusunda uzatılan hazırlık dönemi içinde, gelecek dönemlerdeki koşulların ortaya çıkarılması adına 1970 yılında imzalanan Katma Protokol, üye ülke meclislerinin onaylama süresinin gecikmesi düşüncesi ile geçici bir anlaşma ile 1 Eylül 1971 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu dönemin nihai hedefi; Türkiye'nin belirlediği iktisadi planları topluluğun iktisadi politikaları ile bağdaştırmak olup eşit sorumluluklar çerçevesinde gümrük birliği sağlama düşüncesi oluşturmaktır (Ticaret Bakanlığı Ankara Antlaşması, 2020: 3).

Türkiye hazırlık dönemi içerisinde Topluluğun verdiği tavizler karşılığında geçiş döneminde gümrük birliğine katılım düşüncesini dile getirmiş, birlik içinde belirlenecek ürünlerin endüstri sektörüne yönelik olacağı öne sürülmüştür. İmzalanan Katma Protokol, beraberinde şahısların ve ürünlerin serbest dolaşımını, ekonomik yardımları ve iktisadi politikaların eş güdümlü hareket ettirilmesini kapsamakta iken ortak gümrük tarifesinin uygulanması, kota ve kısıtlama gibi dış ticaret araçlarının serbestleştirilmesi gibi hedefleri de bünyesinde barındırmaktadır. Aynı zamanda gümrük vergileri haricinde kalan diğer vergi benzeri araçların uygulamadan silinmesine yönelik hedefler de ön plana çıkmaktadır.

Son Dönem: Geçiş dönemi sürecinin tamamlanmasının ardından başlayan son dönemdeki ilişkiler gümrük birliğini gündeme oturtmuştur. İktisadi politikaların gümrük birliği adına eş anlı çalışması uygun görülmüş fakat dönemi sonlandıran net bir süre ortaya koyulmamıştır (Karluk, 2007: 457).

2.2.2. Tam Üyelik Başvurusu ve Ardından Gelen Gümrük Birliği

Tam üyelik süreci incelendiğinde iktidara yeni gelen Özal döneminde Türkiye ve AET arasındaki ilişkiler politik nedenlerden dolayı ilerleyememekteydi. Yaşanan 12 Eylül 1980 Darbesi¹⁵ sonrasında Özal 1983 yılında iktidara gelmiş, Avrupa Topluluğu konusunda

---

¹⁵ Türkiye'de 12 Eylül 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe, birikim rejiminin bir krizi olarak değerlendirilmekte ve ülkede siyasi bunalıma neden olduğu ifade edilmektedir. Birden fazla faktörün etkisi ile gerçekleştiği vurgulanan darbeyi açıklarken; ekonomik kriz, iktidar çatışmaları, işçi kesiminde yaşanan sorunlar ve ardından yapılan eylemler, dünyada küresel kapitalizmin getirdiği problemlerin baş göstermesi gibi sebepler sayılmaktadır (Özçelik, 2011: 2).

sorunlu bir gündeme ayak basmıştır. ANAP programı çerçevesinde oluşturulan hükümet planında Avrupa Topluluğuna dair atılacak adım kısa ve öz bir yaklaşımla ele alınarak; Toplulukla amacın nihai hedefinin tam üyelik olduğu belirtilse de atılacak her adımın çıkarları eşitleyecek düzeyde hazırlanacağı fikri öne sürülmüştür. Türkiye'nin ihracat odaklı ekonomi stratejisi geliştirmesi, büyük pazarlara açılma ihtiyacını ortaya koyduğundan Avrupa Topluluğu ile olan ilişkilerin önemi arttırmakta, ilişkilerin olumlu yönde seyretmesi yabancı yatırımları da güçlendirmesi anlamına gelmektedir. Özal'ın Avrupa Topluluğu hakkındaki söylemleri uzun bir süreçte ne olacağı belirsiz bir anlatımla devam etmiş daha sonra uluslararası bu yapının, Türkiye için iktisadi ve siyasi bağlamda önemini vurgulayıcı niteliği ön plana koyulmuştur. 14 Nisan 1987 yılında Türkiye, Topluluğa tam üyelik başvurusunu gerçekleştirmiştir. Avrupa Komisyonu tarafından yapılan başvuru 1989 yılında Topluluğa iletilmiş, bir yıllık süre ardından Türkiye'nin üye ülkelerle ilişkilerinin güçlendirilmesi şartı çerçevesinde ekonomik ve toplumsal alanlarda gelişme göstermesi gerektiği vurgulanmış böylelikle tam üyelik talebi olumsuz şekilde sonuçlanmıştır (Karabulut, 2007: 150-157).

Olumsuzlukla devam eden bu süreç, Türkiye'yi farklı yol arayışı içine sokmuş, yaşanan iç sorunlar ve Avrupa kaynaklı şahıs haklarının gündeme oturması AET'nin stratejilerini farklılaştırmıştır. Ortaklık Konseyi süreci tam üyelik doğrultusunda devam ederken gündeme gümrük birliği süreci oturtularak ilişkilerin yönü değiştirilmek istenmiştir. Konsey sürecinde görüşülen gümrük birliği fikri ile dış ticarete sapsmaların önüne geçmek, mevzuata uyum çerçevesinde atılacak adımlardaki farklılıkları giderme fikri benimsenmiştir. Bu aşamaları etkileyen dış faktörler de gelişmekte, 1992 yılında imzalanan Maastricht Anlaşması ile Topluluk, "Avrupa Birliği" şeklini alarak, atılan iktisadi adımlarla da parasal bütünlük elde edilmiştir. Aynı zamanda Avrupa Tek Senedi¹⁶'nin parlamento tarafından tam üyeliğe başvuru sırasında koşul haline getirilmesi Türkiye'yi politik anlamda etkileyeceği düşüncesini meydana getirmiştir. Anlaşmanın getirdiği parasal birlik fikri, bütünleşmeye hız kazandırmış böylece Türkiye iktisadi ve kültürel nedenlerle oluşuma uzaklaşmış sayılmıştır. 1990 yıllarında Avrupa Birliği, sınırları içinde ve dışında büyüme ivmesini arttırmış, ülkemiz ile olan teması da kesmemeye devam etmiştir. Durumun devamında tam üyelik süreci fikri şahıs hakları, iç karışıklıklar gibi engeller nedeniyle zor bir sürece girse de yerini gümrük birliği fikrine doğru kaydırmıştır (Denk, 2016: 69).

¹⁶ Avrupa Tek Senedi, 17 Şubat 1987 yılında yürürlüğe girmiş, İç Pazar'ın belirlenmesi adına önemli bir adım sayılmıştır. Birliğe üye devletlerin dış politikadaki hükümlerini tek bir çatı altında toplayan anlaşma ile malların, kişilerin, sermayenin aktif bir şekilde dolaşacağı pazar yapısına geçilmiştir (Karluk, 2013: 68).

Kopenhag kriterlerinin belirlendiği zirvede, ortaklık yapılacak ülkelerin şartları düzenlenmiş, Türkiye ve Avrupa Birliği arasında 1995 yılında gerçekleştirilen ortaklık konseyi ile gümrük birliği sonucuna ulaşılmıştır. 1 Ocak 1996 yılında Gümrük Birliği gerçekleştirilmiş, böylelikle sanayi malları ve hazır tarım ürünleri serbest dolaşıma açılmıştır. Gümrük Birliği'nin oluşturulmasıyla kotalar ve gönüllü ihracat kısıtlamaları kaldırılmıştır. Yapılan ortaklık ile Türkiye ve Avrupa Birliği arasında iktisadi politika, ticari düzen ve rekabet konuları denkleştirilmeye çalışılmıştır. Günümüzde de devam etmekte olan müzakereler ile hedeflenen serbest ticaret bölgeleri oluşturma planları, hizmetler sektörü gibi alanlar genişletilip uyumlaştırılmaya çalışılmaktadır (Lehmann, Herzer, Zarzoso ve Vollmer, 2007: 720).

İmzalanan Gümrük Birliği Anlaşması, özünde Avrupa Birliği iç pazar yapısını hedef olarak hazırlanmıştır. Gümrük vergisi muafiyetlerini, kısıtlama ve kotaların kaldırılmasını, Türkiye ve AB dışında kalan ülkeler ile tariflerin denkleştirilmesini model alan yapı derinleştirilerek karşılıklı temellerin uyumlaştırıldığı bir bütünleşme görüntüsü vermektedir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararları ile anlaşmanın kapsamında ilk olarak malların serbest dolaşımı adı altında dış ticareti kısıtlayıcı engellerin kaldırılması yatmaktadır. Ayrıca belirlenecek ortak dış ticaret stratejisi ile gerçekleştirilecek ticaret anlaşmaları ortak gümrük tarifesi temelinde uygulanmış olacaktır. Teknik mevzuata uyum sağlayabilmek ise ticaretteki teknik engellerin yok edilmesiyle gerçekleştirilmiş olacak böylece ticaretin hukuki boyutu anlam kazanmış olacaktır. Kanuni düzenlemeler ise, sınai ve fikri mülkiyet haklara saygı, rekabet ortamına usul ve esaslar dahilinde katılma ile gerçekleştirilecek, kamu alımları ön plana çıkartılacaktır. Ortaklık kurumların oluşumu ise kurumsal birlikteliği meydana getirmiş olacaktır (İKV, Gümrük Birliği).

Türkiye ile Avrupa Birliği arasında oluşturulan Gümrük Birliği, 1997 yılında Lüksemburg'da gerçekleştirilen toplantı sonrasında birlik adına uygulanan usul ve esaslar sağlam bir temele oturulmuşken, tam üyelik süreci Türkiye'ye aday olma statüsü verilmediğinden dolayı askıya alınmış böylece politik ilişkilerde sıkıntılar meydana gelmiştir. Ardından 1998 yılında Avrupa Birliği'nin Londra'da gerçekleştirdiği toplantıda, iktisadi konulardan ziyade sosyal tutumun ele alındığı, hümanist bakış açısıyla şahıs haklarının önemi vurgulandığı görülmüş ve Türkiye bu konularla birlikte Yunanistan ile ilişkileri olumlu yürütmesi şartı getirilerek toplantıya dahil edilmiştir. 1999 yılında meydana gelen Helsinki Zirvesi'nde Avrupa Birliği Türkiye'nin tam üye olma sürecinde olumlu bir

adım atarak ülkemiz adına dönüm noktası oluşturmuştur. Türkiye adına uygun görülen Katılım Ortaklığı Belgesi ile Türkiye'nin farklı aday ülkeler ile denk konumda sayılacağı ifade edilirken 2001 yılında Avrupa Birliği şartlarını açıklayıcı nitelikte olan Ulusal Program ile aday ülke konumundan çıkıp üyelik toplantılarının gerçekleştirildiği sürece girilmiştir. Bahsedilen bu programın gün yüzüne çıkması ile beraber Türkiye, Kopenhag Kriterleri'ni göz önüne alarak kanunlarda belli başlı değişimlere yeltenmiştir. Hedeflenen bu değişimler ve beraberinde yürütülen Gümrük Birliği ile yaşanan iktisadi dalgalanmalar Türkiye'yi bahsedilen kriterler çerçevesinde yeterli değişime götürememiş, 2002 yılında tam üyelik yolunda başvurusunu görüşmek adına müzakere talebine sürüklemiştir. Avrupa Birliği, 2002 yılının Aralık ayında gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesi'nde birlik Türkiye adına kriterlerin uygulamaya koyulup koyulmadığını değerlendirdikten ve olumlu gelişmeler elde ettikten sonra üyelik müzakerelerine devam edeceğini vurgulamıştır. 2004 yılında Brüksel'de gerçekleştirilen toplantı sonrasında Avrupa Birliği devlet yönetimleri, Türkiye'nin üyelik sürecindeki gelişmeleri değerlendirmiş, olumlu yönde verilen kararlar ile müzakerelerin başlangıcı bir sonraki yıla ertelenmiştir (Dura ve Atik, 2007: 490).

İlk olarak 2005 yılında Hırvatistan ile eş konumda ve zamanda, Brüksel Zirvesi'nde müzakereler gerçekleştirilmiş, hedef ülkenin ise Türkiye olduğu vurgulanmıştır. Böylece Türkiye ve AB üyelik süreci 3 Ekim 2005 tarihi itibarıyla artan müzakereler ile devam etmiş, farklı fasıllar şeklinde incelenmiştir. Mal ve hizmet serbest dolaşımını hedef alan müzakereler, dış politika, güvenlik, azınlık vb sorunlarını da içine alan geniş bir yelpazeyi içermektedir. Burada amaç müzakere sürecinin yürütülmesi ve geliştirilmesi olarak görülmüş fakat müzakerelere her zaman açık kapı bırakılmıştır Devam eden müzakere süreci boyunca, Batı ülkelerinin Türkiye'nin tam üye olacağı inancına kapılmaları, 2005 ve 2008 yılları arası Türkiye'deki doğrudan sermaye yatırımlarını yıllık 20 milyar dolar seviyesine yükseltmiştir. 2008 yılı sonu ile askıya alınan müzakereler, doğrudan yabancı yatırımlarda düşüş yaratarak birlik ile sıcak para akışını hızlandırmıştır. Günümüze kadar AB, uzun süreç içinde, yavaş hamlelerle rayına oturtularak genişletilmiştir. Ancak parasal birlik hamlesi oluşturulmaya çalışılırken oldukça hızlı hareket edilmiş, ekonomik anlamda otorite sahibi ülkelerin ortak para birimi sistemine ayak uydurmaları kolay gerçekleşmemiştir (Keskin, 2016: 150). Eğilmez (2020: 98)'de gelişmiş ekonomilerin ve gelişmekte olan ekonomilerin ortak para birimi düzenine ayak uydurma çabalarını doğru bir hamle olarak görmemektedir. Öncelikli olarak Almanya, Fransa, İtalya ve İngiltere ile parasal birlik sürecine girilmesini ardından diğer birlik üyelerinin dahil edilmesini doğru bulmaktadır. İngiltere ise Sterlin'den

Euro'ya geçiş yapmayarak 2016 yılında gerçekleştirdiği referandum ile AB'den çekilme kararını almıştır.

2006 ve 2010 yılları aralığında 13 fasılın müzakerelere açılmasına rağmen, üye ülkelerin siyasi engelleri nedeniyle 2010 yılından itibaren üç yıllık süreçte yalnızca 1 fasıl yapılabilmektedir. Avrupa Komisyonu ve Türkiye arasında 2012 yılında gerçekleştirilen Pozitif Gündem ile siyasi ilişkiler adına yapılan işbirliklerinin etkisinin artırılması hedeflenmiş, belli başlı oluşturulması beklenen çalışma grupları ile teknik açılış ve kapanış şartlarının kısa zamanda uygulanması gerektiğine dair bir çalışma programı taslağı oluşturulmuştur (ABGS, 2020: 1).

Avrupa Birliği, çevre koruma ve kalkınma yardımları ile dünya çapında önemli bir ticari gücü temsil eder konumdadır. Altı ülke ile başlayan temelin 2018 yılı itibariyle yirmi sekiz ülkeye kadar yükselmiş olması ve üye olmak için adaylık statüsü taşıyan ülkelerin sırada beklemesi bunun gerektirdiği bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa Birliği için günümüz ilişkilerine baktığımızda; 29 Mayıs 2019 tarihinde yayınlanan “2019 Yılı Türkiye İlerleme Raporu” ile “Genişleme Stratejisi Belgesi”ne göre; Avrupa Konseyi tarafından Türkiye'nin Avrupa Birliği'nden giderek uzaklaştığı, fasılların açılıp kapanışlarının incelenmediği ve katılım müzakerelerinin durduğunu ifade edilirken Gümrük Birliği'nin yapılandırılmasına dair bir gelişmenin de olmadığı vurgulanmaktadır (T.C.Dışişleri Bakanlığı, 2020: 1). 2020 yılı itibariyle Avrupa Komisyonu, Genişleme Paketi etrafında yayımlanan ilerleme raporuna göre; Türkiye'nin AB ortak ülkeleri arasında halen yer aldığı fakat temel hak ve özgürlükler, hukuk üstünlüğü, yargının özgürlüğü gibi konularda ilerlemenin görülmemesi üyelik sürecine giden yolda Türkiye ve AB'yi olumsuz bir sürece sokmaktadır (Aktan, 2020).

2.3. Türkiye'nin Dış Ticaretinin Tarihsel Evrimi

Tarihte dönüm noktası savaşlardan biri olan I. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, ekonomide meydana gelen olumsuz değişimleri uzun bir süre boyunca yaşamıştır. Gerek sermaye, ulaşım alt yapı gibi aksaklıklar ekonomiyi toparlamaya yetecek güce sahip değilken, dünya ekonomisine adapte olması imkansız bir hal almış ve bölgesel güç edinme sınırında kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında özel girişimcilik stratejisine dayalı ekonomi anlayışı hakim olmaktadır, sanayileşme yolunda öncelik özel kesime verilmiştir. 1929 yılında Dünya Buhranı'nın yaşanması, Türkiye tarafından devletin başrolde

olduğu ekonomi politikalarının uygulanması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Türkiye’de çok partili hayata geçilmesi ile birlikte Türkiye’nin ekonomik kalkınma stratejilerinde değişiklikler meydana gelmiştir. 1950’li yıllarda dış borçlanma odaklı stratejileri benimseyen Türkiye, devleti ekonomiden uzaklaştırarak yalnızca ulaşım, alt yapı, güvenlik, enerji, su gibi konularda ağırlıklı olması gerektiğini vurgulamışlardır (Kazgan, 1975:68).

Bu yıllarda izlenen politikaların yarattığı belli dengesizlikler nedeniyle 1960’lı yıllarda Türkiye planlı ekonomi modelini gündeme getirmiştir. İthal ikameci politikalar ekseninde şekillenen döneme girilmiş, 1963 yılından itibaren c adet kalkınma planı gündeme getirilmiştir. Bu kalkınma planları ile kamu ve özel sektördeki yatırım şartları belirlenmiş, kaynak tahsisleri uzun dönemde yatırım politikaları ile ortaya çıkartılmıştır (Alpay ve Alkin, 2019: 119).

Türkiye’nin 1970’li dönemlerinde enflasyon ve dış borç ödeme güçlüklerine girmesi ile beraber planlı ekonomi modelinin beklenen sonuçları veremediği düşüncelerini ortaya çıkmakta, 1974’te yaşanan “Kıbrıs ıkartması” ve “ABD Ambargosu” ülkede ekonomik dengeleri bozmuş sayılmaktadır. Ayrıca Türkiye’nin önemli bir petrol ithalatçısı konumunda olması, yaşanan petrol krizlerinden etkilenmesine neden olmuştur. 1980 yılı itibariyle ulaşım, iletişim, bilişim teknolojileri, serbest ticaret gibi alanlarda meydana gelen yenilikler ile Türkiye ekonomisi de liberal politikalar etrafında şekillenmeye başlamıştır. İthal ikameci sanayi stratejisinden, ihracat tabanlı büyüme modeli benimsenmiştir. 1990’lı yıllar ile beraber makroekonomik dengenin sağlanabilmesi için kısa vadeli büyümeler ve sermaye girişleri üzerinde durulmuştur. Dış ticarete meydana gelen serbestleşme hareketleri yerini 1996 yılında imzalanan Gümrük Birliği Anlaşması’na bırakmıştır (Parasız ve Eroğlu, 2017: 157-158).

2.3.1. Cumhuriyet’in İlanından Gümrük Birliği’ne Kadar Geçen Süreçte Türk Dış Ticareti

Cumhuriyet’in ilan edilmesine yakın dönemlerde Kurtuluş Savaşı ve I. Dünya Savaşı’nın Türk ekonomisinde yarattığı büyük yıkımın etkileri ülke ekonomisinin zemininde büyük lde olumsuzluklara neden olmuştur. Ekonomik yapıdaki tutarsızlıklar, ekonomik etkileşimin sağlanmasını geciktirmekte ve belirlenmiş belli başlı topluluklar şeklinde iktisadi düzen işlemeye devam etmiştir. Hal böyle iken ekonomideki kaynak yetersizliği, ülkenin yabancı sermaye ihtiyacını doğurmaktadır. Ayrıca ülkemize kaynak sağlayacak dış yatırımların güvenli bir ortam bulması söz konusu olmamakta ve bireysel girişimin önüne

birçok engel çıkmaktadır. İktisadi şartların yol açtığı olumsuzluklara karşın 1923 yılının Şubat ayında İzmir ilinde toplanan İktisat Kongresi, Cumhuriyet'in ilanı ile beraber hedeflenen ekonomik politikaları masaya yatırmıştır. Kongrenin kurulmasındaki birincil amaç; sanayi, tüccar, çiftçi ve işçi sınıflarının problemlerine değinmek ve çözüm aramak iken diğer amaç; sermaye yatırımlarının muhataplarıyla görüşmeler yaparak ekonomik bütünlük sağlamaya çalışmaktır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, ekonomiyi liberal politikalar çerçevesinde şekillendirmeyi amaçlamıştır. Ulusalci ekonomik stratejiler etrafında, bireysel girişimin önü açılmak istenmiş ve dış piyasaya açık politikalar belirlenmiştir (Savrul vd. 2013: 63). Kongre ile başlayan gelişmeler, ekonomik bilançonun belirlenmesi ve ekonomik strateji arayışları sonucu bir method elde edilmesi yönünde ilerlemiş, var olan kaynaklar belirlenerek ekonomik amaçlar düzenlenmiş böylece karma iktisadi düzen anlayışı belirli çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır (Kılıçbay, 1985: 104).

Tablo 2.1 1923-1930 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Bin \$)	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı %
1923	50.790	-	86.872	-	-36.082	137.662	58.5
1924	82.435	62.3	100.462	15.6	-18.027	182.897	82.1
1925	102.700	24.6	128.953	28.4	-26.253	231.653	79.6
1926	96.437	-6.1	121.411	-5.8	-24.974	217.848	79.4
1927	80.749	-16.3	107.752	-11.3	-27.003	188.501	74.9
1928	88.278	9.3	113.710	5.5	-25.432	201.988	77.6
1929	74.827	-15.2	123.558	8.7	-48.731	198.385	60.6
1930	71.830	-4.6	69.540	-43.7	1840	140.920	102.6

Kaynak: TÜİK (2020a), Dış Ticaret Göstergeleri

Tablo 2.1'de görüldüğü üzere 1923 yılından 1929 yılına kadar ithalat ihracata kıyasla yüksek düzeyde seyretmiştir. Dış ticaret hacminde gerçekleşen genişlemenin kaynağının dış ticaret açıklarında meydana gelen artıştan kaynaklandığı söylenebilmektedir. 1923 yılında ihracat 50,7 milyar dolar iken 1929 yılında 74,8 milyar dolara yükselmiş aynı şekilde ithalatta 86,8 milyar dolarlık değer, 123,5 milyar dolara çıkarak ödemeler dengesindeki açığın büyümesine neden olmuştur. Yıllara göre en fazla dış ticaret açığı 1929 yılında gerçekleşmiştir. Bunun temelinde ise küresel çapta etkisini hissettirmiş olan iktisadi buhran gösterilmektedir. Buhranın Türkiye üzerinde yarattığı etkilerin başında gelen Türk lirasının yabancı para karşısında değer kaybetmesi, halkı endişelendirmiş ve 1929 yılında kurulan

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, bu endişelere çözüm arayacak bir kurum olarak etkisini göstermeye başlamıştır. Cemiyet içinde düzenli olarak düzenlenen kongreler ile üretim kollarının çalışmaları iktisadi yapımıza uyumlaştırılmaya çalışılmıştır. Tasarrufun etmenin önemini anlatan seminerler düzenlenmiş ve uygulamaya konulmuş, yerli malı kullanmanın önemi vurgulanarak Türk endüstrisi yabancı şehirlerde düzenli aralıklarla tanıtılmaya başlanmıştır. Ayrıca Ulusal Ekonomi adını taşıyan, ekonomik gelişmelerin takip edilebildiği dergi piyasada düzenli olarak basılmaya başlamıştır (Ezer, 2010: 423).

Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından belirlenen serbest ekonomi sistemi siyasi iktisat politikalarının temelini oluşturmuştur. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda ihracatın geliştirilmesi, üreticinin korunması, ulusal bankaların kurulması, ülke içi endüstrinin geliştirilmesi, milli güvenlik ve ulaşımın şekillendirilmesi, yerli malları üzerine gümrük vergisi uygulanması, demiryollarının planlanması, işçi haklarının korunması, dış sermayenin kullanımına devletinde iştirake bulunduğu girişimlerin desteklenmesi gibi birçok konu üzerinde stratejiler belirlenmiş, dönemin dış ticaretinin çerçevesi böylece çizilmiş olmaktadır (Akpınar, 2017: 73). Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığıyla beraber belirlenen liberal ekonomik sistem, milli üretimin desteklenmesi konusunda hassas adımlarla ilerletilmiş, bu hassasiyet bireysel girişimciliğe ham madde temininde ucuz girdi sağlayarak gösterilmiş ve vergi oranlarında indirim ve muafiyetlerle desteklenmiştir. Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle beraber benimsenen serbest ekonomi modeli, yeterli iktisadi alt yapıyı destekleyemediğinden 1930'lu yıllarda devletin ön planda bulunduğu iktisadi politikalar uygulamaya geçirilmiştir (Savrul vd. 2013: 63). Ekonomide devletin ağırlı olarak rol almasıyla beraber yatırımlarda ve işletmecilikte devlet payının arttığı görülmektedir. Genel perspektifte devlet yatırımlarının, faaliyet ve üretimlerinin ekonomiye dolaysız etkilerinin yansıtıldığı iktisat politikaları uygulanmıştır. Devletin ekonomiye dolaysız müdahaleleri, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre endüstri alanında kendini göstermiştir. Devlet bütçesi, fiyat istikrarı gözetilerek kullanılmış, satın alım gücü belirli düzeyde tutulmuş bu nedenden üretimi teşvik edici yönü azalmıştır (Kılıçbay, 1985: 105).

Uygulanan bu plan ile ekonomik alt yapıda süregelmiş genel sıkıntılardan ve döviz tıkanıklıklarından kurtulmak hedeflenirken, dünya çapında düşen girdi fiyatlarına karşın yerli üreticilere ihtiyaç duydukları malzeme, ekipman gibi ihtiyaçlarının olanaklı şartlarda temin edilmesi amaçları belirlenmiştir. Genel itibarıyla planda özel sektörün tam anlamıyla

yok sayılmadığı ve devlet önderliğinde geliştirilen endüstrinin varlığı ile kısa vadede uygulanan ekonomik bir strateji modeli olduğu uygulandığı ifade edilmektedir (Alpay ve Alkin, 2017: 62).

1929 yılında baş gösterip 1930'lu yıllarda da etkisini gösteren dünya ekonomik buhranı devamında yerini 1939'da gerçekleşen II. Dünya Savaşı'na bırakarak Türkiye'nin dış ticaretinde özellikle ihracat kaleminin sınırlı düzeyde tutmuştur. 1929 ve 1930 yılları kıyaslandığında ithalatta %43,7, ihracatta %4,6'lık azalış görülmekte, dış ticaret dengesi ise -48,7 milyar dolardan 1,8 milyar dolar açık vermiştir. Görülen o ki 1929 yılında gerçekleşen iktisadi buhranın devamında pratiğe geçirilen dış ticaret stratejileri olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır.

Tablo 2.2. 1931-1949 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Bin \$)	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1931	60.226	-15.6	59.935	-13.8	291	120.161	100.5
1932	47.972	-20.3	40.718	-32.1	7254	88.690	117.8
1933	58.065	21.0	45.091	10.7	12974	103.156	128.8
1934	73.007	25.7	68.761	52.5	4246	141.768	106.2
1935	76.232	4.4	70.635	2.7	5597	146.867	107.9
1936	93.670	22.9	73.619	4.2	20.051	167.289	127.2
1937	109.225	16.6	90.540	23.0	18.685	199.765	120.6
1938	115.019	5.3	118.899	31.3	-3.880	233.918	96.7
1939	99.647	-13.4	92.498	-22.2	7149	192.145	107.7
1940	80.904	-18.8	50.035	-45.9	30.869	130.939	161.7
1941	91.115	12.5	55.349	10.6	35.707	146.405	164.5
1942	126.115	38.5	112.879	103.9	13.236	238.994	111.7
1943	196.734	56.0	155.340	37.6	41.394	352.074	126.6
1944	177.952	-9.5	126.230	-18.7	51.722	304.182	141.0
1945	168.264	-5.4	96.969	-23.2	71.295	265.233	173.5
1946	214.580	27.5	118.889	22.6	95.691	333.469	180.5
1947	223.301	4.1	244.644	105.8	-21.343	467.945	91.3
1947	196.799	-11.9	275.053	12.4	-78.254	471.852	71.5
1949	247.825	25.9	290.220	5.5	-42.395	538.045	85.4

Kaynak: TÜİK (2020a), Dış Ticaret Göstergeleri

1930 Dünya Buhranı'nın ardından devlet 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun¹⁷ devreye koymuş böylece yabancı para ile ilgili işlemlerde gereken hassasiyet gösterilmeye başlanmıştır. Ülkemizde uygulanmaya devam edilen kambiyo denetimlerinin temelinde yatan bu kanunla, aynı zamanda piyasa içi fiyat denetimleri de yapılmaktadır. Diğer bir koruma önlemi olan ithalat yasakları uygulamaya konularak sınırlar belirlenmiştir. Genel İthalat Rejimi tekrar ele alınarak değiştirilmiş, dış ticaretimizde yer alan ülkeler gruplandırılmıştır. İhracatta ise kliring ve takas yöntemleri uygulamaya girmiş, kurulan İhracatçı Birlikleri ile dış ticaret dengesinin korunmaya çalışıldığı bir dönem olduğu görülmüştür (Başol, 1983: 316).

Tablo 2.2'ye göre 1932-1939 yılları arası dış ticaret hacminin genişlediği görülmektedir. 1931-1932 yılları ihracat %20,3 ithalat %32,1 oranında azalış göstermiş olup dış ticaret hacminde 120,1 milyar dolardan 88,6 milyar dolara düşmüştür. Dünya ekonomik buhranının ardından şehir ekonomileri, endüstri sektörü ve genel ekonomi potansiyelini artırma eğilimine girmiştir. İktisadi düzeni ayaklandırıcı politikaların yokluğu, buhranın ardından uygulanması gereken güçlü koruma politikaları ile giderilmeye çalışılmıştır. 1938 yılında 118,8 milyar dolar gerçekleşen ithalat, 1939 yılında 92,4 milyar dolara, 1940 yılında ise 50,0 milyar dolara düşmesi bize korumacılık stratejilerinin izlerini göstermektedir (Pamuk, 2020: 68).

İkinci Dünya Savaşı zamanında Türkiye, savaşın içinde aktif rol almamış olsa da savaşın iktisadi konjonktüründen etkilendiği görülmektedir. Savaş süresince ithalat potansiyelindeki düşüş, orduya yönelik harcamalarda meydana gelen olumsuz gidişat üretimde de kendini göstermektedir. Ayrıca nüfusun büyük bir bölümünün silahaltına alınması ekonomik dengeleri bozmuş ve tüketim taleplerinin yeterince karşılanmamasına neden olmuştur. Güvenlik ve savunma harcamalarında gerçekleşen artış, bütçe dengesini bozmuş, yatırımların önü kesilmiştir. Yine İkinci Dünya Savaşı döneminde piyasa fiyatlarında ciddi yükselişler görülmüştür. Bu yükseliş bireysel mallar üzerindeki değer ve tüketimlerin ani artışına yol açmış, böylelikle hükümet 1942 yılında yalnızca tek sefer uygulanmış olan Varlık Vergisi¹⁸'ni ortaya koyarak bireysel mallar üzerindeki fazla getirinin

---

¹⁷ Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, 25 Şubat 1930 tarihinde 1567 Sayılı Kanun ile üç yıl geçerlilik şartı ile 1433 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir (TCMB, Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun: 1053).

¹⁸ Varlık vergisi; beklenenden fazla kazanç sağlanması durumunda vergilendirme yoluna giderek talep bolluğunu kıstak, ani fiyat yükselişlerinin önüne geçmek, gelir dağılımında adaleti sağlamak gibi amaçlarla, 1942 yılında bir defaya mahsus olacak şekilde uygulanmış bir vergi çeşidi olarak ifade edilmektedir (Nurcalı, 2019: 85).

önüne engel koymuştur (Pamuk, 2020: 28). Dönemin Başbakanı Saraçoğlu ve Maliye Bakanı Ağralı tarafından hedeflenen amaç, piyasa fiyatlarındaki süregelen yükselişin zararlarını önlemek niyetiyle dolanımdaki parayı çekmek olduğu söylenebilirken aynı zamanda savaş süresince kişisel mallardan kazanılmış olan yüksek gelirler üzerinden alınan vergilerin devlet bütçesine aktarılması fikri yattığı söylenebilmektedir (Öztürk, 2013: 146). 1940 yılından itibaren başlayan ve altı yıl kadar devam eden savaş sürecinde, 1938 yılında 118,8 milyar dolar olan ithalatımız 1940 yılında 50,0 milyar dolarına düşmüştür. Devam eden savaş sürecinde üretimin artırılması hedeflenmiş olsa dahi piyasa fiyatlarındaki yükselişler, paranın değerini haddinden fazla yükseltmiş ve devlet vergilerle ihracat üzerinde etki yaratarak üretimin ilerlemesine bir engel teşkil etmiştir. Tablo 2.2'ye göre, 1939 ve 1946 yılları arası dış ticaret fazlası verildiği görülmektedir. Savaş dönemindeki yıllar aralığında gerçekleşen ihracat kalemindeki azalışın, ithalat kalemindeki azalışa göre az olması dış ticaret dengeleri için iyileştirici etkiler sağladığı söylenebilmektedir (Değer, 2015: 63).

Tablo 2.3. 1950- 1960 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Bin \$)	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1950	263.424	6.3	285.664	-1.6	-22.240	549.088	92.2
1951	314.082	19.2	402.086	40.8	-88.004	716.168	78.1
1952	362.914	15.5	555.920	38.3	-193.006	918.834	65.3
1953	396.061	9.1	532.533	-4.2	-136.472	928.594	74.4
1954	334.924	-15.4	478.359	-10.2	-143.435	813.283	70.0
1955	313.346	-6.4	497.637	4.0	-184.291	810.983	63.0
1956	304.990	-2.7	407.340	-18.1	-102.350	712.330	74.9
1957	345.217	13.2	397.125	-2.5	-51.908	742.342	86.9
1958	247.271	-28.4	315.098	-20.7	-67.827	562.369	78.5
1959	353.799	43.1	469.982	49.2	-116.183	823.781	75.3
1960	320.731	-9.3	468.186	-0.4	-147.455	788.917	68.5
1961	346.740	8.1	507.205	8.3	-160.465	853.945	68.4
1962	381.197	9.9	619.447	22.1	-238.250	1.000.644	61.5
1963	368.087	-3.4	687.616	11.0	-319.529	1.005.703	53.5
1964	410.771	11.6	537.229	-21.9	-126.458	948.000	76.5
1965	463.738	12.9	571.953	6.5	-108.215	1.035.691	81.1
1966	490.508	5.8	718.269	25.6	-227.761	1.208.777	68.3
1967	522.334	6.5	684.669	-4.7	-162.335	1.207.003	76.3
1968	496.419	-5.0	763.659	11.5	-267.240	1.260.078	65.0
1969	536.834	8.1	801.236	4.9	-264.403	1.338.070	67.0

Kaynak: TÜİK (2020a), Dış Ticaret Göstergeleri

Devletin devam eden savaş döneminde dış ticarete ihracat kaleminde artışı, ithalatta ise azalışı yakalayabilmek adına yapmış olduğu ve savaştan sonraki dönemlerde belirlenecek iktisadi politikaların desteklenmesini sağlamak üzere 7 Eylül 1946 tarihinde ilk kez devalüasyon uygulamıştır (Tuna, 2007: 87).

II. Dünya Savaşı itibariyle Türkiye, 1947 yılında IMF'ye üye olarak uluslararası piyasalara entegre olma sürecini kısaltmış, ekonomik stratejilerini bu yapı etrafında belirlemeye başlamıştır (Çelik, 1969: 124). 1946 yılında 118,8 milyar dolar gerçekleşen ithalatımız, 1947 yılında 244,6 milyar dolar şeklinde yükseliş göstermiş ancak bu ani yükseliş ihracat kaleminde gerçekleştirilememiştir.

1950 yılından itibaren Türkiye'de çok partili sisteme geçilmesi ile beraber yaşanan siyasi değişimler, ekonomik politikaları şekillendirmeye başlamıştır. Ekonomik büyüme ve gelişmeyi kapsayan aynı zamanda gelişmekte olan ülkeler ile ilgili geliştirilen teorilerin ön planda olduğu 1950 sonrası dönemde, karma ekonomi modeli benimsenirken özel girişimler de bir yandan desteklenmiştir. Kamu iktisadi teşebbüslerinden bazılarının özel girişimlere satılması fikri öne sürülmüş ancak bu düşünce yerini bulamamıştır. 1950 ve sonrası liberalizasyon ağırlıklı ekonomik politikalar çerçevesinde özel girişimler desteklenmiş, sanayi, tarım ve hizmet sektörleri farklı bir ivme kazanmıştır. Tarım ürünlerindeki artan fiyatlar gelir dağılımını farklılaştırarak şehirlere doğru yaşanan göçü arttırmıştır. Ayrıca elde var olan döviz rezervleri, ithalatın karşılanmasında önemli bir rol oynamış, uluslararası ticarete canlılık meydana gelmiştir (Kılıçbay, 1985: 108).

Tablo 2.3'e göre 1951 yılında 88,0 milyar dolar olan dış ticaret açığı, 1952 yılında 193,0 milyar dolarına çıkmış, devlet ithalatı kısıtlayıcı önlemler almaya başlamıştır. 1953-1957 yılları arası ithalat üzerinde uygulanan kısıtlayıcı önlemler ülke içi endüstriyi korumaktan ziyade, yüksek ithal malı talebinin sebep olduğu süregelen dış ticaret açığının önüne geçmek olmuştur (Başol, 1983: 318). 1950 yılından sonra tarımda makineleşmenin sağlanması, tarım ürünleri ihracatını arttırmıştır. Aynı zamanda liberalizm çerçevesinde şekillendirilmiş ekonomi politikalarının benimsendiği Menderes döneminde, felsefenin uygulanabilirliğini arttırmak adına devlet, Batılı ülkeler ve ABD ile seferberlik içinde bulunarak özel teşebbüsün gelişmesini amaçlamıştır (Baytal, 2007: 552).

Özelleştirme çabaları ve ithalat serbestisi dış ticaret dengelerini bozmuş, meydana gelen açıklar ve döviz kıtlığı uygulanan felsefenin ekonomiyi olumsuz yönde etkilediğini

göstermiştir. Dış ticarete uygulanan liberal politikalar 1954 yılı itibariyle azalarak, devletin ekonomi üzerindeki baskınlığı artmaya başlamıştır. Hal böyle iken yapılan müdahaleler ithalat kalemi üzerinde önlemlerin artmasına bağlı yerli pazara üretim gerçekleştiren endüstri kesimini canlandırmış, endüstri üretiminin önü açılmıştır. 1955 yılı itibariyle sanayi sektörünün öneminin artması, tarımsal kredi standardında bir düşüş yaratmıştır. Ancak 1950- 1960 yılları arası dönemde genel olarak tarım faaliyetleri değişime uğramış, tarımda yeni aletlerin kullanılması tarımsal faaliyet alanlarını genişleterek üretimin artmasına zemin hazırlamıştır (Şener, 2005: 146-148).

İthalat üzerindeki kısıtlamalar 1953'ten 1958 yılına kadar devam etmiş, devletin çıkarmış olduğu Milli Korunma Kanunu ile fiyat kontrolleri sağlanmıştır. İthalat üzerinde gerçekleştirilen tedbirlerin planlı olarak uygulanması ithalatı düşürücü etkisinin yanında sanayi kolunda da hacim olarak daraltıcı bir faktör görevini üstlenmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2005:123).1956 yılında 102,3 milyar dolar seyreden dış açık, sonraki iki yılda azalma göstererek 1958 yılında 67,8 milyar dolara düşmüştür. Görülen o ki uygulanan önlemler dış ticaret açıklarını azaltma yönünde etkisini göstermiştir.

1958 yılına değin süregelen ihracat kalemindeki aksaklıklar, paranın satın alım gücündeki düşüşler ve döviz darboğazını düzeltmek hedefiyle planlanan uygulamalar dış ticaretimizde sıkıntılı bir süreç yaratmıştır. Hal böyle iken 1958 istikrar kararları neticesinde Türk parasının değeri tekrardan düzenlenmiş, ihracatta katlı kur sistemi hayata geçirilmiştir. Ancak bu uygulama 1960 yılında ortadan kaldırılmış ve 1 dolar 9 Türk lirası olarak belirlenmiştir (Kılıçbay, 1985: 110). 1958 yılı istikrar programı değerlendirildiğinde 1950-1960 yılları aralığında dış ödemeler bilançosu dengesinin, enflasyon-deflasyon¹⁹ gibi fiyat aksaklıklarının üzerinde durulduğu ve ekonomik gelişme, işsizlik gibi faktörlerin geri plana atıldığı söylenebilmektedir (Dağdemir ve Küçükkalay, 1999: 127).

1958-1962 yıllarına bakıldığında 4 Ağustos 1958 yılında uygulanan ikinci büyük devalüasyonun ihracat miktarını arttırdığı görülmektedir. Resmi kur 9 lira olarak belirlenmiş olsa da önceki kurun işlemler üzerinde etkisinin devam etmesinden ötürü yüksek dolar fiyatları uygulanmıştır. Ayrıca dış ticaret dengelerini düzenlemek adına ithalat miktarının azaltılması gerekirken ihracat kalemindeki gibi artış seyrine girmiştir. 1958 yılında ihracat değerinin ithalat değerine oranı %78,5'ten 1962 yılında %61,5'e düştüğü görülmektedir

---

¹⁹ Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinde düzenli artışların gerçekleşmesi anlamına gelmektedir. Deflasyon ise belirli zaman aralığında piyasa fiyatlarında yaşanan sürekli düşüşü ifade etmektedir (Ertuğruloğlu, 1954: 137).

(Hatiboğlu, 1976: 106). Dış ticaret adına gerçekleşen ekonomik sıkıntılar 1950 yıllarında liberal politikaların uygulanmasına bağlanmışken, devam eden on yıllık süreçte ise devlet mülkiyetinin ve planlı ekonomi modelinin dış ticaret üzerinde etkileri hissedilmiştir. Ekonomi içindeki aksaklıklara karşı bir cevap niteliği taşıyan 1960 askeri darbesi sonrasında politikalar yeniden şekillendirilmiş ve karma iktisat modelleri içinde yer alan planlama ile devletin karar alıcı olduğu bir sisteme geçilmiştir (Doğan, 1991: 144). 1970 yılları itibariyle petrol fiyatlarındaki artışın küresel bir sorun haline gelmesi, petrol ithalatçısı ülkelerin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Söz konusu kriz döneminde elde bulunan dövizlerin fiyat artışından kaynaklı kullanımının artması, yüksek fiyat riski yönetiminin yeterli ölçüde uygulanmamasından kaynaklandığı söylenebilmektedir (Sönmez ve Şimşek, 2011: 95).

Tablo 2.4. 1968-1995 Yılları Arası Türkiye ve AB Dış Ticaret Görünümü

YILLAR	Türkiye'nin Avrupa Birliği ile Dış Ticareti			Avrupa Birliği'nin Türkiye'nin Genel Ticareti İçindeki Yüzdesi		
	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Hacmi (%)
1968	226	393	57.5	45.6	51.4	49.1
1971	329	582	56.5	48.7	49.7	49.3
1972	428	851	50.3	48.4	54.4	52.2
1974	761	1.748	43.5	49.7	46.3	47.3
1980	1.300	2.360	55.1	44.7	29.8	33.8
1985	3.204	3.895	82.3	40.3	34.3	36.8
1993	7.289	10.950	66.6	47.5	37.2	40.7
1994	8.269	10.279	80.4	45.7	44.2	44.8
1995	11.078	16.760	66.1	51.2	46.9	48.5

Kaynak: Yücel, F. (2006)

Geçmişten günümüze dış ticaretimizde %50'lik pay ile önemli bir konumda yer alan AB'nin Türkiye dış ticareti içindeki önemi Gümrük Birliği öncesi dönemde de oldukça dikkat çekmektedir. Tablo 2.4'te 1968 yılı itibariyle Gümrük Birliği sürecine kadar geçen dönem içinde AB- 25 ülke ile yapılan dış ticaretin görünümü verilmiştir. 1968 -1974 yılları arasında AB'ye yapılan ihracatın, Türkiye'nin genel ihracatı içindeki payı giderek yükselmiş, 1995 yılında ise bu oran %51,2 olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye'nin dış ticaret hacmi içinde; 1972 yılında %52,2 oranla yer edinen AB, payını giderek düşürmüş ve 1980 yılında bu oran %33,8'e düşüş göstermektedir. 1980 yılı itibariyle Türkiye'nin ihracat odaklı

büyüme stratejisi, ithalat tutarında 1974 yılı ithalat tutarına göre %6,4'lük azalma meydana getirmiştir.

1968 yılında AET tarafından kabul edilen GB ile miktar ve kota sınırlandırmaları ile gümrük vergilerinin uygulanmayacağı belirlenmiştir Diğer yandan 1980'de askeri müdahalenin etkisiyle, ekonomik ve siyasi anlamda Türkiye çıkmaza girmiş, oluşan belirsizlik ortamı sanayinin gelişimini zayıflatmıştır. Ardından yükselen işsizlik rakamları ve yoksullaşma, AB ile olan ilişkileri olumsuz etkilemiş ve askeri darbe sonrası Türkiye'ye AB ülkeleri tarafından vize uygulaması zorunlu kılınmıştır. 1993'te AB'de 'Tek Pazar' sistemi ortaya koyulmuştur. Malların serbest dolaşımı üzerine kurulan sistemde, Türkiye'nin pazar payının fazla olması; sisteme dahil olduğunda talep yoğunluğuna bağlı kapasiteyi yüksek seviyede tutması beklenmiş, sonuç itibariyle fiyat düşüşlerinin yaşanacağı düşünülmüştür. Dolayısıyla pazar içinde yaşanacak aktif rekabet süreci, Türkiye'nin milli gelirini yükseltmiş olacağı bahsedilen döneme yansımıştır. (Telli, 2015: 284).

Tablo 2.5 1970-1989 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

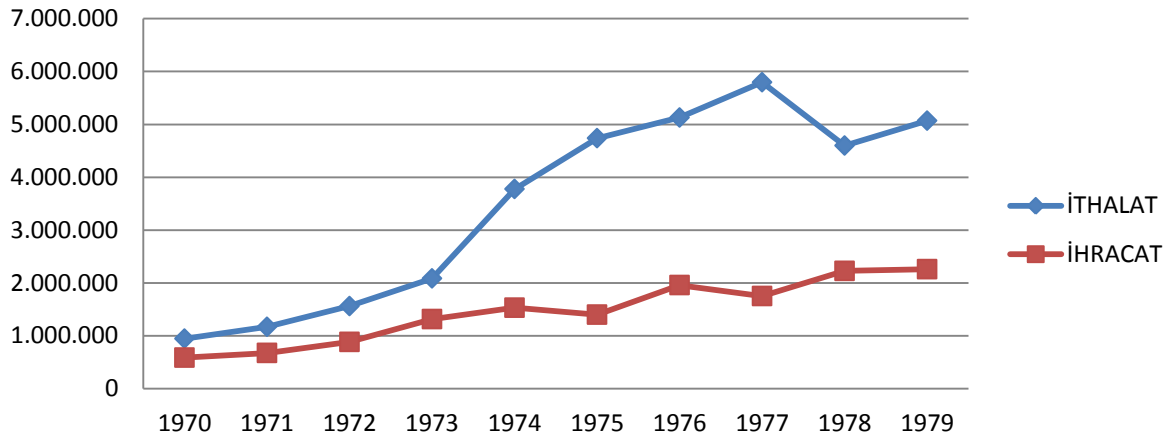
Yıllar	İhracat (Bin \$)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Bin \$)	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1970	588.476	9.6	947.604	18.3	-359.128	1.536.081	62.1
1971	676.602	15.0	1.170.840	23.6	-494.239	1.847.442	57.8
1972	884.969	30.8	1.562.550	33.5	-677.581	2.447.519	56.6
1973	1.317.083	48.8	2.086.216	33.5	-769.133	3.403.299	63.1
1974	1.532.182	16.3	3.777.501	81.1	-2.245.319	5.309.683	40.6
1975	1.401.075	-8.6	4.738.558	25.4	-3.337.483	6.139.633	29.6
1976	1.960.214	39.9	5.128.647	8.2	-3.168.433	7.088.862	38.2
1977	1.753.026	-10.6	5.796.278	13.0	-4.043.252	7.549.304	30.2
1978	2.288.163	30.5	4.599.025	-20.7	-2.310.862	6.887.187	49.8
1979	2.261.195	-1.2	5.069.432	10.2	-2.808.236	7.330.627	44.6
1980	2.910.122	28.7	7.909.364	56.0	-4.999.242	10.819.486	36.8
1981	4.702.934	61.6	8.933.374	12.9	-4.230.439	16.636.308	52.6
1982	5.745.973	22.2	8.842.665	-1.0	-3.096.692	14.588.639	65.0
1983	5.727.834	-0.3	9.235.002	4.4	-3.507.168	14.962.836	62.0
1984	7.133.604	24.5	10.757.032	16.5	-3.623.429	17.890.636	66.3
1985	7.958.010	11.6	11.343.376	5.5	-3.385.367	19.301.386	70.2
1986	7.456.726	-6.3	11.104.771	-2.1	-3.648.046	18.561.497	67.1
1987	10.190.049	36.7	14.157.807	27.5	-3.967.757	24.347.856	72.0
1988	11.662.024	14.4	14.335.398	1.3	-2.673.374	25.997.422	81.4
1989	11.624.692	-0.3	15.792.143	10.2	-4.167.451	27.167.451	73.6

Kaynak: TÜİK (2020a), Dış Ticaret Göstergeleri

1970- 1980 yılları arası dönemde ülke ekonomisi dışı kapalı bir strateji etrafında ithal ikameci politikalar ekseninde ilerlemiş, petrol krizleri ve iktisadi tıkanıklıklar sanayi sektörünün gelişmesinin önüne bir engel olarak çıkmıştır. 1979 yılında yaşanan ikinci petrol krizi şoku ile döviz rezervlerinin azalmasına bağlı gelişen kriz yatırımların dip noktalarda seyretmesine neden olmuştur. 1973 yılı petrol kriziyle devam eden süreçte ithalat giderek yükselmiş ve bu durum dış ülkelere olan borç seviyesini arttırmıştır (Argın ve Bakkalcı, 2011: 413). Türkiye, Kıbrıs Barış Harekatı'nın etkisi ve artan petrol fiyatları ile devlet harcamalarında meydana gelen yükselişi ve fiyat istikrarsızlıklarını uyguladığı mali politikalar ile durdurulamaz hale gelmiştir. 1974 yılı itibarıyla 2.5 \$ olan petrolün fiyatının 11.6 \$ seyretmesi neticesinde Türkiye'nin dış ticaret dengeleri bozulmuştur. 1973 yılında 769,1 milyar dolar açık veren ödemeler bilançosu, 1974 yılında üç kat yükselerek 2,2 milyar dolar seyretmiştir (Öztürk ve Saygın, 2017:6). Petrol krizi dünya genelinde ve özellikle Batı Avrupa ülkelerinde ciddi etkiler yaratmış, 1974 yılında Avrupa ülkelerinin enflasyon oranları yükselmiş ve işsizlik giderek artmıştır. Türkiye, ani yükseliş gösteren petrol fiyatları karşısında yeterli önlemleri alamamış ve ekonomik krize sürüklenmiştir. Türkiye, 1973-1977 yılları arasında yıllık ortalama %5,3 oranında büyüme göstermiştir. Büyüme oranına karşılık petrol ihtiyacı da artmış, 1977 yılında petrol ürünlerinin genel enerji tüketimi içindeki oranı %52 seviyesine ulaşmıştır (Alpay ve Alkin, 2019: 149).

Tablo 2.5'e göre 1970 ve 1980 yılları arası döneme bakıldığında dış ticaret dengesinin artarak ilerlediği ve 1970 yılında %62,1 olan ihracatın ithalatı karşılama oranının 1980 yılında %36.8'e düştüğü görülmektedir. 1977 yılında ihracat %10,6 değer kaybederken, ithalat %13,0 oranında artış kaydetmiştir. Dönem içinde girdi, ara malı ve endüstri ürünleri üzerinde ülke içi ikame ürünlerine ağırlık verilmesi, ithalat üzerinde oranı yüksek seviyelerde seyreden kota ve tariflerin ön plana çıkması böylelikle ülke içi üretimin koruma altına alması hedeflenmiştir (Savrul vd., 2013: 59).

Şekil 2.1. 1970-1979 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

Kaynak: TÜİK (2020a) verilerinden derlenmiştir.

1980 yılında gelişmekte olan ülkeler petrol krizlerinin sebep olduğu iç ve dış açıkları ödemede zorluk çekmesinden dolayı, iktisadi çöküntüden çıkma planları yaparken Türkiye de kıtlığa düşmemek ve borçları kontrol altına alabilmek adına 24 Ocak 1980 Kararları'nı hayata geçirmiştir. Hükümet, iktisadi tedbirleri ülkenin iç ve dış temel sorunlarını dikkate alarak hazırlamış, dış borçların kapatılması için gereken stratejileri gözler önüne sermiştir. Alınan kararlara göre arz tabanlı iktisadi politikaların uygulanması gerektiği, vergilerde indirimlerin gerçekleştirilmesi, sıkı para politikası ekseninde özelleştirme stratejilerinin ön plana çıkması, dış ticaret üzerinde kısıtlamaların yok edilmesi ve devlet harcamalarının hacminin daraltılması hedeflenmiştir (Telli,2015:33). 1980 ve 1981 yılları ile liberal düzenin gerektirdiği şekilde faiz hadleri üzerinde sınırlandırmalar ve fiyat denetimleri kaldırılarak ithal ikameci dönem sonlandırılmıştır. Yine bu yıllarda uygulamaya konan politikardan elde edilen başarıların başında ihracat gelirleri gelmektedir. 1979 yılında gerçekleşen ihracat tutarı 2,3 milyar dolar olup Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın 2,6'sını oluştururken, 1985 yılında 8 milyar dolara, 1990 yılında ise 13 milyar dolara yükselmiş, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla'nın %8,6'sına ulaşmıştır. Ayrıca liberalleşme yıllarıyla beraber küreselleşmeye devam eden ülkelerin ihraç ettiği ürünler arasında mamullerin payı giderek yükselmiş, Türkiye'deki mamul ihracatı genel ihracat içinde %80'lik paya sahip olmakla beraber demir-çelik, giyim-tekstil ürünleri başlıca ihraç ürünleri sıralamasında yerini almışlardır (Pamuk, 2020: 269).

1985'te yürürlüğe giren Bankacılık Kanunu sonrasında açık piyasa işlemlerinin yapılmaya başlanmasının ardından altın ve efektif döviz piyasası oluşturulmuş, 1989 yılına gelindiğinde ise sermaye hareketlerindeki serbestlik ekonomik gidişatı yönlendirir bir hal almıştır (Mangır, 2006: 461). Sermaye hareketlerinde meydana gelen serbestlik, ülkeye kısa

vadeli sermaye girişlerinde yükselişi beraberinde getirmiştir. Gerçekleşen bu yükseliş, Türk Lirası üzerinde reel değer artışı yaşatmış, 1989 ve 1992 yılları arası elde edilen verimin üzerinde seyreden reel ücretler, iktisadi rekabet gücünü olumsuz etkilemiştir (T.C. Resmi Gazete, 1995: 12).

Kalkınmanın temelinde yatan sanayi kolunun Cumhuriyet döneminden sonra üzerinde durulmaya başlamış, 1980 yıllarından sonra ekonomik kazanç yarışı ve devlet desteğinin düşmesi endüstrinin gelişmesine engel olmuştur. Yine 1980 yılı öncesi geçerli olan ithal ikameci ekonomik politikalar ihracatın beklenen düzeyde gerçekleşmemesine sebebiyet vermiştir. 1980 yılı sonrasında geliştirilen ihracat tabanlı büyüme modeli ile ülke içi malların dış ülkelere uygun fiyatlı satışı, ihracatı özendirici etki göstermiş fakat serbestleşme stratejileri girdi ve ara malı ithalatını ekonomik büyümeyle aynı doğrultuda yükseltmiştir (Karabulut, 2009: 994). Tablo 2.5'e bakıldığında da 1980 yılı itibariyle ihracat ve ithalat kalemlerinde artış gerçekleşmişken 1988 yılı itibariyle ihracatın ithalatı karşılama oranı %81,4' e yükselmiştir.

2.3.2. Gümrük Birliği Sonrası Gelişen Türk Dış Ticareti

Türkiye 1990 yılından itibaren dış ticaret kalemleri üzerinde gerçekleştirdiği serbestleşme politikası ve piyasada verimliliğin arttırılarak etkin kaynak dağılımı sağlama düşüncesi ile ulusal rekabet gücünü arttırmayı hedeflemiştir. Ülke içindeki dış ekonomik işlemlerin parasal yönetiminin serbestleştirilmesi ve ihracat - ithalat kalemlerinde yapılan yeni düzenlemeler ön plana çıkmaktadır. İthalat teminatları kaldırılmış ve ithal edilmesi izne tabii olan mallar üzerindeki yasaklar kalkmış, dünya çapındaki tüm ülkelerle yapılan ithalatlar serbestleştirilmiştir. Ayrıca 1993 yılında yürürlüğe giren ithalat üzerinden tek vergi alınması sistemi ile Avrupa Topluluğu ile Gümrük Birliği'ne girişin kolaylaştığı söylenmektedir. Tablo 2.5'e bakıldığında da 1993 yılında ithalat rakamının %28.7 değişim gösterdiği görülmektedir (Karluk, 2007: 489).

Yine 1990-1993 yılları arasında kamu açıklarında yükselmeler meydana gelmiş ancak bu durum fiyat artış istikrarını bozmamıştır. Türk lirasının reel değerinin yükselmesi ile OECD ülkelerinde meydana gelen iktisadi durağanlık dış ticaret hadlerinin ülke adına olumlu gelişmesine kaynak olmuştur. İthalat üzerinde koruma oranlarının düşürülmesi ile bu kalemlerde ani yükselişlerin önüne geçilmiş ve ticaret içindeki sektör fiyatlarının yükselişi kontrol altına alınmıştır (T.C.Resmi Gazete, 1995: 5). 1990 yılı itibariyle devlet borç yükü

artmış, enflasyonun yüksek seyrettiği, kamu açıklarının giderek büyüdüğü bir döneme adım atılmıştır. Artan büyüme oranı ile giderek yükselen enflasyon zaman içinde dönemsel krizlerin görülmesine neden olmuştur (Göcen, 2017: 62).

1980 yılından sonra finansal sistemin liberalleşmesi ile faiz oranlarında meydana gelen düşüşler tasarruf edecek kaynağın dışarıdan temin edilmesine neden olmuş, sermaye devinimindeki bu olumsuz gidişat, finans piyasası ve reel sektör krizleri ile sonuçlanarak 5 Nisan 1994 İktisadi Programı'nı gündeme getirmiştir. 1994 yılında yaşanan krizin tabanında finansal piyasanın istikrarsızlığı yatarken, ücret ve kamu borçlarındaki artışın devlet borç ihale kağıtlarının ötelenmesine bağlı gerçekleşmesi ve sonucunda Türk Lirası piyasasında şişmenin meydana gelmesi de diğer etkenler arasında yer almaktadır. Ayrıca kriz dönemi Türk Lirasından uzaklaşarak, faizlerin düşürülmesi yabancı paraya olan talebi arttırmış, spekülasyon hedefli uygulanan sermaye hareketliliği krizin etkisini arttırmasına neden olmuştur (Mangır, 2006: 464).

Tablo 2.6. 1990- 2020 Yılları Arası Dış Ticaret Verileri

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İhracat Değişim (%)	İthalat (Değer)	İthalat Değişim (%)	Dış Ticaret Dengesi (Değer)	Dış Ticaret Hacmi (Değer)	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1990	12.959.288	11.5	22.302.126	41.2	-9.342.838	35.261.413	58.1
1991	13.593.462	4.9	21.047.014	-5.6	-7.453.552	34.640.476	64.6
1992	14.714.629	8.2	22.871.055	8.7	-8.156.426	37.585.684	64.3
1993	15.345.067	4.3	29.428.370	28.7	-14.083.303	44.773.436	52.1
1994	18.105.872	18.0	23.270.019	-20.9	-5.164.147	41.375.891	77.8
1995	21.637.041	19.5	35.709.011	53.5	-14.071.970	57.346.052	60.6
1996	23.224.465	7.3	43.626.642	22.2	-20.402.178	66.851.107	53.2
1997	26.261.072	13.1	48.558.772	11.3	-22.297.649	74.819.792	54.1
1998	26.973.952	2.7	45.921.392	-5.4	-18.947.440	72.895.344	58.7
1999	26.587.225	-1.4	40.671.272	-11.4	-14.084.047	67.258.497	65.4
2000	27.774.906	4.5	54.502.821	34.0	-26.727.914	82.277.727	51.0
2001	31.334.216	12.8	41.339.083	-24.0	-10.064.867	72.733.299	75.7
2002	36.059.089	15.1	51.553.797	24.5	-15.494.708	87.612.886	69.9
2003	47.252.836	31.0	69.339.692	34.5	-22.086.856	116.592.528	68.1
2004	63.167.153	33.7	97.539.766	40.7	-34.372.613	160.706.919	64.8
2005	73.476.408	16.3	116.774.151	19.7	-43.297.743	190.250.559	62.9
2006	85.534.676	16.4	139.576.174	19.5	-54.041.499	225.110.850	61.3
2007	107.271.750	25.4	170.062.715	21.8	-62.790.965	277.334.464	63.1
2008	132.027.196	23.1	201.963.574	18.8	-69.936.378	333.990.770	65.4
2009	102.142.613	-22.6	140.928.421	-30.2	-38.785.809	243.071.034	72.5
2010	113.883.219	11.5	185.544.332	31.7	-71.661.113	299.427.551	61.4
2011	134.906.869	18.5	240.841.676	29.8	-105.934.80	375.748.545	56.0
2012	152.802.637	13.0	236.545.141	-1.8	-84.083.404	389.006.877	64.5
2013	151.802.637	-0.4	251.661.250	6.4	-99.858.613	403.463.887	60.3
2014	157.610.158	3.8	242.177.117	-3.8	-84.566.956	399.787.275	65.1
2015	143.838.871	-8.7	207.234.359	-14.4	-63.395.487	351.073.230	69.4
2016	142.529.584	-0.9	198.618.235	-4.2	-56.088.651	341.147.819	71.8
2017	156.992.940	10.1	233.799.651	17.7	-76.806.711	390.792.592	67.1
2018	167.920.613	7.0	223.047.094	-9.5	-55.126.481	390.967.707	75.2
2019	171.464.944	10.2	202.704.319	-9.8	-31.23.375	374.169.263	84.5
2020	111.348.310	-64.9	149.808.678	-73.9	-38.460.368	261.156.988	74.3

Kaynak:TUIK (2020a). Değer: Bin ABD Doları cinsindedir.

Yaşanan bu kriz döneminde ilk olarak hedeflenen uzun dönemde makro ekonomik dengenin yerine getirilmesi olurken, dış satımın artırılması, milli paranın değerinin korunması, devlet mali yapısında istikrarın sağlanması diğer amaçlar arasında yer almıştır. İhracata yönelik olarak dolaylı teşvikler ön plana çıkarılmış, buna yönelik kredi ve sigorta imkanlarını geliştirmeye dönük planlar uygulanmıştır. Ayrıca ürün yelpazesinin genişletilmesi öne sürülerek farklı pazarlara açılmak üzere bilgi akışının sürekliliği ön plana çıkmıştır (DPT, 1989: 27). Aynı zamanda uygulama planında verimlilik ve etkinlik artışını arttırmak adına uygulamaya geçirilen özelleştirme kanunu ile yeni düzenlemeler yapılmış, yüksek teknolojik alt yapı kaynağı gerektiren işlerde yabancı ve özel kesime imkan tanıyan Yap İşlet Devret modeli yasal olarak uygulamaya geçirilmiştir (T.C. Resmi Gazete, 1995: 11).

Cumhuriyetin ilanında bu yana Türkiye'nin dış ticaretinde Avrupa Birliği ülkeleri önemli bir konumda yer almış, Ankara Antlaşması ile temeli atılan Gümrük Birliği hedefi, 1996 yılında gerçekleştirilmiştir. Türk ticaret, politika ve iktisadi uygulamalarında önemli bir dönüm noktası olarak bilinen Gümrük Birliği ile taraf ülkeler belirlenen ortak dış ticaret politikaları doğrultusunda ilerlemiştir (Şanlı, 2016: 7).

Gümrük Birliği'ne girilmesiyle beraber Türkiye makro ekonomik anlamda ciddi gelişmeler kaydetmiştir. Vergilerin kaldırılması ve ortak tarife uygulamasına geçilmesi ile Türkiye'nin dış ticaret rakamlarında bir artışın gerçekleştiği görülmektedir. Tablo 2.6'ya bakıldığında 1996 yılında ihracat 23.224 milyon \$ iken 2019 yılında bu rakam 171.466 milyon \$ olarak hesaplanmıştır. Gümrük Birliği'nin ihracatı artırıcı etki gösterdiği ve aynı yıllarda 66.851 milyon \$ olan dış ticaret hacminin 374.170 milyon \$ seviyesinde genişlediği görülmektedir. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1997 yılında %54,1 iken 2001 ve 2006 yılları aralığında bir azalış ivmesine girmiş, 2007 yılında %63,1 ile artış trendi yakalamıştır. 2019 yılına gelene kadar ivmede hafif dalgalanmalar baş göstermiş ve oran %84,56 ile karşımıza çıkmaktadır. Gümrük Birliği sonrası üretimde yakalanan artışın ithalat rakamlarında da görüldüğü gözlemlenmektedir. İthalattaki artışın dışa bağımlılığı arttırması olumsuz bir hamle olarak karşımıza çıkarken ihracatın ithalatı karşılama oranına bakarak durumu netleştirebiliriz. Kısacası ithalatta gerçekleşen artışların, ihracatın ithalatı karşılama oranında da belli dalgalanmalara yol açtığını ortaya koymaktadır.

Tablo 2.7. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat (Milyon \$)

Yıllar	Yatırım (Sermaye) Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Diğer	Toplam
1996	1.120	9.767	12.318	19	23.224
1997	1.276	11.100	13.861	25	26.261
1998	1.342	11.251	14.365	15	26.974
1999	1.820	10.863	13.849	55	26.587
2000	2.176	11.565	13.987	47	27.775
2001	2.658	13.369	15.262	46	31.334
2002	2.790	14.657	18.465	147	36.059
2003	4.344	18.494	24.125	289	47.253
2004	6.531	25.946	30.502	189	63.167
2005	7.997	30.290	34.835	354	73.476
2006	9.423	37.788	37.790	533	85.535
2007	13.755	49.403	43.696	418	107.272
2008	16.725	67.734	47.077	491	132.027
2009	11.117	49.734	40.733	559	102.272
2010	11.771	56.381	45.321	411	113.883
2011	14.192	67.942	52.219	555	134.907
2012	13.734	82.657	55.556	516	152.462
2013	16.747	74.817	60.732	661	151.803
2014	17.592	75.171	65.088	1.243	157.610
2015	15.392	68.433	59.146	869	143.839
2016	15.891	66.433	58.877	871	142.530
2017	18.352	73.063	64.878	700	156.993
2018	20.991	84.289	71.027	861	177.168
2019	21.607	85.380	72.742	1.104	180.833
2020	18.705	75.246	65.625	1.110	160.689

Kaynak: TÜİK (2020b) ‘Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İhracat’

Tablo 2.7’ye göre yatırım (sermaye) malı, ara malı ve tüketim malları ihracatında yıllara göre düzenli artışlar görülmektedir. Ancak 2008 yılında gerçekleşen krizin etkileri devam eden iki yıl süresince etkisini göstermiştir. Krizin etkilerinden 2011 yılı itibariyle çıkıldığı görülmekte, özellikle 2019 yılına kadar yatırım (sermaye) malı, ara malı ve tüketim mallarında bir önceki yıllara göre düzenli artışlar olduğu incelenmektedir. 2020 yılında; yatırım (sermaye) mallarında 2,9 milyon dolar, ara mallarında 10,1 milyon dolar, tüketim mallarında 7,1 milyon dolar düşüş yaşanmıştır.

Tablo 2.8. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalat (Milyon \$)

Yıllar	Yatırım (Sermaye) Malları	Ara Malları	Tüketim Malları	Diğer	Toplam
1996	10.254	29.114	4.021	238	43.327
1997	11.108	32.120	5.052	279	48.559
1998	10.661	29.907	5.005	349	45.921
1999	8.727	26.854	4.820	270	40.671
2000	11.365	36.010	6.928	199	54.503
2001	6.940	30.301	3.813	344	41.399
2002	8.400	37.656	4.898	600	51.554
2003	11.326	49.735	7.813	466	69.340
2004	17.397	67.549	12.100	493	97.540
2005	20.363	81.868	13.975	567	116.774
2006	23.348	99.605	16.116	508	139.576
2007	27.054	123.640	18.694	675	170.063
2008	28.021	151.747	21.489	707	201.964
2009	21.463	99.510	19.290	666	140.928
2010	28.818	131.445	24.735	546	185.544
2011	37.271	173.140	29.692	739	240.842
2012	33.925	174.930	26.699	990	236.545
2013	36.771	183.811	30.416	663	251.661
2014	35.996	176.722	29.006	453	242.177
2015	34.905	143.317	28.587	426	207.234
2016	35.919	134.315	27.947	437	198.618
2017	33.116	171.462	28.488	734	233.800
2018	30.140	174.803	25.421	788	231.152
2019	26.068	162.530	21.196	551	210.345
2020	30.927	156.186	21.813	604	209.530

Kaynak: TÜİK (2020c) 'Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) Göre İthalat'

Tablo 2.8'de ise Gümrük Birliği'nin kabul edilmesinin ardından ithalat değerlerinde artış yaşandığı görülmektedir. İthalat değerlerine göre özellikle 2008 krizi sonrasında en fazla düşüş yaşanan kategorinin ara malları olduğu görülürken, krizin yaşattığı etkinin en az hissedildiği kategori ise tüketim malları olarak ifade edilebilmektedir.

Tablo 2.9. Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrası Avrupa Birliği ile Dış Ticaret Görünümü

Ülke Grubu	Avrupa Birliği					Avrupa Birliği'nin Payı	
	İhracat (Milyon\$)	Önceki Döneme Göre Değer	İthalat (Milyon\$)	Önceki Döneme Göre Değer	İhracat/İthalat	Genel İhracat İçindeki Payı (%)	Genel İthalat İçindeki Payı (%)
1996	12.590	-	24.349	-	51.7	54.2	55.8
1997	13.471	7.0	26.128	7.3	51.5	51.3	53.8
1998	14.837	10.1	25.297	-3.2	58.6	55.0	55.1
1999	15.454	4.2	22.538	-10.9	68.5	58.1	55.4
2000	15.688	1.5	28.552	26.7	54.9	56.5	52.4
2001	17.576	12.0	19.841	-30.5	88.5	56.1	47.9
2002	20.458	16.4	25.698	29.5	79.6	56.7	49.8
2003	27.479	34.3	35.157	36.8	78.1	58.2	50.7
2004	36.699	33.6	48.131	36.9	76.2	58.1	49.3
2005	41.533	13.2	52.781	9.7	78.6	56.5	45.2
2006	48.149	15.9	59.448	12.6	80.9	56.3	42.6
2007	60.754	26.2	68.472	15.2	88.7	56.6	40.3
2008	63.719	4.9	74.513	8.8	85.5	48.3	36.9
2009	47.228	-25.9	56.616	-24.0	83.4	46.2	40.2
2010	52.934	12.1	72.391	27.9	73.1	46.4	39.0
2011	62.589	18.2	91.439	26.3	68.4	46.4	38.0
2012	59.398	-5.1	87.657	-4.1	67.7	39.0	37.1
2013	63.034	6.1	92.445	5.5	68.1	41.5	36.7
2014	68.514	8.7	88.784	-4.0	77.1	43.5	36.7
2015	63.998	-6.6	78.700	-11.4	81.3	44.5	38.0
2016	68.366	6.8	77.501	-1.5	88.2	48.0	39.0
2017	73.906	8.1	85.205	9.9	86.7	47.1	36.4
2018	83.954	13.6	80.813	-5.2	103.8	50.0	36.2
2019	76.726	5.5	67.957	1.7	112.9	42.4	32.3
2020	69.960	-8.8	73.314	7.9	95.4	41.3	33.4

Kaynak: TÜİK (2020d) Dış Ticaret Göstergeleri (Değer: Milyon ABD Doları cinsindedir).

Tablo 2.9'da Türkiye'nin Avrupa Birliği ile gerçekleştirmiş olduğu dış ticaretin sonuçları kısacası AB'nin Türkiye içindeki payı gösterilmektedir. Gümrük Birliği'nin varlığı ile dış ticarete Türkiye adına gerçekleşen olumlu ivmenin, Avrupa Birliği ülkeleri için de geçerli olduğu görülmektedir. Gümrük Birliği'ne girilen ilk yıllarda AB ülkelerine gerçekleştirilen ihracatın ithalatın gerisinde kaldığı görülmektedir. 1996 yılında ihracatın

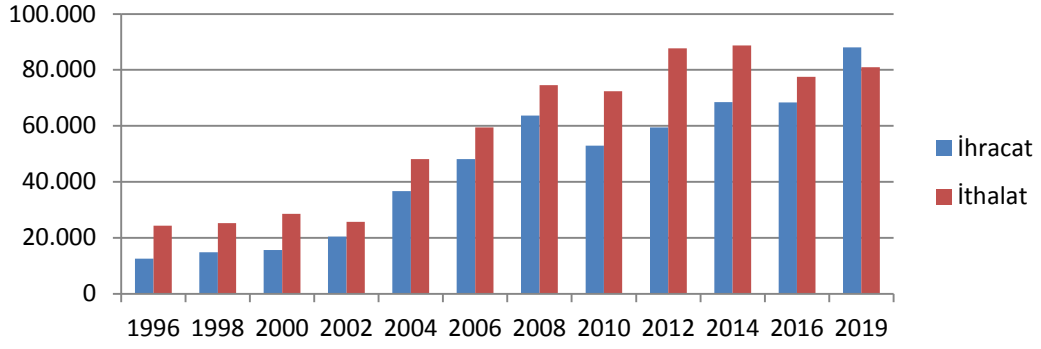
ithalatı karşılama oranı %54,2 iken bu oran 1999 yılında düşen ithalat tutarı nedeniyle bu oran %68,5 olarak karşımıza çıkmaktadır. 1994 – 2001 arası yaşanan krizler ve bu krizlerin Türkiye'nin iktisadi yapısında meydana getirdiği dalgalanmalar, gümrük birliği temelli bir sorun olduğu düşüncesini tartışmalı kılmaktadır. 1998 yılında Rusya ve Asya ülkelerinde gerçekleşen kriz Avrupa temelli iktisadi durgunluğa yol açmış ve Avrupa Birliği üyesi ülkelere yapılan ihracatta mal fiyatlarının inmesine bağlı elde edilen gelirden olumsuz etki yaratmıştır. Türkiye'nin AB ülkelerine yaptığı ticarete ihracat düzeyinin giderek artması, dış ticaret içindeki rekabet performansının pozitif göstergesi olarak değerlendirilmektedir. 1960'lı yıllardan beri Avrupa Birliği ülkeleri Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir konumda yer almıştır. Gümrük Birliği'nin yürürlüğe girmesinin ardından, ticari ilişkiler beklenen performansı ilk yıllarda gösterememiştir. Türkiye'de yaşanan ekonomik istikrar sorunu ve düşük gümrük tarifelerinin uygulamada olması bu duruma kaynaklık etmiştir. Türk lirasının değer kaybetmesi ve 2001 krizinin gerçekleşmesi ile birlikte Avrupa Birliği ülkelerine yapılan ticarete ciddi artışlar olduğu görülmüştür. 2001 yılında 17,5 milyar dolarlık gerçekleşen ihracat tutarı 2003 yılı itibariyle %34,3 oranında gelişme göstermiş ve 2004 yılında ihracat tutarı 36,6 milyar dolar tutarına ulaşmıştır. Türkiye'de üretim faaliyetlerini gerçekleştiren çok uluslu firmaların, diğer ülkelerle yaptıkları ihracatta Türkiye'yi başlıca üretim merkezi konuma getirmeleri ülkemizin ticari konumunun önemini ortaya koymaktadır. Tekstil, hazır giyim gibi emek yoğun mallarda Avrupa Birliği Çin'e uyguladığı yasakları ortadan kaldırıncaya kadar ihracat artışları yaşanmış, daha sonra gerilemeye başladığı görülmüştür. (Pamuk, 2020: 280).

Türkiye'nin Gümrük Birliği sürecinin başlarında tekstil sektöründe beklenen gelişmeler, fason ve basit yöntemlerle uygulanması nedeniyle istenen düzeyde gerçekleşmemiştir. GB ile bölgesel kalkınmaların görülmesi, piyasalarda çekilmeye neden olmuş, bazı ülkelerin ekonomilerindeki büyümeler üretim faktörlerindeki gelişmeleri kendi taraflarına çekmiş sayılmışlardır (Manisalı, 1998: 43).

Tablo 2.9'a göre; Türkiye için son yıllarda ihracatın ithalatı karşılama oranının arttığı görülmekteyken, AB ülkelerine yapılan dış ticaret için ihracatın ithalatı karşılama oranında durağan bir durum gözlemlenmektedir. Genel çerçevede Avrupa Birliği üyesi ülkelerle düzenli ticaret akışının olduğu söylenebilmektedir. Örneğin; 2016 yılında Türkiye'nin genel dış ticareti için belirlenen ihracat/ ithalat oranı %71,8 iken, AB üyesi ülkelerle gerçekleştirdiği dış ticaret sonucu belirlenen ihracat/ ithalat oranı %88,2 şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu durum Türkiye'nin ödemeler bilançosunda meydana gelen açıkların, AB

üyesi ülkeler ile gerçekleşen ticaretten fazla etkilenmediğini ifade etmektedir. Öte yandan Türkiye'nin ithalatında önemli bir yer tutan petrol, ihraççı ülkelerle gerçekleştirilen dalgalanmalı dış ticaret sonrası ödemeler bilançosu açığında önem arz etmektedir (Yücel, 2006: 32).

Şekil 2.2. Gümrük Birliği Sonrası Türkiye'nin AB-28 Ülkeleri ile Dış Ticareti

Kaynak: TÜİK (2020d) Dış Ticaret Göstergeleri

IMF ile 1999 yılında imzalanan ve 2000 yılından başlayarak üç yıllık süreyi kapsayan Stand-by anlaşması ile ortaya koyulan istikrar planı, enflasyon üzerinde kalıcı ve seri çözümler etrafında şekillenerek heteredoks stratejilerin uygulanmasını beraberinde getirmiştir (Kaya vd., 2009:316). Yapılan programın temel içeriğinde var olan kur sistemi ile üç yıllık sürenin bitişinde enflasyonun tek haneye düşürülmesi, 2000 yılı sonu itibariyle %25'e 2001 yılında %12'ye, 2002 yılında ise %7' düşürülmesi hedeflenmiştir (Alpay ve Alkin, 2019: 206). Aynı zamanda Türkiye, finansal sistem üzerinde küreselleşme serüvenine adapte olmaya çalışırken dışa açık iktisadi model üzerinde yoğunluğunu arttırmıştır. 1990 yıllarından sonra gerçekleşen krizlerin çoğu dış etmenlerden kaynaklı olduğu görülürken önceki yıllarda gerçekleşen krizlerin, ülke içi ekonomik alt yapıdan ileri geldiği söylenmektedir. Körfez Krizi ve Gündem 2000'nin gerçekleşmesinden sonra AB ile iktisadi ilişkilerde yaşanan dalgalanmalar Türkiye'nin pazar hacmini düşürmüştür. 5 Nisan 1994 yılı kararları ile iktisadi yapı toparlanma sürecine girmiş olsa da Asya Krizinin de gerçekleşmiş olması ekonomik süreci olumsuz yönde etkilemiştir. 1998 yılı ile Türkiye, Rusya Krizi nedeni ile ticaret ortağı kaybı yaşamış, bu durum cari gelirlerde düşüşü beraberinde getirmiştir. 1999 yılında yaşanan Marmara depremleri ile ihracat adına önem taşıyan bölgenin aldığı zararlar maliyetler üzerinde ciddi artışlara yol açmıştır. 1999 yılında ihracatta %1,4 lük azalış görülmüştür ve Gayri Safi Milli Hasılamız % 6,1 azalış kaydetmiştir (Hepaktan, 2008: 5).

2002 yılından itibaren kaydedilen olumlu gelişmeler, 2008 yılından sonra Amerika’da gerçekleşen ve genel çapta etkisini hissettiren kriz neticesinde gidişatı değiştirmiş, dış ticaret hacminde azalışa neden olmuştur. Dünya çapında likidite krizi halini alan söz konusu kriz, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler adına güven kaybı yaşatmıştır. Söz konusu krizin etkilerini Türkiye’nin genel dış ticaret hacmindeki daralışa bakara görebiliriz. 2009 yılı itibariyle ihracatımız %22,6 ithalatımız %30,2 azalış kaydederek Avrupa Birliği ülkeleri için gerçekleşen ihracat %25,9 ithalat ise %24,0 oranlarında düşüş ile sonuçlanmıştır (Öztürk ve Gövdere, 2010: 385) 1996 yılı 43,6 milyar dolar olan ithalat değerimiz 2014 yılı itibariyle 242,1 milyar dolara yükselmiştir. Aynı zamanda 2014 yılında ekonomik büyümede yaşanan düşüş ülke adına dikkat çekerken, 2010 yılı %9,2 olarak gerçekleşen GSYH büyüme oranı 2014 yılı %2,9 oranında kalmıştır (Eğilmez, 2016: 297)

Tablo 2.10. Türkiye’nin İhracatında Yer Alan İlk 10 Ülke

Ülkeler	2019 Yılı İhracat Rakamları (Milyon \$)	2020 Yılı İhracat Rakamları (Milyon \$)	Değişim Oranı %
Almanya	16.617	15.975	-3.9
Genel İhracat İçindeki Payı %	9.2	9.4	-
ABD	8.971	10.184	13.5
Genel İhracat İçindeki Payı %	5.0	6.0	-
İtalya	9.753	8.075	-17.2
Genel İhracat İçindeki Payı %	5.4	4.8	-
İngiltere	11.279	11.237	-0.4
Genel İhracat İçindeki Payı %	6.2	6.6	-
Fransa	7.946	7.193	-9.5
Genel İhracat İçindeki Payı %	4.4	4.2	-
Irak	10.223	9.135	-10.6
Genel İhracat İçindeki Payı %	5.7	5.4	-
İspanya	8.139	6.686	-17.8
Genel İhracat İçindeki Payı %	4.5	3.9	-
BAE	3.627	2.825	-22.1
Genel İhracat İçindeki Payı %	2.0	1.7	-
İsrail	4.464	4.701	5.3
Genel İhracat İçindeki Payı %	2.5	2.8	-
Hollanda	5.762	5.190	-9.9
Genel İhracat İçindeki Payı %	3.2	3.1	-

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, (2020a). (Ülkeler 2021 yılı Ocak ayı büyüklüklerine göre sıralanmıştır.)

Tablo 2.10’da Türkiye’nin ihracat kaleminde yer alan ilk 10 ülke gösterilmektedir. 2019 ve 2020 yıllarında Türkiye’nin ihracatından en yüksek payı alan Almanya, 2019 yılında 16,6 milyar dolar, 2019’da ise 15,9 milyar dolarlık tutarla önemli bir dış ticaret ortağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Almanya’ya gerçekleştirilen ihracatın genel ihracat içindeki payı 2019 yılında %9,2 iken bu oran 2020 yılı itibariyle %9,4 olarak hesaplanmaktadır. Türkiye’nin ihracat yaptığı ülkeler sıralamasında Almanya’dan sonra İngiltere, ABD, Irak ve İtalya gelmektedir. İhracat kaleminde en yüksek azalmalar İspanya ve İtalya ülkelerinde gerçekleşirken, ABD ve Almanya ise en fazla ihracat artışlarının yaşandığı ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Türkiye’nin yıllık toplam ihracat rakamı son iki yılda artış göstermesine rağmen, en fazla ihracat yaptığı ülkelerdeki azalış göze çarpmakta ve tarife, tarife dışı engellerin, ticari savaşların ve ülkenin içinde bulunduğu coğrafya nedeniyle çıkan siyasi gerilimlerin neden olabileceği değerlendirilmektedir.

Tablo 2.11. Türkiye’nin İthalatında Yer Alan İlk 10 Ülke

Ülkeler	2019 Yılı İthalat Rakamları (Milyon \$)	2020 Yılı İthalat Rakamları (Milyon \$)	Değişim Oranı %
Çin	19.128	23.020	-20.3
Genel İthalat İçindeki Payı %	9.1	10.9	-
Almanya	19.280	21.714	-12.6
Genel İthalat İçindeki Payı %	9.2	10.3	-
Rusya Federasyonu	23.115	17.859	-21.6
Genel İthalat İçindeki Payı %	11.0	8.5	-
ABD	11.847	11.518	-7.2
Genel İthalat İçindeki Payı %	5.6	5.5	-
İtalya	9.350	9.190	-8.2
Genel İthalat İçindeki Payı %	4.4	4.4	-
Irak	2.678	8.202	27.3
Genel İthalat İçindeki Payı %	1.3	3.9	-
İsviçre	3.375	7.769	-19.2
Genel İthalat İçindeki Payı %	1.6	3.7	-
Fransa	6.760	6.978	2.2
Genel İthalat İçindeki Payı %	3.2	3.3	-
Güney Kore	5.777	5.732	-2.1
Genel İthalat İçindeki Payı %	2.7	2.7	-
BAE	4.389	5.604	7.6
Genel İthalat İçindeki Payı %	2.1	2.7	-

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, (2020a). (Ülkeler 2020 yılı ithalat büyüklüklerine göre sıralanmıştır.)

Tablo 2.11’de Türkiye’nin ithalat kaleminde yer alan ilk 10 ülke gösterilmektedir. En yüksek paya sahip olan ülkelere biri olan Rusya Federasyonu’nun; 2019 yılında 23,1 milyar dolar ve 2020’de 17,8 milyar dolar ihracat gerçekleştirdiği görülmektedir. Türkiye’nin enerji, petrol ve türevi ürünlerde ciddi bir ithalatçı konumunda olması Rusya Federasyonu ile gerçekleştirilen ithalat tutarlarını kanıtlar niteliktedir. Türkiye’nin 2019 ve 2020 yılları itibariyle gerçekleştirdiği ithalatta, Çin’den sonra Almanya, Rusya Federasyonu, ABD ve İtalya gelmektedir. Almanya, 2019 ve 2020 yıllarında ihracat kaleminde düşüş yaşarken, ithalatta son iki yılda 2.434 milyar dolarlık artış göstermiştir. 2019 yılında gerçekleşen ithalat tutarının toplam ithalat içindeki payı %9,2, 2020 yılı için ise %10,3 şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sıralamada dikkat çeken Irak; Türkiye’nin ithalatında 2019 yılı itibariyle 3,3 milyar dolarlık yer edinmiş iken, 2020 yılında 8,2 milyar dolara yükselmekte, diğer ülkelere göre ithalatta en yüksek artışı gösteren ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.

2019 yılı itibariyle Türkiye’nin genel dış ticareti içinde Avrupa Birliği-28 ülkeleri ile gerçekleştirdiği dış ticaret oranı %48,7 olarak karşımıza çıkmaktadır. AB ve Türkiye arasındaki genel dış ticaret evrelerine baktığımızda Türkiye’nin ithalat kaleminde gerçekleşen artışların, AB dışında GB’nin ticaret saptırıcı etkisi nedeniyle, öncelikle Asya ülkelerinin düşük maliyetli mallar ile Türkiye iç pazarında aktif rol almasıyla gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ancak AB ile olan dış ticaret ilişkilerindeki büyümenin; Orta Doğu, Afrika, EFTA gibi ülke grupların da görülmesi GB’nin ticaret saptırıcı etkisini azaltmıştır. Türkiye, GB’den sonra ülke içinde üretilen ürünlerden ziyade düşük fiyatlı ve kalite değeri yüksek malların üretiminin gerçekleştirildiği Birlik ülkelerine ticaretini yönlendirmiştir. Bu durum GB’nin tüketim etkisine bağlı Türkiye ve AB ülkeleri ile ticaret oranlarında artışı beraberinde getirmiştir (Telli, 2015: 298).

2.4. Türkiye - Almanya Arasındaki Dış Ticaret

19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti ile yakın ilişkiler içinde olan Almanya, Cumhuriyet’in ilanından sonra 1924 yılında Türkiye ile imzaladığı Dostluk Anlaşması ile ilişkileri güçlendirmeye başlamıştır. Ardından sırasıyla imzalanan Konsolosluk ve Ticaret Anlaşmaları ile ilişkilerin boyutu genişletilmeye devam etmiştir (Bekar, 2020: 133). Ankara’nın başkent olarak ilan edilmesiyle beraber şehre büyükelçilik yaptıran iki ülkeden biri olan Almanya’nın siyasi ilişkilerin yanı sıra sosyal, kültürel alanlarda da Türkiye ile yakınlaştığı görülmektedir. Başkent Ankara’nın ilerlemesine yönelik gönderdiği Alman bilim adamları ile kültürel ve bilimsel genişleme sağlanmış sayılmaktadır. Aynı zamanda

Türkiye’den eğitim hedefiyle Almanya’ya öğrenci gönderilmesi iki ülke arasında sosyal ve kültürel gelişmeleri de beraberinde getirmiştir (Kreiser ve Christoph, 2009: 45).

1927 yılında Almanlar Türkiye’de gerçekleştirdiği ticari işlerden hoşnut olarak ilerlemiş, Türkiye’ye ciddi yatırımlar yapmaya başlamışlardır. Almanların Türkiye ile dış ticaret ilişkilerindeki hedefi; Türkiye’nin iç pazarlarını gözlemleyerek elde ettiği sonuçlar ile ihracatını arttırmaktan geçmiştir. Malları uygun fiyatlara ihraç eden Alman firmaları belli zararlara maruz kalmış, ancak Alman devlet kurumları Türkiye ile dış ticaret yapan firmalara zararlarını gidermeye ve yatırımlarına katkıda bulunmaya yönelik destek vereceklerini açıklamıştır (Özgiray, 1998: 10). Dostluk Anlaşması ile başlayan ilişkiler suçluların iadesi, karşılıklı ikamet, uzlaşma ve hakem gibi anlaşmalarla devam etmiş, 1930 yılı ve sonrasında ekonomik, siyasi, sosyal ve hukuki anlamda yenilenmiştir. II. Dünya Savaşı dönemine kadar zaman zaman yaşanan gerginlikler olmasına rağmen uyumsuzluklara ve krize uğramadan devam etmiştir (Aydın, 2017: 119).

Tablo 2.12. Türkiye ve Almanya Arasında Ticaretin Temelini Oluşturan Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi
Ticaret ve Ödeme Anlaşması	16.02.1952
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	20.06.1962
Teknik İşbirliği Anlaşması	16.06.1970
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	16.04.1985
Çevre Korunması Alanında İşbirliği Anlaşması	05.10.1992
İşbirliği Konseyi XI. Dönem Toplantısı, Ortak Protokolü	11.03.2005
Ortak Ekonomik ve Ticaret Komitesi (JETCO) Kurucu Deklarasyonu	19.08.2013

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, (2020b)

II. Dünya Savaşı döneminde Alman Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalanmış ardından Türkiye’nin Almanya’ya yüksek oranlarda gerçekleştirdiği krom ihracatı savaş dönemi süresince durdurulmuştur. Savaş döneminden ardından 1945 yılında Birleşmiş Milletler’e üye olabilmek adına Almanya’ya savaş ilanı gerçekleştirilmiştir. II. Dünya Savaşı’nın ardından 1960’lı yıllarda Almanya’nın iş gücü talebine karşılık Türkiye ile 30 Ekim 1961 tarihinde İşgücü Mübadele Anlaşması imzalanmış ve Türk iş gücü Almanya’ya yerleşmiştir (Bekar,2020:133). Türkiye ve Almanya arasında imzalanan bu anlaşma ile iki ülke arasında farklı bir dönem başlamıştır. Anlaşma gereklerinde ise işçilerin sözleşmeleri sonlandığında Türkiye’ye geri dönecekleri, işçi tarafından gerçekleşen problemlerden dolayı

dönüş yapılmak istendiği takdirde bu giderlerin Türkiye tarafından karşılanacağı ve o dönem içinde işçilerin Almanya'ya tek başına gideceği şeklinde şartlar yer almıştır. Ayrıca anlaşmanın amaçları; Almanya'da kısa vadeli işçi gereksinimlerinin karşılanması, endüstrinin geliştirilmesi düşünceleri ile Türkiye açısından ise gelişen sanayi kolunu vasıflı işçi ile yetiştirip vasıfsız işçi kesimini göndererek işsizlik oranlarında düşüş elde etme ve işçiler aracılığıyla ülkeye döviz akışını gerçekleştirmek şeklinde sıralanmıştır. (Tekin, 2012: 92).

Türkiye Çalışma Bakanlığı, İş ve İşçi Bulma Kurumu ve Batı Almanya İş, İşçi Bulma ve İşsizlik Sigortası Kurumu arasında Ankara'da imzalanmış anlaşmaya göre, Türk işçiler ile Alman işçilerin hakları eşit düzeyde tutulacağı vurgulanmış ve özel kurumların Batı Almanya'ya sözleşmesiz işçi gönderilmeyeceği açıklanmıştır. 1960 yılı verilerine göre Almanya'ya istihdam amaçlı giden Türk işçilerin sayısı 2 bin 700 olarak açıklanmış 1961 yılında ise bu sayı 6 bin 700 kişiye ulaşarak üç kat artış göstermiştir. 1973 yılındaki petrol kriziyle beraber Batı Almanya iş gücü istihdamı durdurmuş, ancak bu göçün kaçak bir şekilde devam etmesi nedeniyle Almanya ve diğer Batı Avrupa ülkeleri Türk vatandaşları için vize uygulaması başlatmıştır. 1960'lı yıllarda olumlu bir karşılamayla Almanya'ya gelen Türk işçiler, işsizlik artışı ve meydana gelen ekonomik krizler nedeniyle problemlerin kaynağı olarak gösterilmiştir (Alpay ve Alkin, 2019: 123).

1980 yılından beri Almanya, 14,5 milyar dolar seviyelerindeki yabancı yatırımlar ile Türkiye'ye yatırım yapan ülkeler arasında önemli yer kaplamaktadır. Gerçekleşen bu yabancı yatırımların önemli bir kısmını "*Greenfield Yatırımları*" olarak isimlendirilen uzun vadeli yatırımlar kapsamaktadır. Türk ve Alman şirketlerinin rakamı 7.150'ye kadar yükselmiş, bu şirketlerin üretim alanları sanayi ve hizmet sektörlerinin alanlarına kadar büyüklü küçüklü işletmeler ile geniş bir yelpazeye sahiptir. Pazarlanan hizmet ve ürünler toptancılık ve perakendeye kadar birçok kola uzanmaktadır (Almanya Başkonsolosluğu, 2020).

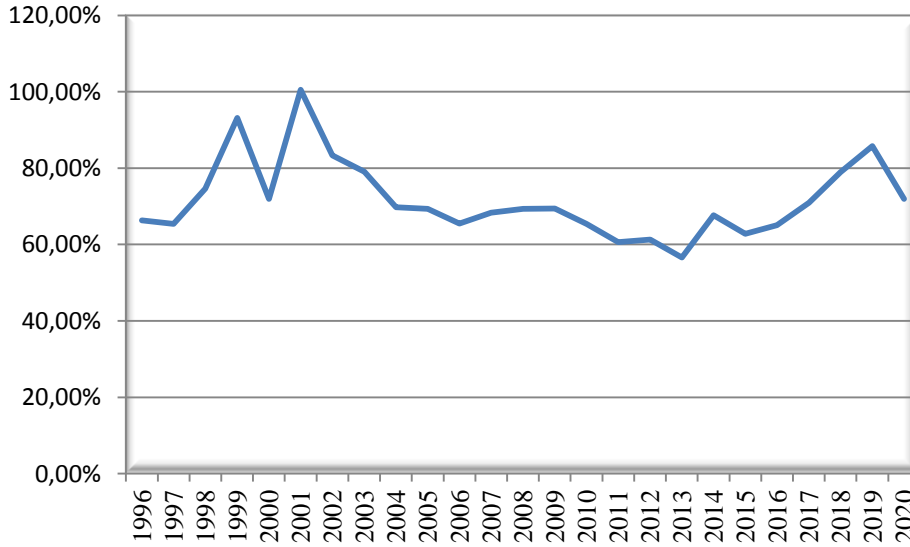
Tablo 2.13. 1980-2020 Yılları Arası Türkiye- Almanya Dış Ticaret Görünümü

Yıllar	İhracat (Bin \$)	İthalat (Bin \$)	Dış Ticaret Hacmi	Dış Ticaret Dengesi	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
1980	603.968	837.415	144.138	-223.466	%72.1
1981	641.242	939.907	158.114	-298.665	%68.2
1982	707.449	1.009.105	1.716.554	-301656	%70.1
1983	837.766	1.052.848	1.890.614	-215.082	%79.5
1984	1.279.698	1.172.465	2.452.163	107.233	%109.1
1985	1.390.989	1.368.788	2.759.777	22.201	%%101.6
1986	1.443.985	1.771.875	3.215.860	-377.890	%81.4
1987	2.183.644	2.108.838	4.292.482	74.806	%103.5
1988	2.148.978	2.054.394	4.203.372	94.584	%104.6
1989	2.175.425	2.203.986	4.379.411	-28.561	%98.7
1990	3.063.573	3.496.831	6.560.404	-433.258	%87.6
1991	3.412.920	3.232.028	6.644.948	180.892	%105.5
1992	3.660.428	3.754.466	7.414.894	-94.038	%97.4
1993	3.654.185	4.532.936	8.187.121	-878.751	%80.6
1994	3.934.285	3.645.618	7.579.903	288.667	%107.9
1995	5.036.175	5.547.589	10.583.764	-511.414	%90.7
1996	5.186.832	7.813.503	13.000.335	-2.626.671	%66.3
1997	5.253.479	8.021.175	13.274.654	-2.767.696	%65.4
1998	5.460.334	7.316.338	12.776.672	-1.856.004	%74.6
1999	5.474.589	5.880.056	11.354.645	-405.467	%93.1
2000	5.179.845	7.198.210	12.378.055	-2.018.365	%71.9
2001	5.366.945	5.335.444	10.702.389	31.501	%100.5
2002	5.868.812	7.041.533	12.910.345	-1.172.721	%83.3
2003	7.484.931	9.452.963	16.937.894	-1.968.032	%79.1
2004	8.745.283	12.515.656	21.260.939	-3.770.373	%69.8
2005	9.455.050	13.633.888	23.088.938	-4.178.838	%69.3
2006	9.686.235	14.768.221	24.454.456	-5.078.986	%65.5
2007	11.993.233	17.539.956	29.533.189	-5.546.723	%68.3
2008	12.951.755	18.687.198	31.638.953	-5.735.443	%69.3
2009	9.793.006	14.096.964	23.889.970	-4.303.958	%69.4
2010	11.479.066	17.549.113	29.028.179	-6.070.047	%65.4
2011	13.950.826	22.985.567	36.936.393	-9.034.741	%60.6
2012	13.124.375	21.400.614	34.524.989	-8.276.239	%61.3
2013	13.702.578	24.182.422	37.885.000	-10.479.844	%56.6
2014	15.147.424	22.369.477	37.516.901	-7.222.053	%67.7
2015	13.417.034	21.351.885	34.768.919	-7.934.851	%62.8
2016	13.998.654	21.474.990	35.473.644	-7.476.336	%65.1
2017	15.118.910	21.301.870	36.420.780	-6.182.960	%70.9
2018	16.136.905	20.407.265	36.544.170	-4.270.360	%79.0
2019	15.425.719	17.977.667	33.403.386	-2.551.948	%85.8
2020	14.853.496	20.641.799	35.495.295	-5.788.303	%71.9

Kaynak: TÜİK,(2020e)Veriler Bin ABD Doları cinsindedir.

Tablo 2.13'te bakıldığında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip Almanya ile genel anlamda dış ticaret dengesinin açık verdiği görülmektedir. İhracat ve ithalat kalemlerinin düzenli olarak artış göstermesi iki ülke arası dış ticaret ilişkilerinin olumlu yönde seyrettiği anlamına gelmektedir. Özellikle Türkiye'nin Gümrük Birliği'ne girmesi ile beraber bu kalemlerdeki artışlar ani yükselişler göstermiştir. 1994 yılında 7,5 milyar dolar olan dış ticaret hacmi 1996 yılında 13,0 milyar dolar, ithalatımız ise 3,6 milyar dolardan 7,8 milyar dolara yükselmiştir. Türkiye'de 2001 yılında gerçekleşen krizin etkisi, dış ticaret dengesinde 31,5 milyar dolar açık vererek ortaya çıkmış ve ardındaki yıllarda böyle bir duruma rastlanmamıştır. Küresel ekonomik krizin piyasalardaki etkisi 2008 yılında gerçekleşen 5,7 milyar dolarlık dış ticaret açığına neden olmuş, bu rakam bir sonraki yıl 4,3 milyar dolara gerileyerek iktisadi düzendeki azalma ortaya çıkmıştır. 2017 yılında 6,1 milyar dolarlık dış ticaret açığı 2019 yılında ithalat miktarındaki düşüşe bağlı olarak 2,5 milyar dolar seviyelerine inmiştir.

Şekil 2.3. Türkiye'nin Gümrük Birliği Sonrası Almanya ile Dış Ticaretinde İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)

Kaynak: Tablo 2.13 verilerine göre oluşturulmuştur.

Şekil 2.3'te görüldüğü üzere ihracatın ithalatı karşılama oranı 1996 yılı itibariyle %66,3 seviyelerine düşmüştür. Gümrük Birliği Anlaşması ile artan ithalat rakamları bu düşüşleri beraberinde getirmiştir. 1994 yılında %107,9 olan bu rakam 1997 yılında %42,5 seviyesinde gerileyerek %65,4 olarak kayda geçmiştir. 2001 yılında gerçekleşen krizin etkisi ile ithalatta gerçekleşen düşüş, oranı %100,5 seviyesine çıkarmış, 2003 yılından sonra ise düzenli

azalışların olduğu görülmektedir. 2013 yılında %56,6 olarak gerçekleşen oran, diğer yıllara kıyasla en düşük değeri göstermiş ve 2016 yılından itibaren yükseliş trendine girmiştir.

Tablo 2.14. Türkiye'nin Almanya'ya Yaptığı İhracatın 1996-2020 Yılları Arasındaki BEC-Düzen 1 Ürün Gruplarına Göre Değerleri

Yıllar	Yatırım (Sermaye) Malları	Ara (Hammadde) Malları	Tüketim Malları	Diğer
1996	131.252	1.030.652	4.014.868	10.058
1997	172.604	1.051.801	4.021.796	7.276
1998	184.719	1.173.483	4.098.180	3.949
1999	237.146	1.221.078	4.016.142	221.365
2000	187.034	1.267.363	3.721.304	4.141
2001	199.933	1.304.895	3.861.325	789.890
2002	213.652	1.442.429	4.210.938	1.791
2003	408.390	1.780.032	5.274.105	22.401
2004	484.782	2.219.394	6.017.682	23.423
2005	875.270	2.469.220	6.088.920	21.637
2006	819.769	2.987.428	5.858.060	20.976
2007	1.388.610	4.192.014	6.343.413	69.193
2008	1.620.325	4.703.427	6.540.627	87.373
2009	833.592	3.261.852	5.603.018	94.541
2010	895.305	4.280.751	6.284.469	18.539
2011	1.102.413	5.767.703	7.063.381	17.326
2012	1.022.171	5.388.922	6.702.080	11.199
2013	1.080.154	5.744.635	6.865.447	12.340
2014	1.301.179	6.283.129	7.555.139	7.975
2015	1.241.697	5.503.939	6.664.156	7.238
2016	1.469.657	5.727.408	6.792.126	9.461
2017	1.544.414	6.376.301	7.190.984	7.209
2018	2.036.180	6.990.513	7.104.711	5.498
2019	1.869.241	6.440.936	7.110.735	4.805
2020	1.555.121	6.024.206	7.269.872	4.294

Kaynak: TÜİK, (2020f) . Veriler Bin ABD Doları cinsindedir.

Tablo 2.14'te göre Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatında Genel Ekonomik Sınıflandırmaya göre; Gümrük Birliği Anlaşması'ndan sonra özellikle hammadde(ara) mallarında düzenli artışların olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Almanya'ya gerçekleştirdiği ihracatta 1996 yılında hammadde(ara) mallarının genel toplam içindeki payı %1,1 şeklinde gerçekleşirken 2019 yılında bu pay %6,9 olarak karşımıza çıkmaktadır. Genel anlamda ihracatta, ürün grupları içinde tüketim mallarının ağırlıklı olduğu görülmekte, 2019 yılındaki

tüketim malları ihracatının genel tüketim malları ihracatı toplamına oranı %4,9 olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca yatırım(sermaye) mallarında yıllara göre belli dalgalanmaların gerçekleştiği görülmekte, 2002 yılının toplam yatırım(sermaye) malları içindeki payı %0,9 olarak hesaplanmış 2019 yılı itibariyle bu oran %8,7'ye yükselmiştir.

Tablo 2.15. Türkiye'nin Almanya İle İthalatının 1996-2020 Yılları Arasındaki BEC-Düzyer 1 Ürün Gruplarına Göre Değerleri

Yıllar	Yatırım (Sermaye) Malları	Ara (Hammadde) Malları	Tüketim Malları	Diğer
1996	2.638.651	4.039.087	1.004.585	131.177
1997	2.667.240	4.192.086	1.069.624	92.223
1998	2.324.509	3.929.590	994.716	67.520
1999	1.587.838	3.370.201	878.609	43.405
2000	2.052.716	3.844.759	1.258.663	42.070
2001	1.641.736	3.020.505	612.856	60.343
2002	2.088.085	3.983.419	835.107	134.919
2003	2.578.437	5.231.087	1.469.204	174.233
2004	3.549.185	6.636.580	2.161.587	168.301
2005	4.068.255	7.367.157	2.061.267	137.207
2006	4.100.256	8.328.538	2.171.936	167.488
2007	4.971.990	9.664.569	2.644.266	259.128
2008	5.303.236	10.487.574	2.726.148	170.237
2009	3.577.390	7.553.825	2.885.136	80.611
2010	4.062.902	9.432.664	4.001.164	52.380
2011	6.270.968	11.862.187	4.795.194	57.126
2012	5.662.012	11.376.598	4.311.503	50.499
2013	6.658.465	12.336.946	5.101.454	85.554
2014	5.637.848	11.878.735	4.803.810	49.082
2015	5.578.608	10.630.072	5.128.541	14.662
2016	5.954.770	10.574.519	4.932.984	12.714
2017	5.017.686	11.662.564	4.591.937	29.680
2018	4.495.418	12.184.430	3.539.494	187.920
2019	4.224.185	11.241.545	2.481.346	30.589
2020	5.502.371	11.086.594	4.044.895	7.939

Kaynak: TÜİK, (2020g). Veriler Bin ABD doları cinsindedir.

Tablo 2.15'te göre Türkiye'nin Almanya ile gerçekleştirdiği ithalatında Genel Ekonomik Sınıflandırmaya göre; ürün grupları arasında hammadde(ara) mallarının ağırlıklı olduğu ön plana çıkmaktadır. 1996 yılında hammadde(ara) malları ithalatının toplam hammadde (ara) malı ithalatına oranı %1,9 iken, 2019 yılında %5,5'e yükselmiştir.

Türkiye’de 2001 yılında gerçekleşen krize bağlı durgunluğun etkileri, ithalat kalemindeki tüketim malları ürün grubunda dikkat çekmekte, bir önceki yıla göre %4,8 azalma yaşadığı görülmektedir. Aynı zamanda 2001 yılında ithal edilen toplam tüketim mallarının, genel tüketim malları içindeki payı %0,8 iken 2019 yılında bu oran %3,5’e yükseldiği görülmektedir.

Tablo 2.16. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Türkiye’nin Almanya’ya İhracatının Değerleri (Bin \$)

Yıllar/ Ürün Grupları	2017	2018	2019	2020
YATIRIM MALLARI				
Yatırım(Sermaye) Malları (Taşımacılık Araçları Hariç)	646.037	752.000	731.370	820.916
Sanayi İle İlgili Taşımacılık Araç ve Gereçleri	898.377	1.284.180	1.137.871	734.205
ARA MALLARI				
Sanayi İçin İşlem Görmemiş Hammaddeler	155.045	150.445	159.692	142.978
Sanayi İçin İşlem Görmüş Hammaddeler	2.958.691	3.373.482	3.005.769	2.998.962
İşlem Görmemiş Yakıt ve Yağlar	1.069	2.892	2.113	706
Yatırım Mallarının Aksam ve Parçaları	686.144	771.859	759.788	747.521
Taşımacılık Araçlarının Aksam ve Parçaları	2.498.370	2.605.875	2.385.936	2.069.267
Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmemiş Hammaddeler	21.882	25.709	32.787	28.771
Esası Yiyecek ve İçecek olan İşlenmiş Hammaddeler	17.286	18.252	17.486	22.347
İşlem Görmüş Yakıt ve Yağlar	38.880	44.886	79.472	14.357
TÜKETİM MALLARI				
Binek Otomobilleri	1.149.870	1.056.317	1.030.137	855.319
Dayanıklı Tüketim Malları	1.218.048	1.253.392	1.376.959	1.427.881
Yarı Dayanıklı Tüketim Malları	2.392.016	2.403.076	2.361.557	2.444.253
Dayanısız Tüketim Malları	1.154.923	1.113.657	1.021.617	1.049.242
Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmemiş Tüketim Malları	553.294	565.230	591.899	652.203
Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmiş Tüketim Malları	719.727	704.965	714.351	828.140
Motor Benzini ve Diğer Hafif Yağlar	5.628	1.186	748	2.531
Sanayi İle İlgili Olmayan Taşıma Araç ve Gereçleri	3.097	8.071	14.210	12.829
Diğerleri	7.209	5.498	4.805	4.294

Kaynak: TÜİK, (2020h) Veriler Bin ABD doları cinsindedir.

Tablo 2.16’da geniş ekonomik gruplamaya göre Türkiye ve Almanya arasındaki ihracata bakıldığında son 4 yıl içinde yatırım ve ara malı gruplarında düzenli artışların olduğu görülmektedir. 2018-2019 yılları arasında işlem görmüş yakıt ve yağlar grubunun 34,5 milyar dolarlık yükselişi ile ara malları içinde en fazla artış gösteren ürünü olarak

karşımıza çıkmaktadır. Yine Almanya'ya gerçekleştirilen ihracatta ara malı grubu içinde en fazla yeri sanayi için işlem görmüş hammaddeler kaplarken, işlem görmemiş yakıt ve yağlar grubu en az payı almaktadır. Tüketim malları grubunda ise yarı dayanıklı tüketim mallarının diğer ürünlere göre miktarının yüksek olması dikkat çekerken, motor benzini ve diğer hafif yağlarda 2019-2020 yılları itibariyle ani bir artış gerçekleştiği görülmektedir.

Tablo 2.17. Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına Göre Türkiye'nin Almanya'dan Gerçekleştirdiği İthalat Değerleri (Bin \$)

Yıllar/ Ürün Grupları	2017	2018	2019	2020
YATIRIM MALLARI				
Yatırım(Sermaye) Malları (Taşımacılık Araçları Hariç)	4.335.124	3.970.943	3.269.390	3.921.895
Sanayi İle İlgili Taşımacılık Araç ve Gereçleri	682.562	524.474	954.795	1.580.475
ARA MALLARI				
Sanayi İçin İşlem Görmemiş Hammaddeler	258.605	346.578	387.491	281.668
Sanayi İçin İşlem Görmüş Hammaddeler	6.739.100	7.259.110	6.844.799	6.757.876
İşlem Görmemiş Yakıt ve Yağlar	1.110	777.240	674	985
Yatırım Mallarının Aksam ve Parçaları	2.106.482	1.823.130	1.723.591	3.921.895
Taşımacılık Araçlarının Aksam ve Parçaları	2.402.352	2.598.394	2.141.337	2.065.687
Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmemiş Hammaddeler	18.222	7.153	5.170	9.052
Esası Yiyecek ve İçecek olan İşlenmiş Hammaddeler	39.264	45.806	44.755	55.903
İşlem Görmüş Yakıt ve Yağlar	97.424	103.479	93.725	90.848
TÜKETİM MALLARI				
Binek Otomobilleri	2.961.070	2.047.182	1.077.514	2.536.001
Dayanıkl Tüketim Malları	271.991	226.737	206.530	174.430
Yarı Dayanıkl Tüketim Malları	177.122	169.268	143.417	147.043
Dayanıksız Tüketim Malları	856.165	846.627	851.174	969.166
Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmemiş Tüketim Malları	9.005	14.073	8.508	9.188
Esası Yiyecek ve İçecek Olan İşlenmiş Tüketim Malları	196.241	184.028	157.815	159.031
Motor Benzini ve Diğer Hafif Yağlar	6.051	6.243	6.163	5.739
Sanayi İle İlgili Olmayan Taşıma Araç ve Gereçleri	114.289	45.332	30.222	44.292
Diğerleri	29.680	187.920	30.589	7.939

Kaynak: TÜİK, (2020). Değerler Bin ABD Doları cinsindedir.

Tablo 2.17'de geniş ekonomik gruplamaya göre Türkiye ve Almanya arasındaki ithalata bakıldığında yatırım malları içinde yer alan sanayi ile ilgili taşımacılık araç ve gereçlerinde son 4 yıl içinde düzenli artışların varlığı görülmektedir. Ara malları içinde yer alan sanayi için işlem görmüş hammaddeler ihracat kaleminde de olduğu gibi en fazla

miktara sahip olan ürün çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüketim malları grubunda ise en fazla ithalat miktarına sahip çeşidimizin binek otomobiller olduğu tabloda dikkat çekerken diğer çeşitlerde düzenli artışların gözlemlendiği söylenebilmektedir.

Tablo 2.18. Türkiye'nin Almanya ile Dış Ticaretinde Önde Gelen İhraç Malları (Bin \$)

TOPLAM ÜRÜNLER	2018	2019	2020
Demiryolu veya Tramvay Vagonları Dışındaki Araç ve Gereçler	3.311.315	3.027.830	2.515.458
Makineler, Nükleer Reaktörler, Kazanlar	2.451.344	2.292.290	2.329.018
Örme veya Tığ İşi Giyim Eşyası	1.874.782	1.759.243	1.733.314
Elektrikli Makine ve Aletler	842.721	802.892	995.870
Örülmemiş Giyim Eşya ve Aksesuarı	832.382	812.899	960.280
Demir veya Çelikten Eşya	725.336	614.638	650.879
Hazır Tekstil Ürünleri	457.009	473.539	575.362
Sebzeler, Meyveler, Sert Kabuklu Yemişler	454.667	406.989	545.725
Yenilebilir Meyve ve Sert Kabuklu Yemişler;Narenciye, Kavun Kabuğu	449.791	473.392	534.886
Kauçuk ve Kauçuktan Eşya	573.842	559.049	511.543
Doğal veya Kültür İncileri, Kıymetli veya Yarı Kıymetli Taşlar	363.458	445.174	490.317
Diğer	3.800.741	4.593.768	4.132.008

Kaynak: Trademap (2020).

Alman ekonomisinin hizmet ve sanayi tabanlı olması ihraç mallarında daha çok otomotiv yan sanayi, makineler gibi sermaye yoğun çıkışlı ürünlerin ağırlıkta olduğu sonucunu doğururken ithal ettiği ürünlerde tekstil, makine ve ekipmanları gibi ürünlerin ön planda olduğu görülmektedir. Burada Alman ekonomisinin rekabet potansiyeli sanayi kolundaki gelişmişlik düzeyi ile doğru orantıda ilerlemektedir. Tablo 2.18 ve 2.19'da Türkiye ve Almanya ikili dış ticaret ilişkilerinde; Türkiye'nin Almanya'ya gerçekleştirdiği ihracatta Demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araç gereçler, makineler, tekstil ürünlerinin 2018, 2019 ve 2020 yılları verilerine göre yüksek düzeyde seyrettiği görülmektedir. Türkiye'nin Almanya'dan ithal ettiği ürünlerin başında ise makineler, demiryolu veya tramvay vagonları dışındaki araç gereçler ve elektrikli makineler gelmektedir. Türkiye Almanya ile karşılaştırıldığında emek- yoğun bir ülke olarak değerlendirilmesine rağmen son üç yılda makine ve türevi ürünlerin ihracatındaki artışla endüstri içi ticaretin varlığı ortaya koyulmaktadır.

Tablo 2.19. Türkiye'nin Almanya ile Dış Ticaretinde Önde Gelen İthal Malları (Bin \$)

TOPLAM ÜRÜNLER	2018	2019	2020
Makineler, Nükleer Reaktörler, Kazanlar	4.437.090	3.727.738	4.318.937
Demiryolu veya Tramvay Vagonları Dışındaki Araç ve Gereçler	3.863.239	2.388.579	3.997.880
Elektrikli Makine ve Aletler	1.512.982	1.415.137	1.949.585
Plastikler ve Bunlardan Eşya	1.527.242	1.338.165	1.544..336
Eczacılık Ürünleri	850.660	1.001.485	1.079.379
Doğal ve Kültür İncileri, Kıymetli Taşlar ve Metaller	696.398	1.005.254	1.059.153
Uçak, Uzay Aracı ve Bunların Parçaları	158.374	749.438	1.048.234
Optik, Fotografik, Ölçme Kontrol	841.195	755.680	818.380
Demir ve Çelik	874.264	837.379	714.292
Demir veya Çelikten Eşya	799.337	722.433	568.663
Diğer	4.846.513	4.036.379	4.795.095

Kaynak: Trademap (2020).

1980 yılı ile beraber doğrudan yabancı yatırımlar, küreselleşme döneminin hızlanması ile beraber gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Süreç boyunca gelişmiş ülkelere doğru kaynak akışı hızlanmaya başlamış, küresel çapta artan büyüme oranlarının görüldüğü ve doğrudan yabancı yatırımların önem kazandığı bir dönemin başlangıcı gerçekleşmiştir. Küreselleşme süreci içinde ülkelerin birbirilerine olan ekonomik bağımlılıkları, ticaret ve üretimdeki artışla kendini göstermiştir. İlerleyen zamanda doğrudan yabancı yatırımlarda meydana gelen artışlar ticaretin önüne geçmiş, küresel entegrasyonun gelişiminde ticaretten çok doğrudan yabancı yatırımlar ön plan çıkmıştır. 1985 ve 1990 yılları arasında Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı yatırımların oranı %27 yükseliş gösterirken, dış alım artışı %6,5 şeklinde gerçekleşmiştir. 1980'lerde doğrudan yabancı yatırımların artışı, GSYH artışından yaklaşık 5 kat fazla gerçekleşmiş, 1990 yılı itibariyle ise yavaşlama ivmesine girmiş ancak 1995 yılından itibaren ivme tekrar ciddi bir yükselişle devam etmiştir (Durgan, 2016: 15).

Sosyal ve iktisadi yaşamdaki değişimler doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde olumlu etkiler bırakarak, yatırım şekillerini çeşitlendirmektedir. Söz konusu yatırımlar, kaynak aktarımı yapılan ülkelere adına sermaye dışında istihdam olanakları sağlamakta ve teknolojik yenilikler ile gelişimine katkıda bulunmuş olmaktadır. Almanya, Türkiye'nin doğrudan yabancı yatırımlarında önemli yer kaplamaktadır. 1980 yılı itibariyle doğrudan yabancı

yatırımlardaki artışlarda önde gelen Almanya, 2000’li yılların başında doğrudan yabancı yatırımlarda düşüş yaşamış, 2003 yılı itibariyle yatırımlar artmaya başlamışsa da doğrudan yabancı yatırım girişleri dünya ortalaması düzeyinde yükselememiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020c: 5).

Tablo 2.20. Türkiye’ye Gelen Uluslararası Doğrudan Yatırımların Ülkeler Bazında Sıralaması (Milyon \$)

ÜLKELER	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2002/2020 Toplam	2002/2020 Pay (%)
Hollanda	1.183	1.016	1.727	885	1.169	595	26.421	%15.9
ABD	1.620	340	180	435	340	798	12.902	%7.7
İngiltere	588	974	328	445	874	496	11.708	%7.0
Avusturya	83	344	320	465	75	57	10.657	%6.4
Almanya	355	440	312	298	467	312	10.300	%6.2
Lüksemburg	1.254	336	96	350	131	436	10.026	%6.0
İspanya	2.305	318	1.460	224	216	66	9.586	%5.8
Belçika	863	13	223	212	69	64	8.863	%5.3
Fransa	165	90	107	313	158	162	7.594	%4.6
Azerbaycan	839	661	1.005	510	566	185	7.174	%4.3
Yunanistan	48	0	0	8	3	4	6.846	%4.1
Rusya	747	723	5	5	16	2	6.232	%3.7
İtalya	180	87	128	523	94	977	4.689	%2.8
BAE	80	26	54	12	33	17	4.269	%2.6
İsviçre	178	339	53	177	264	136	3.063	%1.8
Japonya	314	454	193	88	305	113	3.023	%1.8
Katar	350	420	113	369	570	400	2.898	%1.7
Suudi Arabistan	17	21	12	10	13	12	2.007	%1.2
Kuveyt	7	73	67	137	69	48	1.951	%1.2
Lübnan	0	152	2	4	41	3	1.335	%0.8
TOPLAM	11.176	6.876	6.385	5.365	5.473	4.883	151.544	%91.0

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı (2020).

Türkiye ve Almanya’nın ekonomik ilişkilerini değerlendirirken, ele alınan ihracat ve ithalat parametreleri bize mal ve hizmet kapsamlarına yönelik bilgiler verirken yatırım profilinin de değerlendirilmesi bu bilgileri sağlamlaştırmış olmaktadır. Sanayi, otomotiv, enerji gibi birçok alanda Türkiye’yi tercih eden Alman sermayeli firmalar yatırım anlamında

önemli bir bölümü kaplarken, istihdam kapasitesi olarak ön plana çıkan ülkeler arasında yer almaktadır.

Tablo 2.20’de 2002-2020 yılları arasında Türkiye’ye yapılan doğrudan yatırımlarda öne çıkan 20 ülke verileri incelenmektedir. Son altı yılda Türkiye’ye 26,1 milyar dolar ile en fazla yatırım yapan ülke olarak Hollanda dikkat çekmekteyken beşinci sırada yer alan Almanya’nın gerçekleştirdiği doğrudan yabancı yatırım tutarı ise 10,3 milyar dolar olarak tabloda görülmektedir. Türkiye’ye giren doğrudan yabancı yatırımlarda, ilk yirmi ülkenin toplamı içinde Almanya’nın oranı ise %6,7 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.21. Türkiye’ye Almanya ve Tüm Dünyadan Giren Uluslararası Doğrudan Yatırımların Görünümü (Milyon \$)

YILLAR	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Dünya Geneli	12.181	7.527	7.401	6.774	5.878	4.429
Almanya’dan Gelen Tutar	355	440	312	298	467	312
Almanya’nın Aldığı Pay(*)	%2.9	%5.8	%4.2	%4.3	%7.9	%7.0

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı(2020), (*) Yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 2.21’de son beş yıl içinde dünya geneli yatırımlar içinde Almanya’nın aldığı paylar incelenmiştir. 2019 yılında %7,9’luk pay ile son beş yıl içinde en yüksek payı sergilemiştir. 2015-2016 yılları döneminde Türkiye’ye dünya çapında gelen doğrudan yabancı yatırımlarda %6,1 azalış kaydedilirken, 2016-2017 döneminde Türkiye’nin doğrudan yabancı yatırımlarında Almanya’nın aldığı payda %1,6 düşüş gözlemlenmiştir. Bu ani düşüşün nedeninin iki ülke arası yaşadığı siyasi gerginlikten kaynaklandığı söylenebilir.

3. BÖLÜM

LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Çalışmanın bu bölümünde literatür araştırması bulguları değerlendirilmiştir. Dış ticaret dengesini açıklamak üzere ortaya koyulan çok sayıda çalışma mevcuttur. Çalışmalarda ele alınan dönemler ve analize dahil edilen parametreler farklılık gösterirken elde edilen sonuçlar ülkelerin iktisadi politikalarını şekillendirmeleri açısından da yol gösterici olmaktadır.

Rose ve Yellen (1989), G7 ülkeleri (ABD, Birleşik Krallık, İtalya, Japonya, Kanada, Almanya, Fransa) ve Amerika Birleşik Devletleri arasındaki 1963- 1988 dönemi aralığında kullandıkları üç aylık ikili dış ticaret verileri ile yurtiçi ve yurtdışı gelirin, reel döviz kurunun reel dış ticaretin bir fonksiyonu olarak kullanmışlardır. Dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasında uzun dönem için zayıf bir ilişki olduğunu ifade etmişlerdir.

Arize (1994) yapmış olduğu çalışmada; 1973-1991 dönemi üç aylık verileri ile dokuz Güney Doğu Asya ülkesinin (Hindistan, Endonezya, Malezya, Pakistan, Filipinler, Singapur, Sri Lanka, Kore, Tayland) reel döviz kuru ve dış ticaret dengesi ile uzun dönem ilişkilerinin tespitini eşbütünleşme yöntemi ile tespit etmiştir. Model neticesinde dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasında istatistiksel olarak uzun dönemde anlamlı sonuçların varlığını ifade etmiş, Marshall-Lerner Koşulu'nun istikrarını kontrol etmede çalışmadaki yaklaşımın kabul edilebileceğini vurgulamıştır.

Bahmani ve Alse (1994) yaptıkları çalışmada; 1971-1990 arası dönemde dış ticaret ve reel döviz kuru arasındaki uzun dönem ilişkisini az gelişmiş 22 ülke (Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Mısır, Ekvador, Mısır, Etiyopya, Yunanistan, Hindistan, Endonezya, Kore, Malezya, Meksika, Pakistan, Filipinler, Portekiz, Singapur, Güney Afrika, Sri Lanka, Tayland, Tunus, Türkiye) ve gelişmiş 19 ülke (Avusturalya, Avusturya, Belçika, Kanada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Japonya, Hollanda, Norveç, İspanya, İsveç, İsviçre, Birleşik Krallık, Amerika) için incelemiştir. Az gelişmiş ülkelerden yalnızca altısında reel döviz kuru ve dış ticaret dengesinin uzun dönemli ilişkisinin varlığı tespit edilmiştir. Diğer ülkelerde söz konusu ilişkinin tespit edilmemiş olması, uygulanan devalüasyonların dış ticaret dengesi üzerinde uzun dönemde etkisiz olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

Rahman ve Muhammed (1996) yaptıkları çalışmada; 1973(Şubat)-1992(Şubat) dönemi Amerika Birleşik Devletleri'nin ağırlıklı reel döviz kuru ile reel ticaret dengesinin uzun süreli ilişkisini eşbütünleşme yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz sonucunda uzun dönemde esnek kur sistemi tabanında reel dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasında eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmemiştir.

Brada, Kutan ve Zhou (1997), Türkiye için yaptıkları çalışmada reel döviz kurunun bilenen dışında başka etkilerinin olup olmadığını 1969'dan itibaren 10 yıl, 1980'den itibaren 13 yılı incelemeye almışlardır. Rose ve Yellen (1989) tarafından geliştirilen dış ticaret dengesi modeli üzerinde çalışan yazarlar; uzun dönem için ilk 10 yıllık süreçte yurtiçi, yurtdışı gelir ve reel döviz kuru arasında ilişkinin olmadığı bulgularını elde etmişlerdir. Diğer 13 yıllık süreçte ise dış ticaret dengesi ile reel döviz kurunda olumlu ilişkilerin olduğunu ifade etmişlerdir.

Rahman, Muhammad Mustafa ve Burckel (1997), yaptıkları çalışmada; 1973:Q1-1993:Q4 dönemi üç aylık verilerini ile Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya'nın dış ticaret dengesi belirleyicileri ve reel döviz kuru arasındaki ilişkilerini hata düzeltme modeli ve eş bütünleşme testini kullanarak analize dahil etmişlerdir. Yapılan ADF birim kök testi sonucuna göre; uzun dönemde Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya arasında bir ilişki olmadığı, ikili ticaret dengesinde kısa dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu öne sürmüşlerdir.

Shirvani ve Wilbratte (1997), yaptıkları çalışmada; Amerika Birleşik Devletleri'nin ticaretinde önemli hacmi kaplayan İtalya, Almanya, Japonya, İngiltere ve Fransa ülkeleri ile dış ticaret ilişkileri milli gelir ve reel döviz kuru parametreleri dikkate alınarak, çift ülke olacak şekilde zaman serisi analizleri ile incelenmiştir. Elde ettikleri bulgulara göre; Amerika Birleşik Devletleri'nin İtalya haricindeki ülkeler ile dış ticaret dengesi ve reel döviz kuru arasında pozitif ilişkiler olduğunu öne sürmüşlerdir. Aynı zamanda, dış ticaret dengesi üzerinde reel döviz kuru değişimlerinin etkisinin; uzun dönemde 1 yıl, kısa dönemde 6 ay kadar devam ettiğini ve elde edilen şeklin ters L olarak çizildiğini ortaya koymuşlardır.

Arize, Osang ve Slotje (2000), çalışmalarında; 1979-1996 yılları verileri ile döviz kuru oynaklıklarının ihracattaki etkilerini ele aldıkları gelişmekte olan 13 ülke (Ekvador, Endonezya, Malezya, Kore, Malavi, Mauritius, Meksika, Morocco, Filipinler, Sri Lanka, Tayvan, Tayland, Tunus) ile incelemişlerdir. Johansen'in çok değişkenli modeli üzerinden

eş bütünleşme testi sonuçlarını elde etmişler, kısa dönem etkilerini 13 ülke için ayrı ayrı hata düzeltme modeli metodu ile ortaya çıkarmışlardır. Analiz sonuçlarına göre; uzun ve kısa dönemde reel döviz kurunda yaşanan değişimler 13 ülke için de negatif etkilerin yaşandığını ortaya koymuşlardır.

Onafowora (2003), çalışmasında 1980:M01-2001:M04 dönemi yıllık verileri ile üç Asya ülkesinin (Endonezya, Malezya ve Tayland), Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ile ikili dış ticaret dengesinin reel döviz kuru üzerindeki kısa ve uzun dönemdeki etkilerini incelemiştir. Vektör hata düzeltme modeli ve eş bütünleşme testleri ile elde ettiği bulgularda; vektör hata düzeltme modeli her ülkenin yurt içi ve yurt dışı gelirin, reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde uzun dönemli istikrarlı sonuçlar verdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca elde edilen bulgularda etki-tepki modeli dikkate alınarak Marshall-Lerner koşulunun kısa dönemde değişken etkilere sahip olduğu, uzun dönemde ise geçerli olduğunu ifade etmiştir.

Todani ve Mumyana (2005), yaptıkları çalışmada; 1984-2004 dönemi üç aylık verileri ile Güney Afrika ülkesinin döviz kuru değişimlerini, VAR analizleri ve eşbütünleşme yöntemini kullanarak incelemiştir. Güney Afrika'nın yaptığı ihracat üzerinde döviz kuru oynaklıklarının olumlu etkilerinin olduğu görülmüş, ülkenin genel ihracat hacmini genişlettiği kanısına varılmıştır.

Duasa (2007) ise Malezya'nın dış ticaret belirleyicilerini 1974-2003 yılları arası yıllık verileri kullanarak ARDL metodunu kullanarak incelemiştir. Modelini; dış ticaret dengesi üzerinde para arzı, reel döviz kuru, yurtiçi GSYH değişkenleri ile oluşturmuş, para arzı ve dış ticaret dengesi arasında olumsuz, GSYH ile olumlu etkilerin varlığını ve reel döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde anlamlı olmadığını uzun dönem için ortaya koymuştur. Kısa dönem için hata düzeltme modelinin anlamlı ve negatif çıkmıştır. Ayrıca Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğu, reel döviz kurunun işaretinin pozitif çıkması ile ortaya koyulmuştur.

Baak, Al-Mahmood ve Vixathep (2007), yaptıkları çalışmada; 1984-2004 yılları aralığında dört Doğu Asya ülkesinin (Singapur, Tayland, Güney Kore ve Hong Kong) ABD ve Japonya 'ya karşı ikili döviz kurlarının söz konusu yıllar aralığında ABD ve Japonya ile yaptıkları ihracatın üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Analiz sonuçlarına göre; kısa ve uzun dönemde ABD ve Japonya'nın para birimleri üzerindeki iki taraflı değer düşüşlerinin,

olumlu yönde sonuçlar verdiğini ortaya koymuşlardır. Ayrıca bahsedilen Doğu Asya ülkelerinde yaşanan kur değişmelerinin, ABD ve Japonya ile yaptıkları ihracatı da olumsuz etki ettiği doğrultusunda bulgular elde etmişlerdir.

Altıntaş ve Çetin (2008), 1989-2005 yılları aylık verileri ile dış ticaret belirleyicilerini; yurt dışı ve içi gelir düzeyleri, reel döviz kuru ve parasal büyüklükler ile tahmin etmeyi hedeflemişlerdir. Yaptıkları çalışmada; massetme yaklaşımının geçerli olduğu sonucuna varmışlar, eş bütünleşme testinde Pesaran vd. (2001)'den aldıkları üst kritik değerlerin aşılması ve dört farklı bağımsız değişkenin %5 anlamlılık düzeyinde geçerli olması, eş bütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Bu sayede uzun ve kısa dönem ARDL ilişkilerini belirlemek adına kurdukları ilişki sonucunda; uzun dönem için reel döviz kuru ve M3 parasal değişkeni için katsayılar anlamlı çıkmamıştır. Yalnızca döviz kurunun kısa dönem için anlamlı ve negatif olması Türkiye adına hafif bir J-eğrisi faktörünün varlığına işaret ettiği kanısını ortaya koymuştur.

Baek, Koo ve Mulik (2009), yaptıkları çalışmada; 1989-2007 yılları üç aylık veriler ile Amerika Birleşik Devletleri ve dış ticareti içindeki payının en fazla olduğu 15 ülke (Kanada, Meksika, Japonya, İtalya, Hollanda, İtalya, Kore, Avusturalya, Endonezya, Fransa, İrlanda, Almanya, Tayland, İspanya, Yeni Zelanda, Ukrayna) arasında tarım ürünlerine yönelik ticaretin yapısını incelemişlerdir. Amerika Birleşik Devletleri'nin tarım sektörü üzerine yaptığı ticarete J-eğrisi Hipotezi'nin geçerliliği sınanmak istenmiştir. Analizde; eşbütünleşmeyi tespit amacıyla ARDL yöntemini kullanmışlar, sonuç itibarıyla kısa ve uzun dönemde ABD'nin tarım sektörü ticaretinde döviz kurunun etkisinin az olduğu ve ticaretinde önde gelen ülkeler ile tarım sektöründeki ilişkilerinde J-eğrisinin çok geçerli olmadığı kanısına varılmıştır.

Chit, Rizov ve Willenbock (2010), yaptıkları analizlerini Doğu Asya ülkeleri üzerinde 1982(Ocak)-2006(Nisan) yılları aylık verileri ile ihracat ve döviz kuru oynaklığı etkilerini analiz etmişlerdir. Aynı zamanda Doğu Asya ülkeleri için ikili döviz kuru oynaklığının yanında endüstrileşmiş ülkelerle yapılan ihracat üzerindeki etkiler de tespit edilmiştir. GARCH modeli kurularak yapılan analizde; eş bütünleşme ve panel birim kök testi uzun dönemli ilişkileri saptamak için kullanılmıştır. Sonuç itibarıyla, Doğu Asya ülkeleri üzerinde döviz kuru oynaklığı arasında negatif yönlü ilişkilerin olduğu tespit edilmiştir.

Yapraklı (2010), ortaya koyduğu çalışmada; Türkiye’de dış ticaret açıklarının nedenleri arasında yer alan etmenleri para, maliye ve döviz kuru politikaları etrafında incelemiştir. 2001(Mart) -2009(Haziran) aylık zaman serileri ile reel para arzı, bütçe açığı, efektif döviz endeksinin dış ticaret açığı üzerindeki etkileri sınır testi ile ölçülmek istenmiştir. Yapılan sınır testinin sonuçlarına göre; kısa dönemde reel para arzının dış ticaret açığını olumlu olarak etkilediği ve uzun dönemde dış ticaret açığının; reel efektif kur endeksinden istatistiki açıdan anlamsız ve olumlu, reel para arzından olumsuz ve istatistiki açıdan anlamlı, bütçe açığından ise olumlu ve istatistiki açıdan anlamlı etkilendiği ortaya koyulmuş, kısa ve uzun dönemde reel efektif kur ve bütçe açığının sonuçları aynı seyrettiği vurgulanmıştır.

Bal ve Demiral (2012), yapmış oldukları çalışmada; Türkiye ve Almanya dış ticaretindeki değişmeler ile reel Euro kuru arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkileri incelemiştir. 2002:M01 – 2012:M09 dönemi aylık verileri ile birim kök ve nedensellik testleri, eş bütünleşme analizleri, vektör hata düzeltme modelini uygulamışlar ve reel döviz kurundaki esnekliği kısa ve uzun dönem için yorumlamışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre; reel döviz kurunun kısa dönem adına olumsuz, uzun dönem adına ise olumlu sonuçlar verdiğini, j-egrisinin kısa dönem için geçerli olmadığını vurgulamışlardır.

Esen, Yıldırım ve Kostakoğlu (2012), yatırım ve tasarruf ilişkisinin varlığını sınamak için, Feldstein-Horioka (1980) hipotezini ele almışlardır. Hipoteze göre; uluslararası sermaye hareketlerindeki serbestlik düzeyinin, yatırım ve tasarruf ilişkisinin varlığını belirlediği açıklanmaktadır. Bahsedilen serbestlik düzeyinin azalması halinde, yatırım-tasarruf ilişkisinin kuvvetli olduğu, artması halinde ise ilişkinin azaldığı öne sürülmüştür. Yapılan çalışmada; Türkiye Ekonomisi ARDL yöntemi ile sınanmış, uzun dönemde yatırım ve tasarruf arasındaki pozitif ilişki ortaya konmuştur. Sonuç itibarıyla sermaye hareketlerinde gerçekleşen artışların incelenen dönem için yatırım-tasarruf ilişkisini azalttığını ve kısa dönem adına şok etkilerinin ilk yıl için %60’a yaklaşık bir hızla dengeye geleceğini vurgulamışlardır. Buna göre; Feldstein- Horioka (1980) hipotezinin Türkiye Ekonomisi için geçerli olduğu ve sermaye akışındaki verimliliğine yönelik bilgiler verdiği bulgusunu ortaya koymuşlardır.

Ho (2013), yaptığı çalışmada, ASEAN ülkeleri üzerinde uluslararası dış pazardaki rekabet potansiyelini araştırmıştır. Dünya üzerinde gerçekleşen küresel ve liberal politikalar, az gelişmiş ülkelerin dış ticaret, yatırım kapasitesinin genişletilebilmesi adına önem arz

etmektedir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre; uluslararası rekabet gücünün ve sınır ötesi ticaretin genişletilebilmesinin yolunun ekonomik büyüme ve döviz kuru üzerinden geçtiği vurgulanmıştır. Filipinler ve Hindistan'ın dış ticaretinde enflasyon oranının ciddi boyutlarda etkilediği, Singapur ve Hindistan'ın ise borsadan etkilendiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca Singapur ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerde dış ticaret üzerinde nüfus artışının etkisi negatif olarak belirlenmiş, aynı durum Filipinler'i pozitif anlamda etkilemiştir. Yapılan çalışma genel hatlarıyla, gelişmiş ve az gelişmiş ülkelere ekonomik büyümeyi arttırmaya ve dış ticareti güçlendirmeye dönük uluslararası rekabet potansiyellerini genişletmek adına hamleler ile politika önerileri vermektedir.

Igue ve Ogunleye (2014), yapmış oldukları çalışmada; reel döviz kurundaki değer düşüşlerinin, Marshall-Lerner şartı etrafında Nijerya'nın dış ticaret dengesi üzerinde pozitif etkisinin varlığını 1985(Q1)-2010(Q4) yılları verileri ile incelemeye almışlardır. Vektör Hata Düzeltme Modeli ve Johansen Metodu kullanılan analiz sonucunda; Nijerya için incelenen dönemde Marshall-Lerner koşulunun geçerli olduğunu, reel kurdaki yükselmelerin ve devalüasyon uygulamalarının dış ticaret dengesini pozitif etkilediği kanısına ulaşmışlardır. Ayrıca döviz kurunda meydana gelen %1'lik değer düşüşünün, dış ticaret dengesini %1,16 oranında düzeltereği sonucu elde edilmiştir.

Çiftçi (2014), tarafından yapılan çalışmada; AB-27 ülkeleri ile Türkiye'nin ihracatı üzerinde reel döviz kuru değişimlerinin etkilerini incelemeyi hedeflemiştir. 2003(Ocak)-2013(Kasım) dönemi aylık veriler ele alınmış, AR(1) ve GARCH(1,1) modeli ile reel döviz kuru değişim serisi üretilmiştir. Nedensellik ilişkilerini ortaya koymak amacıyla birim kök testleri ve sınır testi yaklaşımı yapılmıştır. İhracat talep fonksiyonunda bulunan değişkenler için eş bütünleşme testi uygulanmış ve eşbütünleşik oldukları tespit edilmiştir. Türkiye'nin AB-27 ile gerçekleştirdiği ihracatı etkileyen parametrelerin başında nispi fiyatlar gelmiştir. Nispi fiyatların etki gücü, Türkiye'nin AB'ye gerçekleştirdiği ihracatta fiyat esnekliğinin yüksekliğini ifade etmiş olmaktadır. Genel itibarıyla; Türkiye'nin AB-27 ülkelere gerçekleştirdiği ihracat potansiyelinin genişletilebilmesi için reel döviz kurundaki yaşanan oynaklıkların giderilmesine dönük politikaların uygulanması gerektiği ve bu oynaklıklar biraz olsun azaltıldığında ihracat potansiyelinin genişleyeceği tespit edilmiştir.

Demirtaş (2014), çalışmasında Türkiye ve Almanya arasındaki dış ticareti son zamanlarda eş bütünleşme testi olarak geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı ile ele almıştır. 2002-2012 aylık verileri ile uzun ve kısa dönem zarfında TL'nin reel değerindeki düşüşün,

Almanya-Türkiye dış ticaret dengesi üzerinde olumlu etkilerinin varlığını tespit etmiştir. Elde edilen bulgulara göre; reel döviz kurunda gerçekleşen yükselmelerin iki dönemde de dış ticaret dengesini düzelttiğini ve iki ülkenin dış ticaret dengesini oluşturmak amacıyla döviz kuru politikasının etkin bir çözüm olduğu ifade edilmiştir. Başka bir sonuca göre; uzun ve kısa dönemde Türkiye'deki reel gelir artışlarının dış ticaret dengesini olumsuz etkilediği sonucuna varılmış aynı şekilde Almanya'nın reel gelir artışlarının kısa dönem için Türkiye'nin dış ticaret açığında olumlu etki yarattığı, uzun dönem de ise anlamsız etkiler doğurduğu ortaya koyulmuştur.

Pırımbaev ve Oskonbaeva (2015), 2000-2013 yılları aylık verileri ile Kırgızistan için dış ticaretin genel belirleyicilerini tahmin etmişlerdir. 1991 yılı itibariyle Sovyetler Birliği'nin ortadan kalkması ile Kırgızistan özgürlüğüne kavuşmuş bu tarihten itibaren 2013 yılına kadar yalnızca 2001 yılında dış ticaret fazlası vermiştir. Kırgızistan ekonomisine bahsedilen yıllar içinde genel perspektiften bakıldığında; kronikleşmiş dış ticaret açıkları gözlemlenmiştir. Söz konusu çalışmada; massetme, elastikiyet, parasalcı yaklaşım teorilerine göre dış ticaret dengesinin belirleyicileri incelenmiştir. Bu gözlemi yaparken; temelini ARDL modelinin oluşturduğu sınır testi yaklaşımı ve etki-tepki fonksiyonu ele alınmış, yurt içi gelir, reel döviz kuru ve parasal büyüklük arasındaki uzun dönem ilişkileri yorumlanmıştır. Serilere uygulanan birim kök testleri sonucu; yurtiçi gelir ve dış ticaret açığının düzey değerlerinde, reel döviz kuru ve para arzının ise birinci farkları alındığında durağan olduğu sonucu elde edilmiş, bu durum ARDL modeli ile sınır testinin analiz edilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Yapılan test sonucu; değişkenlerin uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve eş bütünleşme ilişkisinin söz konusu olduğu kanısını ortaya koyulmuştur. Para arzı ve reel döviz kuru kat sayılarındaki istatistiksel anlamlılık, incelenen teorik yaklaşımlarla uyumlu olduğunu göstermiştir. Test sonuçlarına göre; Kırgızistan için uygulanan para ve kur politikalarının, dış ticaret açıklarını gidermede etkili olduğu kanısına ve Kırgızistan'ın para biriminin diğer ülke para birimleri karşısında değerinin düşürülmesi ile rekabet gücünün yükseltilmiş olacağı sonucuna varılmıştır.

Akça, Şahin ve Kaya (2016), çalışmalarında 1924-2015 ikincil verilerini kullanarak Türkiye- Almanya ekonomik ilişkilerini PESTEL analizi ile incelemişlerdir. Ekonometrik analiz sonucuna göre; Almanya ilerleyen zamanda enerji sıkıntısına düşmemek adına Türkiye ile ilişkilerini korumaya çalıştıkları, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne dahil edilmesi konusunda mesafeli duruş sergilediği öne sürmüşlerdir. Türkiye üzerinde yatırımlarını

gerçekleştiren Alman firmalarının giderek yükseldiği, 2016 yılı itibariyle Türkiye'ye 220 milyon dolar yatırım yapıldığını vurgulamışlardır. Almanya'ya işçi giden kesimin orada kurdukları KOBİ'ler dış ticaret ilişkilerinde bir aracı görevinin üstlendiğini ifade etmişler ve Türkiye'nin, 2023 yılı itibariyle ihracatını 500 milyar dolara, genel ticaretini 1 trilyon dolara yükseltmeyi amaçladığında, yeni pazar arayışları içine girmek durumunda kalacağını öne sürmüşlerdir.

Ari ve Cergibozan (2017), Türkiye'nin uzun vadeli dış ticaret açığı sorunu, uygulanan politikalara rağmen kalıcı bir hal almıştır. 1987-2015 yılları aylık veriler kullanılarak, vektör hata düzeltme modeli, eş bütünleşme testi ve etki-tepki analizi ile Türkiye'nin dış ticaret dengesi belirleyicilerini açıklamayı hedeflemişlerdir. Reel efektif döviz kurundaki artışın dış ticaret dengesini düzelttiğini, Türkiye milli gelirindeki artışın ise bu dengeyi bozduğunu öne sürmüşlerdir. Ayrıca kısa dönemde reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde bir etkisinin olmadığını ve etki-tepki analizi sonucu J- eğrisinin etkisiz olduğunu vurgulamışlardır.

Kılıç, Karabulut ve Uğurlu (2018), yapmış oldukları çalışmada; 1980-2017 yılları aralığında Fransa, Almanya ve Türkiye'de işsizlik histerisinin varlığını analiz etmeye çalışmışlardır. Bir ve iki kırılmalı birim kök testleri ve Zivot- Andrews (ZA) testleri uygulanarak bu ülkeler için incelenen süre zarfında durağanlıkları karşılaştırılmış, LM ve ZA yapısal kırılmalı birim kök sonuçlarına göre serilerde birim kökün olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Söz konusu ülkeler için işsizlik histerisinin uygun olduğu kanısına varılmıştır.

Latief ve Lefen (2018), yaptıkları çalışmada; 1995-2016 yılları verileri ile döviz kurunda yaşanan değişimlerin, dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkilerini ele aldığı yedi ülke (Butan, Hindistan, Bangladeş, Nepal, Maldivler, Pakistan ve Sri Lanka) ile panel veri analizi gerçekleştirmişlerdir. GARCH ve TGARCH modelleri ile döviz kuru değişimlerini ölçererek, sabit etkiler model ile doğrudan yabancı yatırımların ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonucuna göre; döviz kurundaki oynaklığın ülkelerarası dış ticaret ve doğrudan yabancı yatırımlar üzerinde pozitif etkilerinin olduğu bulgularını ifade etmişlerdir.

Ayhan (2019), çalışmasında döviz kuru oynaklığı ve dış ticaret ilişkisini 2005:M01-2014:M02 dönemi için ele aldığı değişkenleri kısa ve uzun dönemli ARDL yöntemi ile analiz etmiştir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında; doğrudan yabancı yatırımların uzun ve kısa dönemde doğrudan yabancı yatırımları olumlu etkilerine, döviz kuru oynaklığı ve reel

döviz kurunun olumsuz etkilerine rastlanmıştır. Ayrıca uzun ve kısa dönemde sanayi üretim endeksi Türkiye'nin yaptığı ithalatı olumlu yönde etkilerken, döviz kuru oynaklığının olumsuz etkilerinin olduğu ortaya koyulmuştur. Son olarak istihdam, sanayi üretim endeksinin ihracat üzerinde pozitif etkilerinin varlığı öne sürülmüştür.

Bayır (2019), yaptığı çalışmada; Rusya'nın Türkiye'ye olan turizm talebini şekillendiren unsurları ampirik olarak ele almıştır. Türkiye'deki turizm fiyatları, Rusya'nın gelirleri, alternatif turizm bölgeleri ve uçak krizi değişkenleri ele alınmış, 2002-2016 yılları arası çeyrek dönemlik veriler kullanılmış, ARDL metodu ve sınır testi uygulaması ile analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; Rusya'nın Türkiye'deki turizm talebinin uzun dönemde Rusya'nın gelir değişimi ve alternatif turizm bölgesi (Yunanistan) değişkenlerinden etkilendiği ortaya çıkmış, Türkiye'deki fiyat farklılıkları ile uçak krizinin uzun dönem içindeki etkisi ise anlamlı çıkmamıştır.

Jaloudi ve Harb (2019), yaptıkları çalışmada; 1978-2007 yılları arasındaki verileri kullanmışlar, Ürdün ve Türkiye arasındaki dış ticaret ilişkisi belirleyicilerini ARDL yöntemi ile incelemişlerdir. Sonuç itibarıyla; Ürdün ve Türkiye arasındaki Serbest Ticaret Anlaşması içeriği çerçevesinde, uzun dönemde reel efektif döviz kurunun dış ticaret dengesi üzerinde olumlu, kısa dönemde ise olumsuz sonuçlar doğurduğunu ifade etmişlerdir. Yine kısa ve uzun dönemde para arzı, milli gelir büyüklüklerinin dış ticaret dengesine yetersiz etkilerinin olduğunu vurgulamışlardır.

Eren ve Gürbüz (2020), yaptıkları çalışmada; 2004:M01-2018:M11 dönemi aralığında Türkiye ile Rusya ve Almanya'nın dış ticaret belirleyicilerini incelemişlerdir. Öncelikle birim kök testleriyle serilerin durağanlıklarını, sınır testi ile eş bütünleşik olma durumlarını ve kısa, uzun dönem analizlerini ARDL yöntemi ile ortaya koymuşlardır. Türkiye'nin Almanya ve Rusya'ya yaptıkları ihracat ve bu ülkelerle gerçekleştirdiği ithalat bağımlı değişken; yazarlar tarafından ülkeler için oluşturulan reel döviz kuru serileri, Türkiye, Almanya ve Rusya'da kişi başına düşen milli gelir, ülkeler arası petrol fiyatları ve nüfus bağımsız değişkenler olarak belirlemişler, 2008 küresel krizi de kukla değişken olarak kullanmışlardır. Sonuç olarak Türkiye'nin ihracatının artması ile reel döviz kuru artışının doğru orantıda seyrettiği, diğer ülkelerdeki milli gelir artışının Türkiye'nin ihracatını arttırdığı ve Türkiye'deki milli gelir artışının ithalat kaleminde artışa neden olduğu bulgularını elde etmişlerdir. Ayrıca petrol fiyatlarında yaşanan artışlar, Türkiye'nin Rusya ile ihracatını yükseltirken Almanya ile ihracatını olumsuz etkilediği ifade edilmiştir. Nüfus

artışının, ihracatı arttırdığını ve küresel krizin Türkiye'nin dış ticaretini olumsuz etkilediği öne sürülmüştür.

Genel anlamda yapılan çalışmalara bakıldığında, iki ülke dış ticaretini etkileyen unsurlara değinildiği görülmüştür. Literatürde ülke gruplarının değişken olması, döviz kurunun reel ya da nominal olarak ele alındığı ve ihracat, ithalat değişkenlerinin toplam dış ticaret dengesi olarak analizlere dahil edilmesi sonuçlardaki çeşitliliği beraberinde getirmektedir. Bu çalışmada; ihracat, ithalat, döviz kuru, milli gelir gibi bağımsız değişkenlerin toplam dış ticaret dengesi üzerindeki etkilerini ortaya koymasının yanı sıra 1983:Q4-2020:Q3 dönemi aralığında uygulanan yapısal kırılmalı analiz sonucu tespit edilen yıllar ile Türkiye ve Almanya adına yarattığı etkiler değerlendirilmiştir. Çalışmanın bu yönleriyle literatüre bir katkı sağlaması beklenmektedir.

4. BÖLÜM

4. EKONOMETRİK ANALİZ

Bu bölümde Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret dengesinin belirleyicilerini ve yaşanan yapısal değişimleri daha net ortaya koyabilmek için ekonometrik analizler gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda önce veri seti tanıtılmış, sonra analizlerde kullanılan yöntemler kısaca tanıtılarak, analizler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular tablolarla sunulmuş ve yorumlanmıştır.

4.1. Veri Seti

Bu çalışmada Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret dengesinin belirleyicilerini inceleyebilmek için 1983:Q4-2020:Q3 dönemi²⁰ aşağıdaki verileri kullanılmıştır:

İhracat (IHR) ve İthalat (ITH) Verileri: TÜİK (2020)'den, nominal Milyar ABD Doları cinsi büyüklükler olarak alınmıştır. Bu ihracat ve ithalat verileri kullanılarak dış ticaret dengesi (DTD) serisi Denklem (1) yardımıyla oluşturulmuştur:

$$DTD_t = \frac{IHR_t}{ITH_t} * 100 \quad (1)$$

Denklem (1) yardımıyla elde edilen dış ticaret dengesi verileri, Moving Average (MA) yöntemiyle mevsim etkilerinden arındırılarak analizlerde kullanılmıştır. Altıntaş ve Çetin (2008); Ari ve Cergibozan (2017) çalışmaları izlenerek dış ticaret dengesi verilerinin, doğal logaritmaları (Ln) alınmış ve analizlerde bu şekilde kullanılmıştır.

Milli Gelir (GSYH) Verileri: OECD. Stat (2020)'den Milyar Dolar olarak, mevsim etkilerinden arındırılmış cari dönem nominal Gayrı Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) verileri kullanılmıştır. Türkiye'ye ait veriler **GSYH_TR** ile, Almanya'ya ait veriler **GSYH_ALM** ile gösterilmiştir. Altıntaş ve Çetin (2008); Ari ve Cergibozan (2017); Eren ve Gürbüz (2020) çalışmaları takip edilerek, milli gelir verilerinin, doğal logaritmaları alınmış ve analizlerde bu şekilde kullanılmıştır.

Döviz Kuru (DK) Verileri: 1983:Q1-2001:Q4 için Mark, 1999:Q1-2020:Q3 için Euro olarak elde edilmiştir. Ortak tarihler olan 1999:Q1-2001:Q4 döneminde Euro değerleri Mark değerlerine bölüldüğünde sürekli olarak 1.951136 değerleri elde edilmiştir. Bu

---

²⁰ Analizin başlangıç dönemi seçilirken; Türkiye'nin yaşadığı 12 Eylül 1980 askeri darbesi sonucunda kurulan Sıkı Yönetimin sona erdiği ve sivil iktidarın (I. Özal Hükümeti'nin) başa geldiği dönem (6 Kasım 1983) temel alınmıştır. Türkiye'ye ait 2020:Q3 GDP verileri hükümetin öngörülerini yansıtmaktadır.

değerin, Mark'ı Euro'ya dönüştürmek için kullanılan oran olduğuna karar verilmiş ve bu oran kullanılarak 1983:Q1-1998:Q4 dönemi verileri de Euro'ya dönüştürülmüştür. Döviz kuru verileri küçük değerlerden oluştuğu (özellikle 2001:Q1 öncesi dönemde 0-1 aralığında değerler aldığı ve bu değerlerin logaritması alındığında negatif hale geldiği) için bu seriye logaritmik dönüşüm yapılmamıştır. Döviz kuru verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sisteminden (EVDS, 2020)'den alınmıştır. Bu seri de mevsim etkilerinden arındırılarak analizlerde kullanılmıştır. Bu seri literatürde yer alan Rahman (1997); Bal ve Demiral (2012); Demirtaş (2014); Igue ve Ogunleye (2014); Jaloudi ve Harb (2019); Eren ve Gürbüz (2020) çalışmaları takip edilerek analizlere eklenmiştir. Serilerin ilk hallerinin ve mevsimsel etkilerden arındırılmış hallerinin grafikleri Ek 1'de sunulmuştur.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışmada kullanılan veri setine ait tanımlayıcı istatistikler elde edilmiş ve Tablo 4.1'de sunulmuştur.

Tablo 4.1. Veri Setine Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>LnIHR</i>	<i>LnITH</i>	<i>LnDTD</i>	<i>LnGSYH_TR</i>	<i>LnGSYH_ALM</i>	<i>DK</i>
Ortalama	7.34	7.57	4.37	4.34	6.38	1.55
Ortanca	7.28	7.61	4.30	4.25	6.45	1.33
En Büyük	8.37	8.83	4.88	5.48	6.90	8.43
En Küçük	5.55	5.42	4.01	2.70	5.14	0.00
Standart Sapma	0.78	0.93	0.21	0.89	0.46	1.82
Çarpıklık	-0.54	-0.50	0.48	-0.23	-1.05	1.51
Basıklık	2.23	2.06	2.20	1.70	3.54	5.19
Jarque-Bera Olasılık	0.00	0.00	0.01	0.00	0.00	0.00
Gözlem Sayısı	148	148	148	148	148	148

Tablo 4.1'deki bilgilere göre; seriler genel olarak kendi ortalamaları etrafında dağılmaktadır. En büyük ve en küçük değerler arasındaki fark düşüktür. Bu da serilerde ve analizler sonucunda değişen varyans sorunu olmayacağına işaret etmektedir. Serilerin standart sapmaları düşüktür. Analizde kullanılan 148 gözlem vardır.

4.3. Korelasyon Matrisi

Analizlere başlamadan önce seriler arasındaki ikili ilişkilere yönelik önsel bir fikir vermesi açısından Pearson korelasyon analizi yapılmıştır. *Y* ve *X* şeklindeki iki değişken için Pearson korelasyon katsayısı (*r*) aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmaktadır:

$$r = \frac{\sum XY - \frac{\sum X \sum Y}{N}}{\sqrt{\left(\sum X^2 - \frac{(\sum X)^2}{N}\right) \left(\sum Y^2 - \frac{(\sum Y)^2}{N}\right)}} \quad (2)$$

Burada N ; toplam gözlem sayısıdır. Korelasyon analizlerinde elde edilen katsayılar; $[-1, 1]$ aralığında değişmekte olup, bu değer -1 veya $+1$ 'e yaklaşması değişkenler arasındaki ilişkinin güçlü olduğunu göstermektedir. Korelasyon katsayısının işaretinin pozitif olması, değişkenlerin aynı yönde hareket ettiğini gösterirken, korelasyon katsayısının negatif olması, serilerin zıt yönlü bir ilişki içinde olduklarını göstermektedir (Bulut, 2013: 146). Veri setine ait korelasyon matrisi elde edilmiş ve Tablo 4.2'de sunulmuştur.

Tablo 4.2. Korelasyon Matrisi

	<i>LnIHR</i>	<i>LnITH</i>	<i>LnDTD</i>	<i>LnGSYH_TR</i>	<i>LnGSYH_ALM</i>	<i>DK</i>
<i>LnIHR</i>	1	0.99	-0.67	0.98	0.96	0.76
<i>LnITH</i>	0.99	1	-0.78	0.98	0.95	0.72
<i>LnDTD</i>	-0.67	-0.78	1	-0.73	-0.65	-0.39
<i>LnGSYH_TR</i>	0.98	0.98	-0.73	1	0.93	0.76
<i>LnGSYH_ALM</i>	0.96	0.95	-0.65	0.93	1	0.67
<i>DK</i>	0.76	0.72	-0.39	0.76	0.67	1

Tablo 4.2'deki bulgulara göre; ihracat ile Almanya'nın milli geliri ve döviz kuru arasında, teorik beklentilerle uyumlu şekilde pozitif ve güçlü ilişkiler vardır. İthalat ile Türkiye'nin milli geliri ve döviz kuru arasında pozitif yönlü ilişkiler vardır. İthalat ile döviz kuru arasındaki ilişki teorik beklentilerin tersi yönündedir. Dış ticaret dengesi ile ihracat ve ithalat arasında zıt yönlü (negatif) ilişkiler belirlenmiş olup, burada ihracatın işareti teorik beklentilerle uyumlu değildir. Benzer şekilde dış ticaret dengesi ile milli gelirler arasında da zıt yönlü ilişkiler olduğu görülmekte olup, burada Almanya'nın milli gelirinin işaretinin pozitif olması beklenmekteydi.

4.4. Ekonometrik Model ve Analiz

Bu çalışmada Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticareti ve dış ticaret dengesini açıklayabilmek için literatürdeki Altıntaş ve Çetin (2008); Ho (2013); Pirimbaev ve Oskonbaeva (2015); Ari ve Cergiboza (2017) çalışmaları izlenerek aşağıdaki model kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } LnIHR_t = \beta_0 + \beta_1 LnGSYH_t^{ALM} + \beta_2 DK_t + e_t \quad (3)$$

$$\text{Model 2: } LnITH_t = \alpha_0 + \alpha_1 LnGSYH_t^{TR} + \alpha_2 DK_t + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\text{Model 3: } LnDTD_t = \gamma_0 + \gamma_1 LnGSYH_t^{TR} + \gamma_2 LnGSYH_t^{ALM} + \gamma_3 DK_t + \epsilon_t \quad (5)$$

Burada Model 1; Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını, Model 2; Türkiye'nin Almanya'dan ithalatını ve Model 3; Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini açıklamaya yöneliktir. Almanya'nın milli gelirinin ($GSYH_t^{ALM}$) artmasının, Almanların ithal mallara (ve bu arada Türk mallarına da) olan talebini artırarak, Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını olumlu yönde etkilemesi beklendiği için Model 1'in tahmini sonucunda $\beta_1 > 0$ çıkacağı öngörülmektedir. Nominal döviz kurundaki (DK) artışların Türk Mallarını Alman vatandaşları için görece daha ucuz hale getireceği ve bunun da Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını artıracığı öngörüldüğü için Model 1'in tahmini sonucunda $\beta_2 > 0$ çıkması beklenmektedir.

Diğer yandan Türkiye'nin milli gelirinin ($GSYH_t^{TR}$) artmasının, Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını artıracığı değerlendirildiği için Model 2'nin tahmini sonucunda $\alpha_1 > 0$ çıkması beklenmektedir. Nominal döviz kurundaki (DK) artışların, Alman mallarını Türk Tüketiciler için daha pahalı hale getireceği için Model 2'nin tahmini sonucunda $\alpha_2 < 0$ çıkacağı öngörülmektedir.

Türkiye'deki milli gelirin ($GSYH_t^{TR}$) artmasının, Türkiye'nin ithalatını artırarak, dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkileyeceği beklendiği için Model 3'ün tahmini sonucunda $\gamma_1 < 0$ çıkacağı öngörülmektedir. Almanya'daki milli gelirin ($GSYH_t^{ALM}$) Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını artırarak, dış ticaret dengesini olumlu yönde etkileyeceği beklendiği için Model 3'ün tahmini sonucunda $\gamma_2 > 0$ çıkacağı öngörülmektedir. Nominal döviz kurunun artmasının, Türk mallarını Almanlar için daha ucuz hale getireceği için kur (DK) arttığında, Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatının da artması beklenmektedir. Diğer yandan kur arttığında, Alman mallarının Türkiye'deki tüketicilere daha pahalı hale geleceği için kur arttığında, Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatının azalması beklenmektedir. Bu iki nedenle kur attığında Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesinin olumlu yönde etkilenmesi ve dolayısıyla Model 3'ün tahmini sonucunda $\gamma_3 > 0$ çıkması beklenmektedir.

4.5. Birim Kök Testi

Bu çalışmada serilerin durağanlıklarına Dickey ve Fuller (1979, 1981) tarafından geliştirilen ADF, Phillips ve Perron (1988) tarafından geliştirilen PP ve Vogelsang ve Perron

(1998) tarafından geliştirilen yapısal kırılmalı ADF birim kök testleri ile incelenmiştir.

Birim kök testlerinde serinin cari (t) dönemindeki değerinin, bir önceki ($t - 1$) dönemdeki değerinden ne kadar etkilendiği analiz edilmektedir. Bu durum şöyle yazılabilir (Tarı, 2012: 390):

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad (6)$$

Burada $|\rho|=1$ olduğunda serinin durağan olmadığına, $|\rho|<1$ olduğunda ise serinin durağan olduğuna karar verilmektedir. Dickey ve Fuller (1979), Denklem (6)'daki eşitliğin her iki tarafından Y_{t-1} 'i çıkararak bu denklemi şu hale getirmiştir:

$$\Delta Y_t = (\rho - 1)Y_{t-1} + u_t \quad (7)$$

Burada $\rho - 1 = \delta$ yapıldığında model:

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (8)$$

şekline gelmektedir. Bu durumda sınanan temel hipotez de $|\delta|=0$ haline gelmiştir. Denklem (8)'deki modelde otokorelasyon sorunu olduğu için Dickey ve Fuller (1981) bu modele ΔY_t 'nin gecikmeli değerlerini de açıklayıcı değişken olarak eklemiş ve aşağıdaki modele ulaşmıştır (Gujarati ve Porter, 2012: 480):

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (9)$$

Böylece elde edilen birim kök testine de genişletilmiş Dickey Fuller (Augmented Dickey Fuller: ADF) testi adı verilmiştir.

Trend içeren serilerin durağanlığının incelenmesinde ADF testinin zayıf kaldığını öne sürerek Phillips ve Perron (1988) PP birim kök testini geliştirmiştir. PP testinde seride birim kökün varlığı Denklem (10) kullanarak incelenmektedir (Tarı, 2012: 399):

$$\Delta Y_t = \beta_0 + \delta Y_{t-1} + \beta_1 \left(t - \frac{T}{2} \right) + u_t \quad (10)$$

Burada T ; gözlem sayısını ifade etmektedir. ADF ve PP testlerinin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seri durağan değildir

H_1 : Seri durağandır

Vogelsang ve Perron (1998) ise yapısal kırılmalı ADF birim kök testini geliştirmiştir. Bu test Denklem (11) yardımıyla yapılmaktadır:

$$Y_t = \mu + \beta t + \theta DU_t(T_b) + \gamma DT_t(T_b) + \omega D_t(T_b) + \alpha Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m c_i \Delta Y_{t-i} + u_t \quad (11)$$

Burada kullanılan kukla değişkenlerden

$$DU_t(T_b) = \begin{cases} 1, & t \geq T_b \text{ iken} \\ 0, & \text{Diğer Durumlarda} \end{cases} \quad (12)$$

Sabit terimdeki yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkeni,

$$DT_t(T_b) = \begin{cases} 1, & t \geq T_b \text{ iken} \\ t - T_b + 1, & \text{Diğer Durumlarda} \end{cases} \quad (13)$$

Trenddeki yapısal kırılmaları temsil eden kukla değişkeni,

$$D_t(T_b) = \begin{cases} 1, & t = T_b \text{ iken} \\ 0, & \text{Diğer Durumlarda} \end{cases} \quad (14)$$

Bu testin hipotezleri ADF testi ile benzer olup aşağıdaki gibidir:

H_0 : Yapısal kırılmalar vardır ve seri durağan değildir

H_1 : Yapısal kırılmalar vardır ve seri durağandır.

Bu çalışmada ADF, PP ve yapısal kırılmalı ADF birim kök testleri yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.3'te sunulmuştur. Vogelsang ve Perron (1998) yapısal kırılmalı birim kök testinde elde edilen grafikler Ek 2'de sunulmuştur.

Tablo 4.3. Birim Kök Testi Sonuçları

	ADF		PP		Yapısal Kırılmalı ADF	
	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitli	Sabitli ve Trendli
<i>LnIHR</i>	-2.50 (0.11)	-2.10 (0.53)	-2.20 (0.20)	-3.22* (0.08) {I(0)}	-5.54*** (0.00) [2002:Q2] {I(0)}	-4.62* (0.09) [1986:Q3] {I(0)}
<i>LnITH</i>	-1.90 (0.33)	-2.73 (0.22)	-1.94 (0.31)	-2.69 (0.23)	-3.37 (0.45) [2002:Q1]	-3.86 (0.45) [2014:Q2]
<i>LnDTD</i>	-3.65*** (0.00) {I(0)}	-4.73*** (0.00) {I(0)}	-3.39** (0.01) {I(0)}	-4.59*** (0.00) {I(0)}	-5.39*** (0.00) [1995:Q2] {I(0)}	-5.64*** (0.00) [2016:Q3] {I(0)}
<i>LnGSYH_TR</i>	-1.40 (0.57)	-2.37 (0.38)	-1.62 (0.46)	-1.25 (0.89)	-3.96 (0.16) [2002:Q1]	-3.39 (0.74) [2014:Q4]
<i>LnGSYH_ALM</i>	-3.38** (0.01) {I(0)}	-3.02 (0.12)	-2.74* (0.06) {I(0)}	-2.07 (0.55)	-5.60*** (0.00) [1985:Q2] {I(0)}	-4.64* (0.08) [2014:Q1] {I(0)}
<i>DK</i>	5.08 (1.00)	3.83 (1.00)	6.18 (1.00)	4.46 (1.00)	1.66 (1.00) [2016:Q4]	-0.59 (1.00) [2017:Q3]
$\Delta LnIHR$	-6.47*** (0.00) {I(1)}	-6.86*** (0.00) {I(1)}	-13.69*** (0.00) {I(1)}	-	-	-
$\Delta LnITH$	-12.50*** (0.00) {I(1)}	-12.55*** (0.00) {I(1)}	-12.54*** (0.00) {I(1)}	-12.69*** (0.00) {I(1)}	-13.05*** (0.00) [2008:Q4] {I(1)}	-13.11*** (0.00) [1994:Q2] {I(1)}
$\Delta LnGSYH_TR$	-3.08** (0.02) {I(1)}	-3.20* (0.08) {I(1)}	-6.56*** (0.00) {I(1)}	-6.38*** (0.00) {I(1)}	-7.19*** (0.00) [1987:Q1] {I(1)}	-7.22*** (0.00) [1984:Q4] {I(1)}
$\Delta LnGSYH_ALM$	-	-6.62*** (0.00) {I(1)}	-	-6.37*** (0.00) {I(1)}	-	-
ΔDK	-0.73 (0.83) {I(1)}	-8.81*** (0.00) {I(1)}	-7.85*** (0.00) {I(1)}	-8.77*** (0.00) {I(1)}	-9.76*** (0.00) [2019:Q4] {I(1)}	-10.35*** (0.00) [2019:Q4] {I(1)}

Not: Parantez içindekiler olasılık değerleri, köşeli parantez içindekiler yapısal kırılma tarihleridir. ***, ** ve *; serinin %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde durağan olduğunu ifade etmektedir. Düzey değerlerinde durağan olan serilerin birinci farkları için birim kök testleri yapılmamıştır. { } serinin durağanlık seviyesini göstermektedir.

Tablo 4.3'teki bulgulara göre LnM, LnGDPTTR ve EXR serileri kesin olarak düzeyde durağan olmayıp, birinci farklarında durağan hale gelmekte iken, diğer seriler bazı test yöntemlerine göre düzeyde, bazı test yöntemlerine göre de birinci farkta durağandır. Genel olarak değerlendirmek gerekirse serilerden bazıları I(0), bazıları da I(1) olup, kısaca seriler farklı seviyelerde durağandır.

Vogelsang ve Perron (1998) testi tarafından tespit edilen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; ihracatta 1986 ve 2002 yılları ön plana çıkmaktadır. 1986 Türkiye'nin finansal liberalizasyon adına İstanbul Menkul Kıymetler Borsasını açtığı dönem iken, 2002; 2001 kriz sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanmaya başlandığı dönemdir. Her iki dönemde de döviz kurları görece istikrar kazanmış, bu da Türkiye'nin ihracatını etkilemiştir. İthalatta da 2002 yılında yapısal kırılma çıkmış olması, bir önceki açıklamayı desteklemektedir. İthalatta belirlenen 2014:Q2, ABD Merkez Bankası FED'in 2008 krizi sonrası uygulamakta olduğu genişletici para politikalarına son verdiği, buna bağlı olarak dünyada Dolar miktarının azaldığı ve Türkiye'de döviz kurlarının yükseldiği dönemdir. Dış ticaret dengesinde belirlenen 1995; 1994 ekonomik krizinin etkilerini, 2016; 15 Temmuz Darbe Girişimi nedeniyle ekonomide yaşanan dalgalanmayı işaret etmektedir.

Türkiye'nin milli gelirinde 2002 ve 2014 yıllarında yaşanan yapısal kırılmalar da yukarıda açıklandığı gibi; Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve FED'in daraltıcı para politikalarının etkilerini barındırmaktadır. Almanya'nın milli gelirinde 1985 yılında gözlenen yapısal kırılmanın; bu tarihte Almanya'da gerçekleştirilen eyalet seçimlerinden kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir. Döviz kurunda 2016 'da yaşanan yapısal kırılmanın; 15 Temmuz Darbe Girişimi nedeniyle finansal piyasalarda yaşanan dalgalanmadan, 2017 yılındaki kırılmanın da 17 Nisan'da gerçekleştirilen referandumdan kaynaklanmış olabileceği değerlendirilmektedir.

Serilerin birinci farklarında belirlenen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; ithalatta 1994 ve 2008 krizlerinin, Türkiye'nin milli gelirinde 1984 ve 1987 yapısal değişimlerinde I. Özal hükümeti ile başlayan ekonomik genişlemenin, döviz kurunda 2019 sonunda yaşanan kırılmanın da COVID-19 salgınından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir.

4.5. Eşbütünleşme Testi

Seriler düzey değerlerinde durağan olmadığı için uzun ve kısa dönem analizlerine geçmeden önce eşbütünleşme testi yapılması gerekmektedir. Serilerin bazıları düzeyde durağan yani $I(0)$, bazıları $I(1)$ olduğunda eşbütünleşme testi olarak Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yöntemi kullanılmaktadır (Alimi, 2014; Nkoro ve Uko, 2016). Pesaran vd. (2001) yaptıkları çalışmada; farklı seviyelerde durağan seriler arasında gerçekleştirilecek analizler için Sınır Testi yaklaşımını önermişlerdir. Bu testin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 : Seriler arasında eşbütünleşme yoktur

H_1 : Seriler arasında eşbütünleşme vardır

Bu hipotezleri sınavabilmek için bir F istatistiği elde edilir. Elde edilen F istatistiği üst sınır değerinden büyük çıkarsa H_0 hipotezi reddedilir ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğuna karar verilir. F istatistiği alt sınır değerinden küçük çıkarsa H_0 hipotezi kabul edilir ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığına karar verilir. F istatistiği alt sınır değeri ile üst sınır değeri arasında kaldığında ise seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığı hususunda kararsız kalınır. Pesaran, Shin ve Smith (2001) geliştirdikleri bu yöntemde serilerin düzey değerlerini, farklarını ve farklarının gecikmeli hallerini bir arada kullanarak, oldukça kapsamlı bir sınama yapmıştır. Sınır Testini yapabilmek için bu çalışmada kullanılan modeller:

$$\text{Model 1: } \Delta \ln IHR_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^m \beta_{1i} \Delta \ln IHR_{t-i} + \sum_{i=0}^m \beta_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{ALM} + \sum_{i=0}^m \beta_{3i} \Delta DK_{t-i} + \beta_4 \ln IHR_{t-1} + \beta_5 \ln GSYH_{t-1}^{ALM} + \beta_6 DK_{t-1} + e_t \quad (15)$$

$$\text{Model 2: } \Delta \ln ITH_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^m \alpha_{1i} \Delta \ln ITH_{t-i} + \sum_{i=0}^m \alpha_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{TR} + \sum_{i=0}^m \alpha_{3i} \Delta DK_{t-i} + \alpha_4 \ln ITH_{t-1} + \alpha_5 \ln GSYH_{t-1}^{TR} + \alpha_6 DK_{t-1} + \varepsilon_t \quad (16)$$

$$\text{Model 3: } \Delta \ln DTD_t = \gamma_0 + \sum_{i=1}^m \gamma_{1i} \Delta \ln DTD_{t-i} + \sum_{i=0}^m \gamma_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{TR} + \sum_{i=0}^m \gamma_{3i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{GER} + \sum_{i=0}^m \gamma_{4i} \Delta DK_{t-i} + \gamma_5 \ln DTD_{t-1} + \gamma_6 \ln GSYH_{t-1}^{TR} + \gamma_7 \ln GSYH_{t-1}^{ALM} + \gamma_8 DK_{t-1} + \epsilon_t \quad (17)$$

Bu modellerde yer alan m ; optimum gecikme uzunluğu olup, Akaike, Schwarz, Hannan-Quin vb. bilgi kriterleri kullanılarak belirlenebilmektedir (Lee, 2012). Çalışmada elde edilen Sınır Testi sonuçları Tablo 4.4'te, ekran görüntüleri Ek 3'te sunulmuştur.

Tablo 4.4. Eşbütünleşme Testi Sonuçları

	K	F <i>İstatistiği</i>	<i>Kritik Değerler</i>					
			<i>Alt Sınır Değerleri</i>			<i>Üst Sınır Değerleri</i>		
			<i>%10</i>	<i>%5</i>	<i>%1</i>	<i>%10</i>	<i>%5</i>	<i>%1</i>
Model 1	2	4.27**	2.63	3.10	4.13	3.35	3.87	5.00
Model 2	2	3.44*	2.63	3.10	4.13	3.35	3.87	5.00
Model 3	3	9.35***	2.37	2.79	3.65	3.20	3.67	4.66

Not: ***, ** ve *; istatistiksel olarak %1, %5 ve %10 düzeyinde eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermektedir. k ; ilgili modelde yer alan açıklayıcı değişken sayısını göstermektedir.

Tablo 4.4'teki sonuçlara göre ilk modelde %5, ikinci modelde %10 ve üçüncü modelde %1 anlamlılık düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi vardır. O halde bu seriler uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler ve bu serilerle yapılacak analizlerde herhangi bir sahte regresyon sorunu yaşanmayacaktır.

4.6. Eşbütünleşme Denklemlerindeki Yapısal Kırılmaların Belirlenmesi

Her bir modelde yer alan değişkenlerle oluşturulan eşbütünleşme denklemindeki (eşbütünleşme vektöründeki) yapısal kırılmalar Bai ve Perron (2003) yöntemiyle tespit edilmiştir. Böylece Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticarete yaşanan yapısal kırılmaları ortaya çıkarmak mümkün olmuştur. Bai ve Perron (2003) yönteminde; eşbütünleşme denklemindeki birden fazla yapısal kırılmanın varlığı ve tarihleri tespit edilebilmektedir. Bu çalışmada Model 1, Model 2 ve Model 3'te tespit edilmiş olan yapısal kırılma tarihleri Tablo 4.5'te, bu işlemlerin sonuçlarına ait ekran görüntüleri Ek 4'te sunulmuştur.

Tablo 4.5. Eşbütünleşme Denklemlerindeki Yapısal Kırılma Tarihleri

	1. Kırılma	2. Kırılma	3. Kırılma	4. Kırılma	5. Kırılma
Model 1	1990Q4	1996Q3	2002Q3	2009Q3	2015Q1
Model 2	1989Q2	1996Q1	2002Q2	2008Q4	2015Q2
Model 3	1990Q3	1996Q1	2001Q3	2007Q1	2014Q1

Tablo 4.5'te Model 1 için elde edilen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatında; 1990Q4, 1996Q3, 2002Q3, 2009Q3 ve 2015Q3 tarihlerinde yapısal kırılmaların yaşandığı görülmektedir. Bu tarihlerden 1990Q4; bir taraftan Ağustos 1989'da Türk Lirasının yabancı para birimleri karşısında konvertibl hale getirilmesiyle başlayan ülkede döviz bulundurma ve dövizle işlem yapma serbestisinin etkilerini, diğer yandan da Ocak 1990'da ABD'nin Irak'a müdahalesiyle başlayan I. Körfez Savaşının etkilerini temsil etmektedir. 1996Q3; Ocak 1996'da başlayan AB ülkeleri ile Gümrük Birliği (GB) sürecinin ihracat üzerindeki etkilerini göstermektedir. 2002Q3; bir taraftan Şubat 2001'de yaşanan bankacılık ve döviz krizinden çıkışın, diğer taraftan Ocak 2002'den itibaren uygulanmaya başlanan Güçlü ekonomiye Geçiş Programının ve Kasım 2002'de yapılan genel seçimlerle ülkede zayıf koalisasyon hükümetlerinin yerine güçlü bir tek parti hükümetinin göreve başlamasının etkilerini üzerinde barındırmaktadır. 2009Q3; 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında Türkiye Ekonomisinin ve dış ticaretinin normalleşmeye başladığı döneme işaret etmektedir. 2015Q3 ise ABD Merkez Bankası FED'in daraltıcı para politikaları uygulamalarının ve buna bağlı olarak Türkiye'de döviz kurlarının hızla artmasının etkilerini yansıtmaktadır.

Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatında; 1989Q2, 1996Q1, 2002Q2, 2008Q4 ve 2015Q2 tarihlerinde yapısal kırılmaların yaşandığı görülmektedir. Bu tarihlerden 1989Q2; 11 Ağustos 1989'da Türk Lirasının yabancı para birimleri karşısında konvertibl hale getirilmesiyle²¹ birlikte ülkede kişi ve firmaların döviz bulundurmalarının ve dövizle işlem yapmalarının serbest hale getirilmesinin etkilerini göstermektedir. 1996Q1; Ocak 1996'da başlayan GB sürecinin Almanya'dan olan ithalat üzerindeki etkilerini göstermektedir. 2002Q2; Şubat 2001'de yaşanan döviz krizinin ve Ocak 2002'den itibaren uygulanmaya başlanan Güçlü ekonomiye Geçiş Programının etkilerini üzerinde barındırmaktadır. 2008Q4; 2008 küresel ekonomik krizi nedeniyle bu çeyrekte itibaren düşmeye başlayan Türkiye'nin dış ticaretinin etkilerini taşımaktadır. 2015Q2 de ABD Merkez Bankası FED'in daraltıcı para politikaları uygulamalarının ve buna bağlı olarak Türkiye'de döviz kurlarının hızla artmasının etkilerini yansıtmaktadır.

Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesinde; 1990Q3, 1996Q1, 2001Q3, 2007Q1 ve 2014Q1 tarihlerinde yapısal kırılmaların olduğu görülmektedir. Bu tarihlerden 1990Q3; Türk Lirasının konvertibl hale getirilmesinin ve Ocak 1990'da ABD'nin Irak'a

---

²¹ Literatürde buna finansal liberalizasyon adı da verilmektedir.

müdahalesiyle başlayan I. Körfez Savaşının etkilerini temsil etmektedir. 1996Q1; açık biçimde GB sürecinin Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticarete olan etkilerini göstermektedir. 2001Q3; Şubat 2001’de yaşanan döviz krizinin etkilerini üzerinde barındırmaktadır. 2007Q1; 2008 küresel ekonomik krizinin öncü etkilerinin Türkiye’nin Almanya ile olan dış ticaretine yansımalarını ve 2014Q1 de ABD Merkez Bankası FED’in daraltıcı para politikaları uygulamalarının ve buna bağlı olarak Türkiye’de döviz kurlarının hızla artmasının etkilerini göstermektedir.

Tablo 4.5’te yer alan yapısal kırılma tarihleri kukla değişkenler üzerinden uzun ve kısa dönem analizlerine dahil edilmiştir. Söz konusu bu kukla değişkenler oluşturulurken; sadece bir dönemi etkileyen şoklarda o döneme 1 değeri verilirken, 1 Ocak 1996’da başlayan Gümrük Birliği ve 1 Ocak 2002’de başlayan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (Özellikle enflasyon hedeflemesi rejimi) için bu tarih ve sonraki dönemlere 1 değeri verilmiştir.

4.7. Uzun Dönem Analizi

Çalışmada uzun dönem analizleri, Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilmiş olan ARDL (Autoregressive Distributed Lag: Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif) yöntemi yardımıyla yapılmıştır. Pesaran ve Shin (1998) bu yöntemlerinde bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini de analizlerde kullanarak, daha tutarlı tahminler elde etmişlerdir. Uzun dönem analizlerini yapabilmek için bu çalışmada kullanılan modeller aşağıda yer almaktadır:

$$\begin{aligned} \text{Model 1: } LnIHR_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^{m_1} \beta_{1i} LnIHR_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_2} \beta_{2i} LnGSYH_{t-i}^{ALM} + \sum_{i=0}^{m_3} \beta_{3i} DK_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{m_4} \beta_{4i} K1990Q4_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_5} \beta_{5i} K1996Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_6} \beta_{6i} K2002Q3_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{m_7} \beta_{7i} K2009Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_8} \beta_{8i} K2015Q1_{t-i} + e_t \end{aligned} \quad (18)$$

$$\begin{aligned} \text{Model 2: } LnITH_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n_1} \alpha_{1i} LnITH_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_2} \alpha_{2i} LnGSYH_{t-i}^{TR} + \sum_{i=0}^{n_3} \alpha_{3i} DK_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{n_4} \alpha_{4i} K1989Q2_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_5} \alpha_{5i} K1996Q1_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_6} \alpha_{6i} K2002Q2_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{n_7} \alpha_{7i} K2008Q4_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_8} \alpha_{8i} K2015Q2_{t-i} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (19)$$

$$\begin{aligned} \text{Model 3: } LnDTD_t = & \gamma_0 + \sum_{i=1}^{p_1} \gamma_{1i} LnDTD_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_2} \gamma_{2i} LnGSYH_{t-i}^{TR} + \sum_{i=0}^{p_3} \gamma_{3i} LnGSYH_{t-i}^{ALM} + \\ & \sum_{i=0}^{p_4} \gamma_{4i} DK_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_5} \gamma_{5i} K1990Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_6} \gamma_{6i} K1996Q1_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{p_7} \gamma_{7i} K2001Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_8} \gamma_{8i} K2007Q1_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_9} \gamma_{9i} K2014Q1_{t-i} + \epsilon_t \end{aligned} \quad (20)$$

Bu modellerde yer alan m, n ve p ; optimum gecikme uzunlukları olup, bu değerler birbirinden farklı olabilmektedir. Yöntem isminde yer alan “gecikmesi dağıtılmış” ifadesi de buradan gelmektedir. Bu modellerde yer alan optimum gecikme uzunlukları da Akaike, Schwarz, Hannan-Quin vb. bilgi kriterleri kullanılarak belirlenebilmektedir (Lee, 2012). ARDL yönteminde bağımsız değişkenlerinin gecikmeli değerleri için tahmin edilen katsayılar, ek bir formül kullanılarak, tek bir katsayı haline getirilmektedir. Bu işlemde; ilgili bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayıları toplamı, bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayıları toplamının 1’den farkına bölünmektedir (Johnston ve Dinardo, 1997: 245). Bu durum Denklem (18)’in ARDL yöntemiyle tahmininde GSYH_ALM için Denklem (21) yardımıyla açıklanabilir:

$$\beta_2 = \frac{\sum_{i=0}^{m_2} \beta_{2i}}{1 - \sum_{i=1}^{m_1} \beta_{1i}} \quad (21)$$

Çalışmada uzun dönem analizleri Modeli 1’de ARDL(4,1,0,0,0,0,0), Model 2’de ARDL(1,1,0,0,0,0,0) ve Model 3’te ARDL(3,1,0,1,1,0,2,0,0) modelleriyle yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.6’da sunulmuştur.

Tablo 4.6. Uzun Dönem Analizi Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
<i>LnGSYH_TR</i>	-	0.94*** (0.00)	-0.23*** (0.00)
<i>LnGSYH_ALM</i>	1.15*** (0.00)	-	0.08 (0.38)
<i>DK</i>	0.03 (0.15)	-0.02 (0.46)	0.03** (0.04)
<i>Sabit Terim</i>	-0.37 (0.54)	3.37*** (0.00)	4.83*** (0.00)
<i>K1989Q2_t</i>	-	-0.03 (0.94)	-
<i>K1990Q4_t</i>	1.13*** (0.00)	-	0.61** (0.04)
<i>K1996Q1_t</i>	0.32*** (0.00)	0.19 (0.17)	-0.08 (0.15)
<i>K2001Q3_t</i>	-	-	0.20 (0.55)
<i>K2002Q1_t</i>	0.21** (0.02)	0.03 (0.82)	-
<i>K2007Q1_t</i>	-	-	0.11 (0.53)
<i>K2008Q4_t</i>	-	-1.44** (0.01)	-
<i>K2009Q3_t</i>	-0.24 (0.42)	-	-
<i>K2014Q1_t</i>	-	-	0.05 (0.78)
<i>K2015Q1_t</i>	0.16 (0.57)	0.27 (0.56)	-
<i>K2015Q2_t</i>	-	-	-

Model Doğrulama Testleri			
R^2	0.98	0.98	0.80
$\bar{R}^2$	0.98	0.98	0.77
F	947.57 (0.00)	1081.10 (0.00)	32.40 (0.00)
DW	1.97	2.08	1.94
χ^2_{White}	18.18 (0.11)	37.60 (0.08)	33.31 (0.006)

Not: *** ve **; katsayının %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Optimum gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 4.6'daki uzun dönem sonuçlarına bakıldığında Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını; Almanya'nın milli gelirindeki %1'lik artışın %1.15 oranında artırdığı görülmektedir. Bu sonuç teorik ve önsel beklentilerimizle de uyumludur. Türkiye'de yaşanan finansal liberalizasyon (1989), Gümrük Birliğine giriş (1996) ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının (2002) da Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Modelin düzeltilmiş belirlilik katsayısı $\bar{R}^2 = 0.98$ olup, bu durum Model 1'in Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatında yaşanan değişimlerin %98'ini açıklayabildiğini göstermektedir ki bu oldukça yüksek bir başarı seviyesidir. $F = 872.51(0.00)$ değeri; modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin bütün olarak bağımlı değişkeni istatistiksel olarak anlamlı düzeyde etkilediğini ifade etmektedir. $DW = 1.95$ değeri; modelde otokorelasyon sorununun olmadığını, $\chi^2_{White} = 18.48 (0.13)$ değeri de modelde değişen varyans sorununun olmadığını göstermektedir.

Model 2'ye ait sonuçlara bakıldığında; Türkiye'deki milli gelir %1 arttığında Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatının %0.94 oranında arttığı bulunmuştur ki bu sonuç da teorik ve önsel beklentilerimizle uyumludur. 2008 küresel ekonomik krizinin Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını olumsuz yönde etkilediği de dikkati çekmektedir. Tablonun alt bölümünde yer alan model doğrulama testleri, kurulan modelin başarılı ve ekonometrik olarak sorunsuz olduğunu göstermektedir.

Model 3'e ait sonuçlara bakıldığında Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini; Türkiye'deki milli gelir %1 arttığında %0.23 oranında bozduğu, döviz kurlarındaki artışların bu dengeyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Ek olarak Türkiye'de yaşanan finansal liberalizasyonun (1989) da Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesine olumlu katkılarının olduğu tespit edilmiştir. Tablonun alt bölümünde yer alan model doğrulama testleri, kurulan modelin başarılı ve ekonometrik olarak sorunsuz olduğunu göstermektedir.

Uzun dönem analizleri genel olarak değerlendirildiğinde; Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatının artmasının, Almanya'nın zenginleşmesinden geçtiği, benzer şekilde Türkiye zenginleştikçe Almanya'dan daha fazla mal ithal ettiği, bu nedenle Türkiye'deki milli gelir artışlarının dış ticaret dengesini bozucu yönde etkilerinin olduğu, döviz kurlarının dış ticaret dengesini iyileştirici bir politika aracı olarak kullanılabilmesi söylenebilir. Yapısal kırılmalara bakıldığında; Türkiye'nin Ağustos 1989'da başlattığı finansal liberalleşme sürecinin Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını ve dış ticaret dengesini olumlu yönde etkilediği, Ocak 1996'da başlayan Gümrük Birliği sürecinin Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını artırdığı benzer şekilde Ocak 2002'den itibaren Türkiye'de uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ve bu kapsamda enflasyon hedeflemesi rejiminin de Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını olumlu yönde etkilediği ve 2008 ekonomik krizinin Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını azalttığı söylenebilir.

4.8. Kısa Dönem Analizi

Çalışmada kısa dönem analizleri de ARDL yöntemi ile yapılmıştır. Kısa dönem analizlerini yapabilmek için bu çalışmada kullanılan modeller aşağıda yer almaktadır:

Model 1: $\Delta \ln IHR_t =$

$$\begin{aligned} & \beta_0 + \sum_{i=1}^{m_1} \beta_{1i} \Delta \ln IHR_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_2} \beta_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{ALM} + \\ & \sum_{i=0}^{m_3} \beta_{3i} \Delta DK_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_4} \beta_{4i} \Delta K1990Q4_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_5} \beta_{5i} \Delta K1996Q3_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{m_6} \beta_{6i} \Delta K2002Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{m_7} \beta_{7i} \Delta K2009Q3_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{m_8} \beta_{8i} \Delta K2015Q1_{t-i} + \beta_9 ECT_{t-1} + e_t \end{aligned} \quad (22)$$

Model 2: $\Delta \ln ITH_t =$

$$\begin{aligned} & \alpha_0 + \sum_{i=1}^{n_1} \alpha_{1i} \Delta \ln ITH_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_2} \alpha_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{TR} + \sum_{i=0}^{n_3} \alpha_{3i} \Delta DK_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{n_4} \alpha_{4i} \Delta K1989Q2_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_5} \alpha_{5i} \Delta K1996Q1_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{n_6} \alpha_{6i} \Delta K2002Q2_{t-i} + \sum_{i=0}^{n_7} \alpha_{7i} \Delta K2008Q4_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{n_8} \alpha_{8i} \Delta K2015Q2_{t-i} + \alpha_9 ECT_{t-1} + \varepsilon_t \end{aligned} \quad (23)$$

Model 3: $\Delta \ln DTD_t =$

$$\begin{aligned} & \gamma_0 + \sum_{i=1}^{p_1} \gamma_{1i} \Delta \ln DTD_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_2} \gamma_{2i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{TR} + \sum_{i=0}^{p_3} \gamma_{3i} \Delta \ln GSYH_{t-i}^{ALM} + \\ & \sum_{i=0}^{p_4} \gamma_{4i} \Delta DK_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_5} \gamma_{5i} \Delta K1990Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_6} \gamma_{6i} \Delta K1996Q1_{t-i} + \\ & \sum_{i=0}^{p_7} \gamma_{7i} \Delta K2001Q3_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_8} \gamma_{8i} \Delta K2007Q1_{t-i} + \sum_{i=0}^{p_9} \gamma_{9i} \Delta K2014Q1_{t-i} + \\ & + \gamma_{10} ECT_{t-1} + \epsilon_t \end{aligned} \quad (24)$$

Bu modellerde yer alan m, n ve p ; yine optimum gecikme uzunlukları olup, Akaike, Schwarz, Hannan-Quin vb. bilgi kriterleri kullanılarak belirlenebilmektedir (Lee, 2012). Modellerde yer alan ECT_{t-1} 'ler uzun dönem analizlerinden elde edilen hata düzeltme terimleri (Error Correction Terms) olup, bu terimin katsayısının negatif ve istatistiki yönden anlamlı çıkması, ilgili modelin hata düzeltme mekanizmasının çalıştığını gösterecektir (Esen, Yıldırım ve Kostakoğlu, 2012: 258). Çalışmada kısa dönem analizleri ARDL yöntemiyle yapılmış ve elde edilen sonuçlar Tablo 4.7'de sunulmuştur. Ayrıca uzun ve kısa dönem analizlerine ait CUSUM ve CUSUMQ grafikleri de Ek 7'de verilmiştir.

Tablo 4.7. Kısa Dönem Analizi Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3
$\Delta \ln GSYH_{TR}$	-	0.91*** (0.00)	-0.45*** (0.00)
$\Delta \ln GSYH_{ALM}$	1.17*** (0.00)	-	-
ΔDK	-	-	0.11*** (0.00)
$\Delta K1990Q3_t$	-	-	0.13* (0.07)
$\Delta K2001Q3_t$	-	-	-0.23*** (0.00)
ECT_{t-1}	-0.29*** (0.00)	-0.24*** (0.00)	-0.54*** (0.00)
Model Doğrulama Testleri			
R^2	0.42	0.30	0.39
$\bar{R}^2$	0.41	0.29	0.36
DW	1.97	2.08	1.94
χ^2_{White}	18.18 (0.11)	37.60 (0.08)	33.31 (0.006)

Not: *** ve *; katsayının %1 ve %10 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Optimum gecikme uzunlukları Akaike Bilgi Kriterine göre belirlenmiştir.

Tablo 4.7'deki kısa dönem sonuçlarına bakıldığında; Almanya'nın milli gelirindeki artışların Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını kısa dönemde de olumlu yönde etkilediği, Almanya'nın milli gelirindeki artışların da Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını kısa dönemde de yükselttiği, bu etkilerin uzun dönemli etkilerle yakın büyüklükte olduğu görülmektedir. Öte yandan Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini Türkiye'deki milli gelir artışlarının bozduğu, döviz kurundaki artışlarının ise iyileştirdiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin milli gelirinin ve döviz kurunun Almanya karşısındaki dış ticaret dengesi üzerindeki kısa dönemli etkilerinin uzun dönemdekinden daha yüksek olduğu da dikkati çekmiştir. Tüm modellerde hata düzeltme terimlerinin katsayıları beklendiği gibi negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu için bütün modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Bu da yapılan analizlerin sonuçlarının güvenilir olduğuna ek bir delil oluşturmaktadır. Tablonun alt bölümünde yer alan model doğrulama testleri, kurulan modelin başarılı ve ekonometrik olarak sorunsuz olduğunu göstermektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Almanya ile Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler oldukça güçlü tarihsel temellere dayanmaktadır. Osmanlı Devleti zamanında ülkede demiryolları inşası anlaşmaları ile gün yüzüne çıkan ilişkiler, I. Dünya Savaşında müttefik olarak aynı tarafta savaşa girmeleriyle daha da pekişmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan Almanya'yı yeniden inşa etme ve bu ülkedeki üretimi artıma için binlerce Türk vatandaşının Almanya'ya göç etmesi ile yeni bir boyut kazanan Türk-Alman ilişkileri her geçen gün daha da gelişme eğilimindedir.

Almanya, Türkiye'ye en fazla turist gönderen ülkeler arasında 2. sırada yer almakta olup, 2019 yılı itibariyle bu ülkeden gelen turist sayısı 3,58 Milyon kişidir. Elbette ki bu kişiler arasında Türkiye'den Almanya'ya göç etmiş Türk vatandaşları da bulunmakla birlikte, bu sayı yine de oldukça önemli bir büyüklüktür. Avrupa Birliği'nin lokomotif ülkesi (ve aynı zamanda dönem başkanı) olan ve kişi başına düşen milli geliri 2019 yılı itibariyle 46,258 Doları aşan Almanya'dan gelen turistler, Türkiye'nin turizm gelirlerinin artmasında önemli bir paya sahiptirler.

Almanya Türkiye'nin en önemli dış ticaret partnerleri arasındadır. 2019 yılı itibariyle Türkiye - Almanya arasındaki dış ticaret hacmi 33,4 Milyar Dolar olup, bunun 15,4 Milyar Dolarlık kısmı Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatı, 17,9 Milyar Dolarlık kısmı Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatıdır. Türkiye, Almanya karşısında 2019 yılında 2,66 Milyar Dolarlık dış ticaret açığı vermiş olup, Türkiye'nin ihracatının ithalatını karşılama oranı %86,2'dir.

Almanya Türkiye'den genellikle tekstil ürünleri ve gıda maddeleri satın alırken, Türkiye Almanya'dan sanayi ürünleri, makine ve teçhizatlar satın almaktadır. Otomotiv, elektrikli ev aletleri ve kimyasallar gibi birçok alanda ise Türkiye ile Almanya arasında endüstri içi ticaret gerçekleşmektedir ki bu durum, Türk firmaları rekabete ve yenilik yapmaya zorlaması ve onların verimliliklerini artırması yönüyle çok önemlidir.

Bu çalışmada Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret dengesinin belirleyicilerini inceleyebilmek için 1983:Q4-2020:Q3 dönemi ihracat, ithalat, dış ticaret dengesi, milli gelir ve döviz kuru verileri kullanılmıştır. 148 gözlemlili çalışmada gerçekleştirilen korelasyon analizinde Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatının en önemli belirleyicilerinin; Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatı, Türkiye'nin milli geliri ve Almanya'nın milli geliri

olduğu, Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatının en önemli belirleyicilerinin ise Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatı, Türkiye'nin milli geliri ve Almanya'nın milli geliri olduğu görülmüştür. Çalışmada üç farklı ekonometrik model kurulmuş olup, ilk modelde ihracatın, ikinci modelde ithalatın, üçüncü modelde ise dış ticaret dengesinin belirleyicileri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Serilerin durağan olup olmadıkları ADF, PP ve yapısal kırılmalı ADF birim kök testleri ile incelenmiştir. Bu testler sonucunda; serilerden bazılarının düzeyde, bazılarının birinci farkta durağan oldukları görülmüştür. Yapısal kırılmalı ADF birim kök testinde belirlenen yapısal kırılma tarihlerine bakıldığında; Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatında 1986 ve 2002'de, Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatında 2002 ve 2014 yıllarında yapısal kırılmaların yaşandığı görülmüştür. Konu dış ticaret dengesi açısından ele alındığında ise 1995 ve 2016 yıllarında yapısal değişimlerin yaşandığı dikkati çekmiştir. Bu tarihlerden 1986 Türkiye'nin finansal liberalizasyon adına İstanbul Menkul Kıymetler Borsasını açtığı dönem iken, 2002; 2001 kriz sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın uygulanmaya başlandığı dönemdir. Her iki dönemde de döviz kurları görece istikrar kazanmış, bu da Türkiye'nin ihracatını etkilemiştir. İthalatta da 2002 yılında yapısal kırılma çıkmış olması, bir önceki açıklamayı desteklemektedir. İthalatta belirlenen 2014, ABD Merkez Bankası FED'in 2008 krizi sonrası uygulamakta olduğu genişletici para politikalarına son verdiği, buna bağlı olarak dünyada Dolar miktarının azaldığı ve Türkiye'de döviz kurlarının yükseldiği dönemdir. Dış ticaret dengesinde belirlenen 1995; 1994 ekonomik krizinin etkilerini, 2016; 15 Temmuz Darbe Girişimi nedeniyle ekonomide yaşanan dalgalanmayı işaret etmektedir.

Bu çalışmada kullanılan serilerden bazıları düzeyde, bazıları birinci farkta durağan olduğu için aralarındaki eşbütünleşme ilişkileri, Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen Sınır Testi yöntemi yardımıyla analiz edilmiştir. Yapılan Sınır Testi sonucunda; her üç modelde de kullanılan serilerin eşbütünleşik oldukları, yani uzun dönemde birlikte hareket ettikleri görülmüştür. Seriler eşbütünleşik oldukları için uzun ve kısa dönem analizlerine geçilebileceğine karar verilmiştir.

Eşbütünleşme denklemlerinde (modellerde) var olan yapısal kırılma tarihleri Bai ve Perron (2003) yöntemiyle belirlenmiştir. Yapısal kırılmalı ADF testi sadece bir tek serideki yapısal değişimleri belirleyebilirken, Bai ve Perron (2003) yöntemi, her bir modelde yer alan seriler arasında oluşan eşbütünleşme vektöründeki yapısal kırılmaları ortaya

çıkartabilmektedir. Beş ya da daha fazla yapısal kırılmaya izin veren bu yöntemle yapılan incelemede Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatının belirleyicilerini ortaya koymaya çalışan ilk modelde; 1990, 1996, 2002, 2009 ve 2015'te, Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatının belirleyicilerini ortaya koymaya çalışan ikinci modelde; 1989, 1996, 2002, 2008 ve 2015'te ve son olarak Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaret dengesinin belirleyicilerinin yer aldığı üçüncü modelde; 1990, 1996, 2001, 2007 ve 2014'te yapısal kırılmaların var olduğu görülmüştür. Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatında yapısal kırılma görülen 1990; 1989'da Türk Lirasının yabancı para birimleri karşısında konvertibl hale getirilmesiyle başlayan finansal liberalizasyonun ve Ocak 1990'da ABD'nin Irak'a müdahalesiyle başlayan I. Körfez Savaşının etkilerini temsil etmektedir. 1996; Ocak 1996'da başlayan AB ülkeleri ile Gümrük Birliği (GB) sürecinin etkilerini göstermektedir. 2002; Ocak 2002'den itibaren uygulanmaya başlanan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın etkilerini üzerinde barındırmaktadır. 2009; 2008 küresel ekonomik krizi sonrasında Türkiye Ekonomisinin ve dış ticaretinin normalleşmeye başladığı döneme işaret etmektedir. 2015 ise ABD Merkez Bankası FED'in daraltıcı para politikaları uygulamalarının ve buna bağlı olarak Türkiye'de döviz kurlarının hızla artmasının etkilerini yansıtmaktadır. Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatında yapısal kırılmaların yaşandığı 1989; 11 Ağustos 1989'da Türk Lirasının yabancı para birimleri karşısında konvertibl hale getirilmesiyle birlikte ülkede kişi ve firmaların döviz bulundurmalarının ve dövizle işlem yapmalarının serbest hale getirilmesinin etkilerini göstermektedir. 1996; Ocak 1996'da başlayan GB sürecinin Almanya'dan olan ithalat üzerindeki etkilerini göstermektedir. 2002; Şubat 2001'de yaşanan döviz krizinin ve Ocak 2002'den itibaren uygulanmaya başlanan Güçlü ekonomiye Geçiş Programının etkilerini üzerinde barındırmaktadır. 2008; 2008 küresel ekonomik krizi nedeniyle düşmeye başlayan Türkiye'nin dış ticaretinin etkilerini taşımaktadır. 2015Q2 de ABD Merkez Bankası FED'in daraltıcı para politikaları uygulamalarının ve buna bağlı olarak Türkiye'de döviz kurlarının hızla artmasının etkilerini yansıtmaktadır. Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesinde belirlenen yapısal kırılmalardan 1990; Türk Lirasının konvertibl hale getirilmesinin ve Ocak 1990'da ABD'nin Irak'a müdahalesiyle başlayan I. Körfez Savaşının etkilerini temsil etmektedir. 1996; açık biçimde GB sürecinin Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticarete olan etkilerini göstermektedir. 2001; Şubat 2001'de yaşanan döviz krizinin etkilerini üzerinde barındırmaktadır. 2007; 2008 küresel ekonomik krizinin öncü etkilerinin Türkiye'nin Almanya ile olan dış ticaretine yansımalarını ve 2014 de ABD Merkez Bankası FED'in daraltıcı para politikaları uygulamalarının ve buna bağlı olarak Türkiye'de döviz kurlarının hızla artmasının etkilerini

göstermektedir. Elde edilen bu yapısal kırılma tarihleri, kukla değişkenler üzerinden uzun ve kısa dönem analizlerine dâhil edilmiştir.

Çalışmada uzun dönem analizleri, Pesaran ve Shin (1998) tarafından geliştirilen ARDL yöntemi yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Uzun dönem analizi sonuçlarına bakıldığında Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını; Almanya'nın milli gelirindeki %1'lik artışın %1.15 oranında artırdığı görülmektedir. Bu sonuç teorik ve önsel beklentilerimizle de uyumlu olmaktadır. Türkiye'de yaşanan finansal liberalizasyon (1989), Gümrük Birliğine giriş (1996) ve Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının (2002) da Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Türkiye'deki milli gelir %1 arttığında Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatının %0.94 oranında arttığı bulunmuştur ki bu sonuç da teorik ve önsel beklentilerimizle uyumlu olmaktadır. Ayrıca bu aşamada elde edilen bulgular literatürde var olan Onafowora (2003); Duasa (2007); Altıntaş ve Çetin (2008); Bal ve Demiral (2012) ve Demirtaş (2014) çalışmalarının bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. 2008 küresel ekonomik krizinin Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını olumsuz yönde etkilediği de dikkati çekmektedir. Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini; Türkiye'deki milli gelir %1 arttığında %0.23 oranında bozduğu, döviz kurlarındaki artışların bu dengeyi olumlu yönde etkilediği görülmektedir. Ek olarak Türkiye'de yaşanan finansal liberalizasyonun (1989) da Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesine olumlu katkılarının olduğu tespit edilmiştir.

Kısa dönem analizleri de ARDL yöntemiyle yapılmıştır. Almanya'nın milli gelirindeki artışların Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatını kısa dönemde de olumlu yönde etkilediği, Almanya'nın milli gelirindeki artışların da Türkiye'nin Almanya'dan olan ithalatını kısa dönemde de yükselttiği, bu etkilerin uzun dönemli etkilerle yakın büyüklükte olduğu görülmüştür. Diğer yandan Türkiye'nin Almanya karşısındaki dış ticaret dengesini Türkiye'deki milli gelir artışlarının bozduğu, döviz kurundaki artışlarının ise iyileştirdiği tespit edilmiştir. Türkiye'nin milli gelirinin ve döviz kurunun Almanya karşısındaki dış ticaret dengesi üzerindeki kısa dönemli etkilerinin uzun dönemdekinden daha yüksek olduğu da dikkati çekmiştir. Tüm modellerde hata düzeltme terimlerinin katsayıları negatif ve istatistiksel olarak anlamlı çıktığı için modellerin hata düzeltme mekanizmaları çalışmaktadır. Bu da yapılan analizlerin sonuçlarının güvenilir olduğuna ek bir delil oluşturmaktadır.

Bu çalışmadan elde edilen bulgulara dayanarak; Türkiye'nin Almanya'ya olan ihracatının en önemli belirleyicisinin, Almanya'nın milli geliri olduğu, benzer şekilde Türkiye'nin Almanya'dan yaptığı ithalatın en önemli belirleyicisinin de Türkiye'deki milli gelir olduğu görülmüştür. Döviz kurunun, yalın olarak ihracat veya ithalat için bir politika aracı olmadığı belirlenmiş olup, Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaretin, daha köklü makroekonomik dinamiklere dayandığı söylenebilir. Sadece dış ticaret dengesi noktasında döviz kurunun olumlu etkilerinin olduğu görülmüş olup, bu da Türk Lirasının Euro karşısında değer kaybetmesinin, Türk mallarını Alman Tüketiciler açısından daha ucuz hale getirerek ve Alman mallarını Türk tüketiciler açısından daha pahalı hale getirerek, Türkiye'nin Almanya karşısındaki ihracının artmasına ve ithalatının düşmesine küçük de olsa bir katkısının olduğu ifade edilebilir. Konuya yapısal kırılmalar açısından bakıldığında; 1989 sonunda başlayan finansal liberalizasyon, 1996'da başlayan Gümrük Birliği, 2001 ve 2008 krizleri ve FED'in uyguladığı sıkılaştırıcı para politikalarının, Türkiye – Almanya dış ticareti açısından önemli belirleyiciler olduğu belirtilmelidir.

Bütün bu sayılanlar sonucunda; Türkiye ile Almanya arasındaki dış ticaretin geliştirilebilmesi için politika yapıcıların gereksiz siyasi polemiklerden kaçınmalarının, döviz kurunda istikrarı sağlayıcı önlemleri almalarının, yurttaşlarının gelirini artırıcı uygulamalara gitmeleri, dış ticarete pazar ve tedarik kaynağı çeşitlemelerine gitmelerinin gerektiği ifade edilebilir. Aksi takdirde taraflar arasında yaşanabilecek olumsuz gelişmeler veya tarafları etkileyebilecek ekonomik krizler bu dış ticarete önemli zararlar verebilecektir. Bu konuda özel sektöre düşen en önemli görev ise; Almanya pazarındaki paylarını kaybetmemek için Ar&Ge ve inovasyona önem vererek, daha kaliteli, daha ucuz ve Alman Halkının zevk ve tercihlerine uygun ürünler üretip satmaya çalışmaları yararlı olacaktır. Almanya'nın dış ticarete ve turizmde önemli bir partner olduğu unutulmamalı, gerektiğinde Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarının da desteği alınarak, Almanya pazarındaki konum güçlendirilmelidir.

Ayrıca Türk-Alman iş birliği ile Avrupa'da kurulabilecek fabrika veya depolama alanları sayesinde lojistik avantajı elde edilebilir. Almanya'ya gönderilecek tarım ürünlerinin daha taze ve daha az fire ile ulaştırılabilmesi için yerinde gümrükleme ve transit taşımacılık sistemlerine ağırlık verilebilir. Almanya'da yaşayan Türk vatandaşlarına verilecek bayilikler sayesinde Türk mallarının Alman pazarındaki dağıtım ağı genişletilebilir.

6. KAYNAKLAR

- Acar, M.S. (2000), Uluslararası Reel Ticaret: Teori, Politika, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlar: İzmir.
- Afşar, S.A. (2007). *Ölçek Ekonomileri ve Türk Bankacılık Sistemi*. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Aka, A. ve Ürünal, A.A. (2018). *Türkiye’de Dış Ticaret Uygulamaları: 4458 Sayılı Gümrük Kanunu Özelinde*. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 7(13), 155-165.
- Akça, H., Şahin, L. Ve Kaya, Z. (2016). *PESTEL Analizi ile Türkiye-Almanta Ekonomik İlişkilerinin İncelenmesi*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 7(1), 323-334.
- Akçay, B. (2008). *Avrupa Birliği’nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye*, Maliye Dergisi, 155.
- Aktan, S. (2020, Ekim). Avrupa Komisyonu 2020 İlerleme Raporu’na Göre Türkiye Artık İlerlemiyor, Geriliyor. Euronews, 29.11.2020 tarihinde tr.euronews.com/2020/10/06/avrupa-komisyonu-2020-ilerleme-raporu-na-gore-turkiye-artik-ilerlemiyor-geriliyor
- Akkoyunlu, A.S. (1996). *Yeni Dış Ticaret Teorileri*. Hacettepe Üniversitesi Ekonomik Yaklaşım Dergisi, 7(21), 70-95.
- Akpınar, L. (2017). *Türkiye’nin Dış Ticaretine Küreselleşmenin Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Alkan, U. (2007). *Ödemeler Bilançosu Dengesi ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Alimi, R.S. (2014). ARDL bounds testing approach to cointegration: a reexamination of augmented Fisher Hypothesis in an open economy. *Asian Journal of Economic Modelling*, 2(2), 103-114.
- Alkin, E. (1990). *Uluslararası Ekonomik İlişkiler*. (Birinci Basım). İstanbul: Filiz Kitapevi.
- Almanya Başkonsolosluğu (2020), 15.11.2020 tarihinde <https://tuerkei.diplo.de/tr-tr/themen/wirtschaft/-/1798700> adresinden alınmıştır.
- Alpay, Y. ve Alkin, E. (2019). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi* (Üçüncü Basım). Hümanist Kitap Yayıncılık: İstanbul.
- Appleyard, D. R., Field A. J. (1995). *International Economics*. Chicago: Second Edition, Von Hoffmann Press. Inc.
- Arslan, Ç. (2019). *Dış Ticaret ve Büyüme İlişkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Ardıç, O. ve Yılmaz, P.(2002) *Para-banka-Uluslararası İktisat-Türkiye Ekonomisi*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Argın, N., Bakkalcı, A.C. (2011). *Türkiye'nin Dış Ticaret Tarihi*. (Birinci Basım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Ari, A. and Cergibozan, R. (2017). Determinants of the Trade Balance in the Turkish Economy. EBEEC Conference Proceedings The Economies of Balkan and Eastern Europe Countries in the Changed World (2016), 6–8 May 2016, Split, Croatia. (Conference Book was Published: 19 March 2017
- Arize, A. C., Osang, T. ve Slottje, D. J. (2000), *Exchange-Rate Volatility and Foreign Trade: Evidence From Thirteen LDC's*, Journal of Business & Economic Statistics, 18(1), s.10-17.
- Artık, N. (1988). *Türkiye ve AET Ülkelerinde Gıda Sanayiinin Bugünkü Durumu*, Gıda Bilimi ve Teknolojisi Anabilim Dalı, 13(6), 455-464.
- Aslan, N. ve Terzi, N. (2006). *Heckscher-Ohlin-Samuelson (HOS) Teorisi ve Teorinin Değerlendirilmesi*. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 21(1), 1-10.
- Atık, H. (2006). *Tercihlerde Benzerlik Teorisi: Türkiye ve Bazı Komşu Ülkelerin Dış Ticareti Üzerine Bir Analiz*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 61(2), 33-50.
- Aydın, A. (2017). *Türkiye- Almanya Dostluk Anlaşması (3 Mart 1924)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 19(1), 107-121.
- Aydın, M.F., Başkaya, Y.S. ve Demiroğlu, U. (2015). *Türkiye'de İhracatın İthalatı Karşılama Oranı Üzerine Ampirik Bir Analiz*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 15/10, 2-15.
- Ayhan, F. (2019). *Türkiye ekonomisinde döviz kuru oynaklığının dış ticaret üzerindeki etkisinin analizi*. Business and Economics Research Journal, 10(3 Special Issue), 629-647.
- Baek, J., Koo, W.W.,& Mulik, K. (2009). Exchange Rate Dynamics and the Bilateral Trade Balance: The Case of U.S. Agriculture. Agricultural and Resource Economics Review, 38(2), 213–228.
- Bai, J. and Perron, P. (2003). Computation and Analysis of Multiple Structural Change Models. *Journal of Applied Econometrics*, 18, 1–22.
- Bekar, N. (2020). *Merkel Döneminde Türkiye- Almanya ilişkileri (2005-2020)*.Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(17), 129-149.
- Bağrıaçık, A.ve Yavuz S. (1998). *İhracat Teşvikleri ve Destekleri*. İstanbul: Bilim Teknik Yayınları.

- Bahmani-Oskooee, M. ve Alse, J. (1994). *Short-Run Versus Long-Run Effects Of Devaluation: Error-Correction Modeling and Cointegration*, Eastern Economic Journal, 20 (4), 453-464.
- Bakkal, U. ve Oktayer, N. (2003). *Dış Borçlanma ve Ödemeler Dengesi İlişkisi*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Sempozyumu, İstanbul.
- Bakkalcı, A.C. (2008). *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar, Ülkelerüstü Kurumlar, Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği Uygulama, Teori ve Politika*. Nobel Kitapevi: Adana.
- Bal, H. ve Demiral, M. (2012). *Reel Döviz Kuru ve Ticaret Dengesi: Türkiye'nin Almanya İle Ticareti Örneği (2002.01-2012.09)*. Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 16(2), 45-64.
- Balkır, C. ve Demirci, M. (1988). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Topluluğu*, Filiz Kitabevi: İstanbul.
- Brada, J. C., Kutan, A.M. ve Zhou S. (1997), *The Exchange Rate and the Balance of Trade: the Turkish Experience*, The Journal of Development Studies, 33/5: 675-692.
- Başkol, M.O. (2005). *Endüstri-İçi Ticaret Teorisi Açısından Dış Ticaret Yapımızın Değerlemesi*. Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Başol, K. (1983). *Türkiye Ekonomisi*. (Birinci Basım). İzmir: MAS Ambalaj Ofset Tesisleri.
- Bayır, M. (2019). *Rusya'nın Türkiye'ye Yönelik Turizm Talebi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 26(1), 240-261.
- Bayraktutan, Y. (2003). *Bilgi ve Uluslararası Ticaret Teorileri*. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(2), 175-186.
- Baytal, Y. (2007). *Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi, 40, 545-567.
- Bernanke, C.B.S. (2007). *Global Imbalances: Recent Developments and Prospects*. At the Bundesbank Lecture, September, Germany.
- Bora, A. (1996). *Ekonomik Entegrasyon Sürecinde Gümrük Birliği'nin Etkileri*. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, 1,(4), 211-218.
- Bozacı, Ü. (2005). *Dış Ticarete Tarife Dışı Engeller: Türkiye Avrupa Birliği Ticaretinden Örneklerle*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Bozkurt, C. (2011). *Menşe Kavramı ve Menşe Kazanma Kriterlerinin İlgili Mevzuat Işığında Değerlendirilmesi*. Mali Çözüm Dergisi, Mart-Nisan, 149-155).
- Buğra, A. (2013). *İktisatçılar ve İnsanlar*. (Dokuzuncu Basım). İletişim Yayınları: İstanbul.
- Büyükbay, C. (2016). *Avrupa Birliği, Almanya ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Bulut, Ş. (2013). *Türkiye’de Seçilmiş Makroekonomik Değişkenler ile İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) Arasındaki İlişki*. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi.
- Chit, M. M., Rizov, M. ve Willenbock, D. (2010). *Exchange Rate Volatility and Exports: New Empirical Evidence from the Emerging East Asian Economies*, *The World Economy*, 33(2), s.239-263.
- Clark, J.A. (1988). *Economies of Scale and Scopa At Depository Financial Institutions: A Review of the Literature*. Federal Reserve Bank of Kansas City
- Cropsey, J. (1987). *Adam Smith*. History of Political Philosophy.
- Çakmakçı, F. (2018). *Türkiye’nin Gürcistan ile Dış Ticaret İlişkilerinin Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Dış Ticaret Enstitüsü, İstanbul.
- Çalış, Ş.H. (2016). *Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri* (Beşinci Basım) Kalkan Matbaacılık: Ankara.
- Çelik, E. (1969). *Türkiye’nin Dış Politika Tarihi*. (Birinci Basım), Gerçek Yayınevi: İstanbul.
- Çiftçi, N. (2014). *Reel Döviz Kuru Oynaklığının Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne İhracatı Üzerine Etkisi:AR(1)- GARCH (1,1)ve ARDL Tekniği İle Analizi*. *Sakarya İktisat Dergisi*, 3(3), 72-112.
- Dağdemir, Ö. Ve Küçükkalay, M. (1999). *Türkiye’de 1960-1980 Müdahale Dönemi Ekonomileri: İktisat Politikaları ve Makroekonomik Göstergeler Açısından Bir Karşılaştırma*, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 121-138.
- Dartan, M. (2012). *Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne Üyelik Sürecinde Almanya’daki Türk Lobi Gücünün Rolü*, *Marmara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20(2), 141-162.
- Davut, L. (1997). *Monopollü Rekabet Modelinde Tutarlılık Sorunu*, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 52 (1)
- Deardorff, A. Stern R. (1997). *Measurement of Non-Tariff Barriers*. *Economics Department*, (179), 7-10.
- Değer, O. (2015). *Türkiye’de Ekonomik Krizlerin Eksen Kayması Bağlamında Dış Ticarete Etkileri: 2000 Sonrası İçin Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Demirtaş, G. (2014). *Türkiye ve Almanya Arasındaki Dış Ticaret Dengesinin Sınır Testi Yaklaşımıyla İncelenmesi*. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Aralık, 8.
- Denk, E. (2016). *Türkiye- Avrupa Birliği İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Avrupa Toplulukları Araştırma ve Uygulama Merkezi, Uzerler Matbaacılık, Ankara.

- Deviren (Vatansever), N. (2003). *Yeni Dış Ticaret Teorileri ve Türkiye- AB Ülkeleri Arasındaki Endüstri- İçi Ticaretin Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul
- Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (2017). Irak Sevk Öncesi İnceleme Uygulaması Hakkında Duyuru. 02.05.2020 tarihinde https://www.deik.org.tr/duyurular-irak-sevk-öncesi-inceleme_s26 adresinden alınmıştır.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74, 427–431.
- Dickey, D.A. and Fuller, W.A. (1981). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dinler, Z. (2012). *İktisada Giriş*. (On Sekizinci Basım). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Duasa, J. (2007), *Determinants of Malaysian Trade Balance: An ARDL Bound Testing Approach*, *Global Economic Review*, 36/1: 89-102.
- Dura, C. (2000). *Yeni Ticaret Teorileri: Genel Bir Bakış*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16, 1-16.
- Dura, C. ve Atik, H. (2007). *Avrupa Birliği Gümrük Birliği ve Türkiye*, (Beşinci Basım). Nobel Akademik Yayıncılık: İstanbul.
- Durgan, S. (2016). *Türkiye'nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi*, Uzmanlık Tezi, T.C. Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü
- Düğer, İ.H. (1990). *Ticaret Hadlerinin Teorik Yapısı*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8 (1-2), 229-240
- Eğilmez, M. (2016). *Makro- Ekonomi* (Dokuzuncu Basım). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Eğilmez, M. (2018). *Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi* (Dokuzuncu Basım) Remzi Kitapevi: İstanbul.
- Eğilmez, M. (2020). *Türkiye Ekonomisi* (Üçüncü Basım) Remzi Kitapevi: İstanbul.
- Eken, A.İ. (2019). *Dış Ticaret*. (Birinci Basım). Nobel Akademik yayıncılık: İstanbul.
- Emsen, Ö.S. ve Özkan, Ş. (2007). *Ekonomik Bütünleşme Teorileri* (Birinci Basım). Turhan Yayınevi: Ankara.
- Erbıyık, H. (1999). *Türkiye- Avrupa Birliği Entegrasyonunun Güçlendirilmesi Sürecinde Ticarete Tarife Dışı Engellerin Kaldırılması ve Standardizasyon*. Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erdenir, F.H. (2010). *Avrupa Kimliği* (Birinci Basım) Melisa Matbaacılık: İstanbul.

- Erlat, Güzin. (1980). *İktisadi Birleşmelerin Dış Ticaret Etkileri: Ticaret Yaratma ve Ticaret Saptırmanın Ex Ante Ölçülmesi Üzerine Bir Deneme*, Ankara İktisadi Ve Ticari Bilimler Akademisi, 136.
- Ertek, T. (2009). *Temel Ekonomi*. (Üçüncü Basım). İstanbul: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Ertuğruloğlu, M. (1954). *Enflasyon, Deflasyon Para İstikrarı ve Tediye Muvazenesi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(3), 138-160.
- Ertürk E. (2002). *Ekonomik Entegrasyon Teorisi*. Ezgi Kitapevi: İstanbul.
- European Commission.(2015). *One Currency for One Europe: The Road to the EURO*. Luxembourg: Economic and Financial Affairs Publication, 3-22.
- Esen, E., Yıldırım, S. ve Kostakoğlu, S.F. (2012). Feldstein-Horioka Hipotezinin Türkiye Ekonomisi İçin Sınanması: ARDL Modeli Uygulaması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(1), 251-267
- Ezer, F. (2010). *1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(1), 428-441.
- EVDS (2020). Kurlar-Döviz Kurları (Günlük), <https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket>, (Erişim Tarihi: 07.11.2020).
- Fieleke, N.S. (1988). *International Payments Imbalances in Heavily Indebted Developing Countries*, Yazılı Bildiri, Federal Rezerv Bankası, 59-63.
- Finger, J.M., Ng, F., Wangchuk, S. (2001). *Antidumping as Safeguard Policy*. The World Bank Development Research Group Trade, (2730), 10-25.
- Galbraith, J.K. (2013). *Büyük Kriz 1929*. (Çev. Akbaş, E.N.). İstanbul: Pegasus Yayınevi.
- Gençoğlu, A.Y. (2013). *Ticari Kapitalizmden Sanayi Kapitalizmine: Merkantalizm, Liberalizm ve Marksizm*, Toplum Bilimleri Dergisi, 7(14), 79-94.
- Göcen, S. (2017). *Türkiye'nin 1990-2015 Dönemindeki Ekonomik Performansı Üzerine Bir Değerlendirme*, Marmara İktisat Dergisi, 1(1), 61-76.
- Groenewegen, P.D. (1983). *Turgot's Place in the History of Economic Thought: Bicentenary Estimat*. History of Political Economy.
- Gujarati, D.N. and Porter, D.C. (2012). *Temel Ekonometri*. (5. Basımdan Çeviren: Ümit Şenesen ve G. Güllük Şenesen), Literatür Yayınları, İstanbul.
- Gülden, O. Ve Mıynat, M. (2016). *Türkiye'de Mali Disiplin Göstergelerinin Maastricht Kriterleri Açısından Değerlendirilmesi (200-2015)*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(36).
- Günay, E., Türkmen, S. ve Özbek, S. (2018). *İktisadi Düşünce Üzerinde Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrasi*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 8(1), 42-50.

- Güneş, M.A. (2016). *Avrupa Birliği'nin Temel Değerleri Üzerine*, TBB Dergisi, 125, 308-340.
- Güran, N. (1999). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme ve Avrupa Birliği*, Anadolu Matbaacılık: İzmir.
- Gürbüz, A.K. (2009). *Analitik Yaklaşımın Teori Üretme Kapasitesi: Girişimcilik ve Refah Teorisi Örneği*. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 10(2), 113-125.
- Hatipoğlu, Z. (1976). *Türkiye Nereye Gidiyor?* (Birinci Basım), Aktif Büro Basım Organizasyon Yayınları: İstanbul.
- Hatipler, M. (2011). *Türkiye- AB Gümrük Birliği Antlaşması ve Antlaşmanın Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), 14-32.
- Helpman, E. (1999). *The Structure of Foreign Trade*. Journal of Economic Perspectives, 13(2), 121-144.
- Hepaktan, C.E. (2008). *Türkiye'nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları*, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 2. Ulusal İktisat Kongresi: İzmir.
- Hirschman, A. O. (1980). *National Power and the Structure of Foreign Trade*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Ho, C. S. F. (2013). *Evaluating the Determinants of International Trade Competitiveness of Emerging ASEAN5+4 Countries*. SSRN Electronic Journal, January, 1-11.
- Hobikoğlu, E. H. (2007). *Gümrük Birlikleri'nin Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisi: Gümrük Birliği Yansımaları*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, (1), 65-82.
- Hodd, M. (1967). *An Empirical Investigation of the Heckscher-Ohlin Theory*. *Economia New Series* 133(34)
- Igue, N.N.ve Ogunleye, T.S. (2014). *Impact of Real Exchange Rate on Trade Balance in Nigeria*. *African Development Review*, 26(2), 347-358.
- International Monetary Fund (IMF), (2009). *Balance of Payments and International Investment Position Manual*. (Sixth Edition). Washington, ABD.
- İktisadi Kalkınma Vakfı (2020). Gümrük Birliği, 15.10.2020 tarihinde https://www.ikv.org.tr/ikv.asp?ust_id=4&id=38 adresinden alınmıştır.
- İyibozkurt, M.E. (1989). *Uluslararası İktisat Teorisi*. (Birinci Basım). Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Jaloudi, M. and Harb, O. (2019). Determinants of Jordan-Turkish Bilateral Trade Balance. (*Journal of Economics, Finance and Accounting – JEFA*, 6(1), 32 – 40. DOI: 10.17261/Pressacademia.2019.1026.

- Johnston, J. and Dinardo, J. (1997). *Econometric Methods*, (Fourth Edition), McGraw-Hill Companies, United States.
- Jones, R.W. (1956-1957). *Factor Propotions ant The Heckscher-Ohlin Theorem*. Oxford University The Review of Economic Studies, 24(1), 1-10.
- Karabulut, K. (2007). *Özal Dönemi Türkiye'nin Ekonomi Politikası*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 978-1008.
- Karakayalı, H. (2008). *Ekonomi Kuramı*. (Yedinci Basım). Manisa: Emek Matbaacılık Yayıncılık.
- Karluk, R. (1975). *Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye'nin AET Üyeliği ve Sanayileşme Sorunu*. Anadolu Üniversitesi, Doktora Tezi.
- Karluk, R. (1998). *Uluslararası Ekonomik ve Mali Siyasal Kuruluşlar*. (Dördüncü Baskı). Ankara: Turhan Kitapevi.
- Karluk, R. (2007). *Avrupa Birliği ve Türkiye*. İstanbul: Beta Yayınları..
- Karluk, R. (2009). *Uluslararası Ekonomi Teori Politika*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, R. (2013). *Avrupa Birliği Türkiye İlişkileri: Bir Çıkamaz Sokak*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kaya, Y., Yılmaz, Ö., Talaş, E. (2009). *Yükselen Piyasa Ekonomileri ve Türkiye, 1990-2006: Neredeyiz?*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13(1), 315-342.
- Kazgan, G. (1975). *100 Soruda Ortak Pazar ve Türkiye*. (Üçüncü Basım). Fono Matbaası: İstanbul.
- Kazgan, G.(1984). *İktisadi Düşünce*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kazgan, G. (2002). *İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi* (Birinci Basım). Remzi Kitabevi:İstanbul.
- Kesen, M. (2009). *Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Çevrenin Korunması Boyutu*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Keskin, M.H. (2016). *Mitos'tan Lizbon'a Avrupa Birliği El Kitabı* (İkinci Basım). Seçkin Yayıncılık: Ankara.
- Kılıçbay, A. (1985). *Türkiye Ekonomisi* (İkinci Basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Kılıç, N.Ö., Karabulut, K. Uğurlu, S. (2018). *İşsizlik Histerisi Hipotezi Fransa, Almanya ve Türkiye İçin Geçerli mi?Yapısal Kırılmalı Birim Kök Analizi*, Balkan University Turkish Studies Economics, Finance and Politics, 13(30),213-223.

- Konak, A. (2018). *Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Nedenleri ve Cari İşlemler Açığı- Dış Ticaret İlişkisi*. Karabük Üniversitesi Econder Uluslar arası Akademik Dergi, 2(2), 164-179.
- Köse, A. (2013). *Uluslararası Ticarete Tarife Dışı Engeller : Anti Damping Vergilerinin ve İlave Gümrük Vergilerinin Türk Tekstil ve Hazır Giyim Sektörlerine Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kreiser, K. Ve Christoph, K.N. (2009). *Kleine Geschichte Der Türkei*. Ditzingen: Reclam Verlag.
- Krueger, A.O. (1997). *Free Trade Agreements Versus Customs Unions*. Journal of Development Economics, 54(1), 169-187.
- Krugman, P. (1998). *What’s New About The New Economic Geography?*. Oxford Review of Economic Policy, 14(2), 7-15.
- Krugman, P.R. (1979). *Increasing Returns, Monopolistic Competition And International Trade*. Journal of International Economics, 9, 469-479.
- Küçükahmetoğlu, O. (2001). *Endüstri içi Ticaret ve Türkiye*. Avrupa Araştırmaları Dergisi, 9(2), 129-150.
- Latief, R. ve Lefen, L. (2018), *The Effect of Exchange Rate Volatility on International Trade and Foreign Direct Investment (FDI) in Developing Countries along “One Belt and One Road”*, International Journal of Financial Studies, 6, s.86-108.
- Lattimore, R., Love, P. (2009). *International Trade*. OECD Insights. France.
- Lee, K.N.H. (2012). *Inflation and Residential Property Markets: A Bounds Testing*
- Lehmann-Nowak, F., Herzer, D. vd. (2007). *The Impact of a Customs Union Between Turkey and The EU on Turkey’s Exports to the EU*, JCMS, 45(3), 719-743.
- Liew, K.s., Lim, K.P. ve Hussain, H. (2003). *Exchange Rate And Trade Balance Relationship: The Experience of A Set of Countries*. Munich University, Germany.
- Linder, S.B. (1961). *An Essay on Trade And Transformation*. Journal of Political Economy, 5(1), 20-130.
- Lloyd, P.J (1975). *Intra-industry Trade: The Theory and Measurement of International Trade in Differentiated Products*. New York: John Wiley.
- Lloyd, P. J. (2000). *Generalizing the Stolper-Samuelson Theorem: A Tale of Two Matrices*. Review of International Economics, 8(4), 597-613.
- Mangır, F. (2006). *Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Manisalı, E. (1998). *Türkiye Avrupa İlişkileri*. Çağdaş Yayıncılık: İstanbul.

- Manisalı, E. (2001). *Avrupa Çıkmazı Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkileri* (Üçüncü Basım). Otopsi Yayınevi: İstanbul.
- Markusen, J.R. (1995). *The Boundaries of Multinational Enterprises and The Theory of International Trade*. Journal of Economic Perspectives, 9(2), 169-189.
- Markusen, J.R., Melv,n, J.R., Kaempfer, W.H. ve Maskus, K.E. (1995). *International Trade: Theory And Evidence*. (International Edition) United States of America.
- Matiur Rahman , Muhammad Mustafa ve Daryl V. Burckel (1997). *Dynamics of the yen-dollar real exchange rate and the US-Japan real trade balance*. Applied Economics, 29:5, 661-664.
- Mioche, P.(1987). *Le Plan Monnet Genése Et Elaboration 1941-1947*. Publications De La Sorbonne.
- Mujzinoviç, M. (2006). *Avrupa Birliği'nde Ekonomik Entegrasyon Aşamaları ve Üye Ülkelerin Dış Ticaretine Etkisi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Neumark, F.(1943). İktisadi Düşünce Tarihi. (Çev. Özek, A.A). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları No:201 Cilt:1
- Nkoro, E. ve Uko, A.K. (2016). Autoregressive Distributed Lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation. Journal of Statistical and Econometric Methods, 5(4), 63-91.
- Nurcalı, Necati. (2019). *Varlık Vergisi Kanunu Uygulaması Üzerine Hukuki- Ekonomik ve Mali Bir İnceleme*. Akademik Sosyal Araştırmalar, 8, 83-95.
- OECD. Stat (2020). National Accounts, Quarterly National Accounts, Historical GDP-Expenditure Approach, <https://stats.oecd.org/>, (Erişim Tarihi: 06.11.2020).
- Onafowora, O. (2003) *.Exchange rate and trade balance in East Asia: is there a J-curve?*, Economic Bulletin , 5(18), 1-13.
- Ordu, C.F. (2013). *Döviz Kuru Dış Ticaret İlişkisi: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Özçelik, P. (2011). *12 Eylül'ü Anlamak*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 66, 74-90.
- Özel, M. (1995). Piyasa Düşmanı Kapitalizm, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özgiray, A. (1998). *Türkiye- Almanya İlişkileri (1923-1939)*, Tarih İncelemeleri Dergisi, 13(1), 5-23.
- Özkan, N.N. (2015). *Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Yapılan Doğrudan Yabancı Yatırımların Ödemeler Bilançosuna Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Öztürk, S.ve Gövdere, B. (2010). *Küresel Finans Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(1), 377-397.
- Öztürk, S. ve Saygın, S. (2013). *1973 Petrol Krizinin Ekonomiye Etkileri ve Stagflasyon Olgusu*, Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 12(6), 1-11.
- Özsoy, D.(2010). *Tarife Dışı Engeller ve Türkiye- AB Gümrük Birliği Çerçevesinde Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Paksoy, S. ve Kılıç, S.B. (2013). *Avrupa Birliği Müzakere Sürecinde Türkiye'nin Üyelik Olasılığının Değerlendirilmesi*, Çankırı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 22(2), 81-96.
- Pamuk, Ş. (2020). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi* (Altıncı Basım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul.
- Parasız, İ ve Eroğlu, İ. (2017). *Tarihsel Süreçte Türkiye Ekonomisi Yapısal Dönüşüm ve Politika Uygulamaları*. İstanbul: Ekin Kitapevi Yayınları.
- Peacock, N. (2004). *Trade Issues Background Paper: The Impact of Dumping on Trade in Fisheries Products*, Food and Agriculture Organization (FAO) of the United Nations.
- Pesaran, H.M. and Shin, R.Y. (1998). *An Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis*. Econometrics and Economic Theory in the 20st Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium.
- Pesaran, H.M., Shin, R.Y. and Smith, R.J. (2001). *Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships*. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289 - 326.
- Phillips, P.C.B. ve Perron, P. (1988). Testing for A Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Pirimbaev, J. and Oskonbaeva, Z. (2015). *Kırgızistan Dış Ticaret Dengesinin Belileyicileri*,Kırgızistan Manas Üniversitesi Sosyoekonomi Dergisi, 23(25), 79-91.
- Piermartini, R. (2004). *The Role Of Export Taxes in the Field of Primary Commodities*. World Trade Organization, Geneva, Switzerland.
- Posner, M. V. (1961). *International Trade and Technical Change* . Oxford Economic Papers, 13, 323-341.
- Rahman M. ve Muhammad, M. (1996), "The Dancing of the Real Exchange Rate of US Dollar and the US Real Trade Balance," *Applied Economics Letters*, 3/12: 807–808.
- Raico, R. (2011). *Klasik Liberalizmin Yükselmesi, Çökmesi ve Rönesansı*. (Çev. Yayla, A.) *Liberal Düşünce*, Yıl 16, Sayı 64

- Rittberger, B. (2011). *Which Institutions For Post-war Europe? Explaining The Institutional Design of Europe's First Community*, Journal of European Public Policy, October, 678-708.
- Rose, A. ve Yellen, J.L. (1989), Is There a J-curve?. Journal of Monetary Economics, 24(2), 53- 68.
- Salvatore, D. (2013). *International Economics*. (Eleventh Edition). United States of America.
- Savrul, B.K., Özel, H.A., Kılıç, C. (2013). *Osmanlı'nın Son Döneminden Günümüze Türkiye'de Dış Ticaretin Gelişimi*, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(1), 55-78.
- Serin, E. (2019). *Ödemeler Bilançosu ve Sıcak Para: Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Seyidoğlu, H. (1978). *Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama*. (İkinci Basım). Ankara: Turhan Kitapevi.
- Seyidoğlu, H. (1982). *Uluslararası İktisat*. (Dördüncü Basım). Ankara: Çağ Matbaası, Turhan Kitapevi.
- Seyidoğlu, H. (2007). *Uluslararası İktisat*. Güzem Can Yayınları: İstanbul.
- Seymen, D. (2005). *Dış Ticaret- Çevre İlişkilerinin Dengelenmesi: Sürdürülebilir Ticaret, Teori ve Türkiye Değerlendirmesi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(7), 101-105.
- Seymen, D.A. (2000). *Dış Ticarete Yeni Korumacı Eğilimler ve Türk Dış Ticareti Açısından Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Şahin, M. (1983). *Gümrük Birliği Teorisi ve Az Gelişmiş Ülkeler Açısından Bir Değerlendirme*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, 4, 43-59.
- Şanal, M. (2020). *Ödemeler Bilançosunda Net Hata ve Noksan Hesaplarındaki Fonların Analizi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Şanlı, C. ve Ekşi, N. (2000). *Uluslararası Ticaret Hukuku*. İstanbul: Beta Yayınları
- Şanlı, O. (2016). *Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri Statik ve Dinamik Etkiler*, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Şener, S. (2005). *Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları*, Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi Yönetim Bilimleri Dergisi, 3(1), 141-148.
- Shirvani, H. ve Wilbratte, B. (1997). *The Relationship Between the Real Exchange Rate and the Trade Balance: An Empirical Reassessment*. International Economic Journal, 11(1), 39-50.

- Şiriner, İ. (2016). *İktisada Giriş*, Ünite 4.(Yedinci Basım). T.C.Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları, Eskişehir.
- Smith, A.(1776). *Ulusların Zenginliği Cilt:1*. (Çev. Yunus A. ve Bakırcı M.) İstanbul: Kırmızı Kitap Yayınevi.
- Soukiazis, E. ve Castro, V. (2005). *How The Maastricht Criteria And The Stability And Growth Pact Affected Real Convergence in the Eurpean Union: A Panel Data Analysis*, Journal of Policy Modeling, 27(3), 385-399.
- Sönmez, A. ve Şimşek F. (2011). *Cumhuriyetin Kuruluşundan Günümüze Türkiye Ekonomisindeki Yaşanan Gelişmelerin Küçük Ölçekli Bir Aile İşletmesi Üzerindeki Etkileri*, İstanbul Kültür Üniversitesi, Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 93-114.
- Sülün, D. (2020). *Almanya'nın Türkiye ile Dış Ticareti ve İzmir Bazında Bir Değerlendirme*. Sosyal Bilimlerde Seçme ve Güncel Yazılar.
- T.C. Avrupa Birliği Başkanlığı (2020). *Avrupa Birliği'nin Tarihçesi*. Mayıs 2020.
- T.C. Avrupa Birliği Genel Sitesi (2020). *AB ve Üyelik Sürecimiz Temel Bilgiler Kitabı*, Temmuz 2018, 1-95.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1989). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994)*. Ankara, DPT Yayın No:2174.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2002). *Avrupa Birliği Kronolojisi 1946-2002*. Ankara: Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürlüğü.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2019). *Türkiye Avrupa Birliği İlişkilerinde Önemli Tarihler*, Avrupa Birliği Başkanlığı, 1-23.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2020). *Türkiye- AB Gümrük Birliği*. 02.04.2021 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı, Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler Bülteni (2020),03.03.2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/istatistikler/dis-ticaret-istatistikleri> adresinden alınmıştır.
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (2020). Dış Ticaret Kavramı, 06.02.2020 tarihinde <https://hmb.gov.tr/dis-ticaret> adresinden alınmıştır.
- T.C. Resmi Gazete (1989). İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun, Sayı: 20212.
- T.C. Resmi Gazete (1995). Telgraf Telefon Kanununa Bazı Ek Maddeler Eklenmesine, Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Sayı:22279.
- T.C. Resmi Gazete(2011). Gümrük Uzlaşma Tebliği Yönetmelik, Sayı:28038

- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019a). *Tarife Bilgilendirme Broşürü*. 13.02.2021 tarihinde <https://ticaret.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2019b). *Ticaret Politikası Savunma Araçları (Damping ve Sübvansiyon)*. Adana: İthalat Genel Müdürlüğü Damping ve Sübvansiyon Araştırma Dairesi
- T.C. Ticaret Bakanlığı(2020a). Dış Ticaret Verileri, 02.03.2021 tarihinde <https://www.ticaret.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020), Ankara Anlaşması, 06.10.2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı Ürün Güvenliği ve Denetimi Müdürlüğü, (2020). Ticarete Teknik Engeller. 02.06.2020 tarihinde <https://www.teknikengel.gov.tr> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020b) ,İki Ülke Arasındaki Dış Ticaretin Alt Yapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller , 20.11.2020 tarihinde <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/avrupa/almanya/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-ticaretin-alt yapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller> adresinden alınmıştır.
- T.C. Ticaret Bakanlığı (2020c). *Federal Almanya Ülke Profili*. Dış Ticaret ve Uluslararası Etkinlikler Genel Müdürlüğü.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı (2020), Yurtdışındaki Yerleşik Gerçek ve Tüzel Kişilerin Yurtdışındaki Yatırımları, 21.11.2020 tarihinde <https://www.ticaret.gov.tr/hizmet-ticareti/yurtdisi-yatirimlar/uluslararası-yatirim-istatistikleri/turkiyede-yerlesik-gercek-ve-tuzel-kisilerin-yurtdisindaki-yatirimlari> adresinden alınmıştır.
- Tahta, M. (1994). *Avrupa Birliği ile Kurulacak Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi Üzerine Olası Etkileri*. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Tanyeri, İ.(1984). *Fiyat Teorisi, Ölçek Ekonomileri ve Teknolojik Gelişme*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi.
- Tarı, R. (2012). *Ekonometri*. İstanbul: Umuttepe Yayınları.
- Tatoğlu, E. (2006). *Avrupa Birliği'nin Tarihsel Gelişimi (1951-1995)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Enstitüsü, Ankara.
- Tekin, G. (2012). *Ak Parti Dönemi Türkiye- Almanya İlişkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bilecik.
- Telli, R. (2015). *Türkiye Ekonomisi ve Avrupa Birliği*. (Birini Basım). Ekin Basım Yayın Dağıtım: İstanbul.
- Todani Khathu R.ve Mumyana T. Victor, (2005). *“Exchange Rate Volatility And Exports In South Africa”*. Annual Forum, Trade and Uneven Development: Opportunities and Challenges

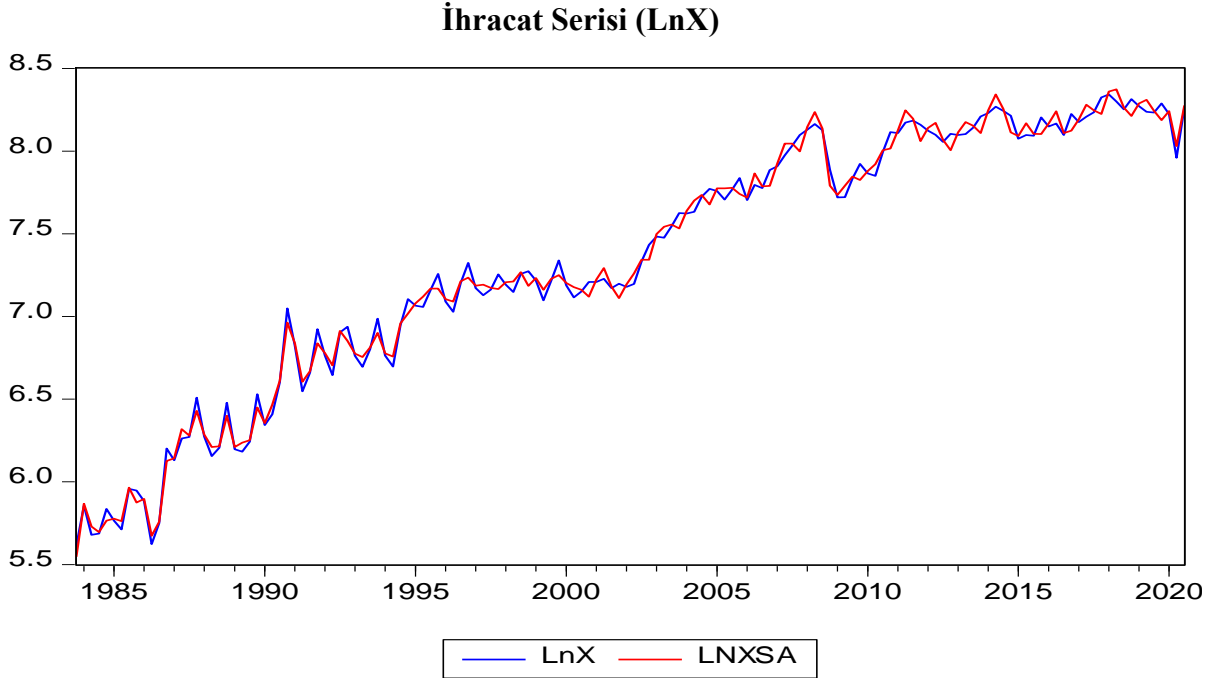
- Togan, Sübidey. (1991). *1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu*. Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1. Nadir Kitap.
- Torun, İ. (2003). *Endüstri Toplumu'nun Oluşmasında Etkili Olan İktisadi ve Sına-i Faktörler*. Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 4(1), 182-190.
- Trade Map (ITC), 2020, Türkiye- Almanya Arasındaki İkili Ticaret, 03.03.2021 tarihinde https://www.trademap.org/Bilateral_TS.aspx adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020a). Dış Ticaret İstatistikleri, Ülkelere Göre Dış Ticaret, 06.11.2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808>, adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2020b)Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) göre ihracat, 10.11.2020 tarihinde https://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alınmıştır.
- TÜİK, (2020c)Geniş Ekonomik Grupların Sınıflamasına (BEC) göre ithalat, 10.11.2020 tarihinde https://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1046 adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020d) Dış Ticaret ve Başlıca Ekonomik Göstergeler, 18.10.2020 tarihinde <http://www.tuik.gov.tr/UstMenu.do?metod=temelist> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020e), 1980-2020 Yılları Arası Türkiye- Almanya Dış Ticaret Görünümü, 19.11.2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=4&param2=0&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5808> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020f), Türkiye- Almanya Arasındaki İhracatın BEC- Düzey 1 Ürün Gruplarına Göre Değerleri, 19.11.2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020g), Türkiye- Almanya Arasındaki İthalatın BEC- Düzey 1 Ürün Gruplarına Göre Değerleri, 19.11.2020 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020h), Türkiye- Almanya Arasındaki İhracatın BEC- Düzey 3 Ürün Gruplarına Göre Değerleri, 02.03.2021 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> adresinden alınmıştır.
- TÜİK (2020ı), Türkiye- Almanya Arasındaki İthalatın BEC- Düzey 3 Ürün Gruplarına Göre Değerleri, 02.03.2021 tarihinde <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=1&param2=4&sitcrev=0&isicrev=0&sayac=5803> adresinden alınmıştır.
- Tuna, S. (2007). *Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946*, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13, 86-121.
- Türker, O. (2002). *Yeni Dış Ticaret Teorileri: Teori ve Uygulama*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK), (2006). *Kamu Alımlarında Rekabetin Sağlanması ve Korunması: İlgili Düzenlemeler ve Uygulamalar Işığında Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. TİSK Akademi Dergisi, 1(2), 130-140.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), (2018). *Uluslar arası "Yatırım Pozisyonu İstatistikleri"ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. 16.06.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMBa), (2020). *"Ödemeler Dengesi İstatistikleri"ne İlişkin Yöntemsel Açıklama*. 15.06.2020 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası(TCMBb), (2020). *Ödemeler Dengesi İstatistikleri*. 23.02.2021 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/tr/tcmb+tr/main+menu/istatistikler/odemeler+dengesi+ve+ilgili+istatistikler/odemeler+dengesi+istatistikleri> adresinden alınmıştır.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası (TCMB), 2020. *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun*. 1433(68).
- United Nations Conference On Trade And Development (UNCTAD), (2018). *Non-Tariff Measures: Economic Assessment and Policy Options for Development*. 04.05.2020 tarihinde <https://www.unctad.org/en/Pages/Home.aspx> sitesinden alınmıştır.
- Ünsal, E.M. (2005). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Açık Ekonomi Makro İktisadı*. İmaj Yayınları: Ankara.
- Varoğlu, N. (2013). *Ticaretin Kolaylaştırılması Anlaşma Sürecinde Türk Dış Ticareti İçin Bir Değerlendirme*. Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Vernon, R. (1966). *International Investment and International Trade in The Product Cycl*. Quarterly Journal of Economics, 190-207.
- Vogelsang, T.J. and Perron, P. (1998), Additional Tests for a Unit Root Allowing for a Break in the Trend at an Unknown Time. *International Economic Review*, 39, 1073-1100.
- Viner, J. (1923). *Dumping: A Problem in İnternationalTrade*. Chicago: University of Chicago.
- Walter T. (2002). *Dünya Ekonomisi*. Alfa Yayınları: İstanbul.
- World Trade Organization (WTO), (2010). *A Handbook on WTO Customs Valuation Agreement*. 05.06.2020 tarihinde https://www.wto.org/english/res_e/publicationse/handlook_cusual_e.htm adresinden alınmıştır.
- Yapraklı, S. (2010). *Türkiye'de Esnek Döviz Kuru Rejimi Altında Dış Açıkların Belirleyicileri:Sınır Testi Yaklaşımı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi, 65(4),141-163.

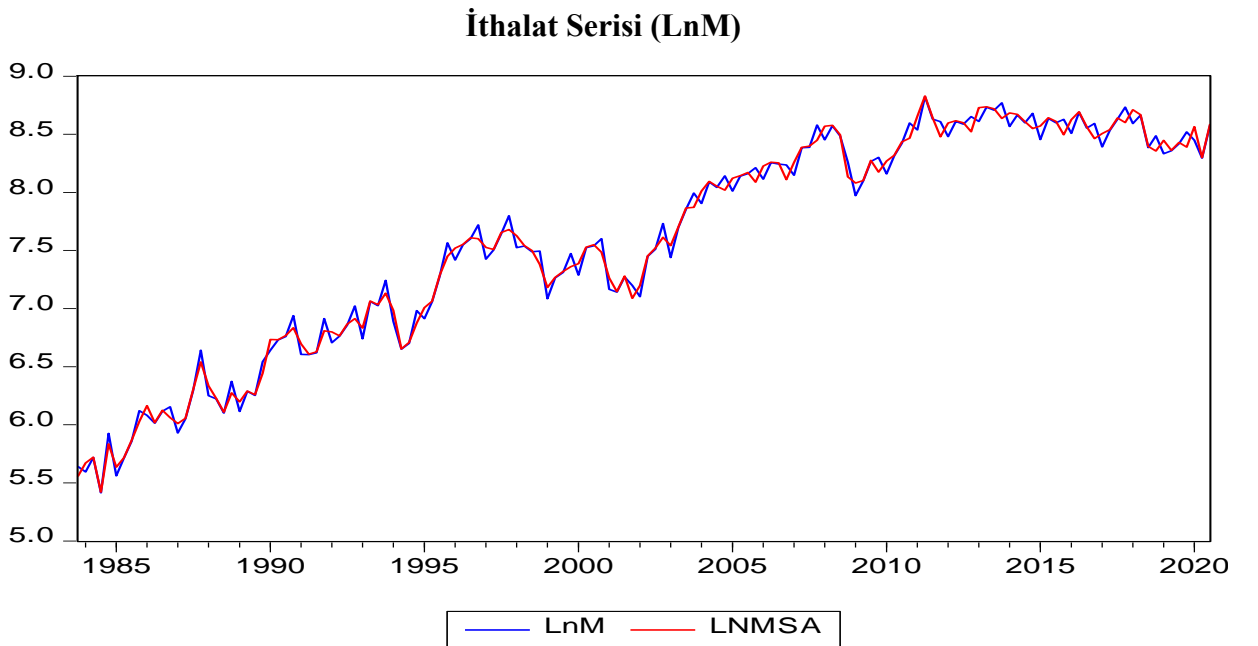
- Yeldan, E. (2004). *Türkiye Ekonomisi'nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri*. Bilkent Üniversitesi Çalışma ve Toplum Dergisi, 4, 47-55.
- Yıldırım, M.C. (2010). *Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Ödemeler Bilançosu Üzerindeki Etkileri ve Türkiye Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, E. ve Dura, C. (2007). *Gümrük Birliği'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri Konusundaki Literatüre Bir Bakış*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (28), 141-177.
- Yıldız, M. (1999). *Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği, Türkiye-AB İlişkilerinin Tarihsel Gelişimi ve Değerlendirilmesi*. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Dış Ticaret Dergisi, Ekim (15), 1-14.
- Yücel, F. (2006). *Türkiye ve Seçilmiş AB Üyesi Ülkeler Arasındaki Dış Ticaret Akımları Üzerine Analitik Bir Yaklaşım: Gümrük Birliği Öncesi ve Sonrası*, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

7. EKLER

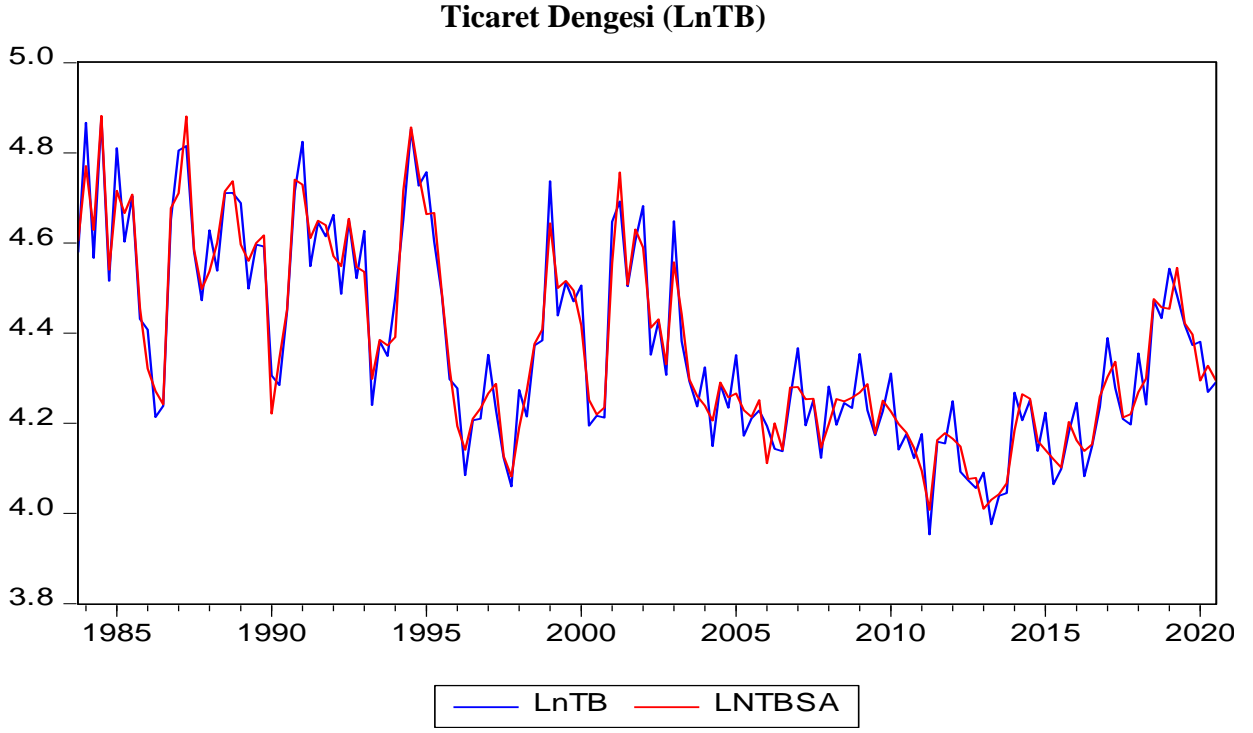
Ek 1. Serilerin İlk Hallerinin ve Mevsim Etkilerinden Arındırılmış Hallerinin Grafikleri

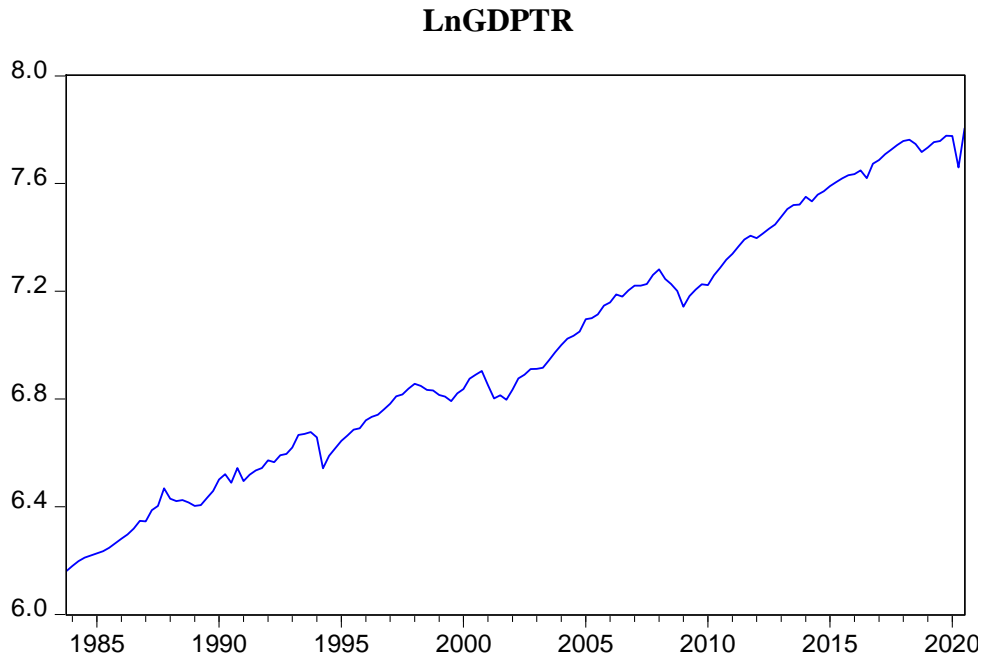
Bu grafikte ihracat serisinin (LnX) mevsim etkisinden arındırılmış hali (LNKSA) arasında belirgin bir fark (ve düzelme) olduğu için bu seride mevsim etkileri vardır ve analizlerde mevsim etkilerinden arındırılmış hallerinin kullanılması gerekmektedir.

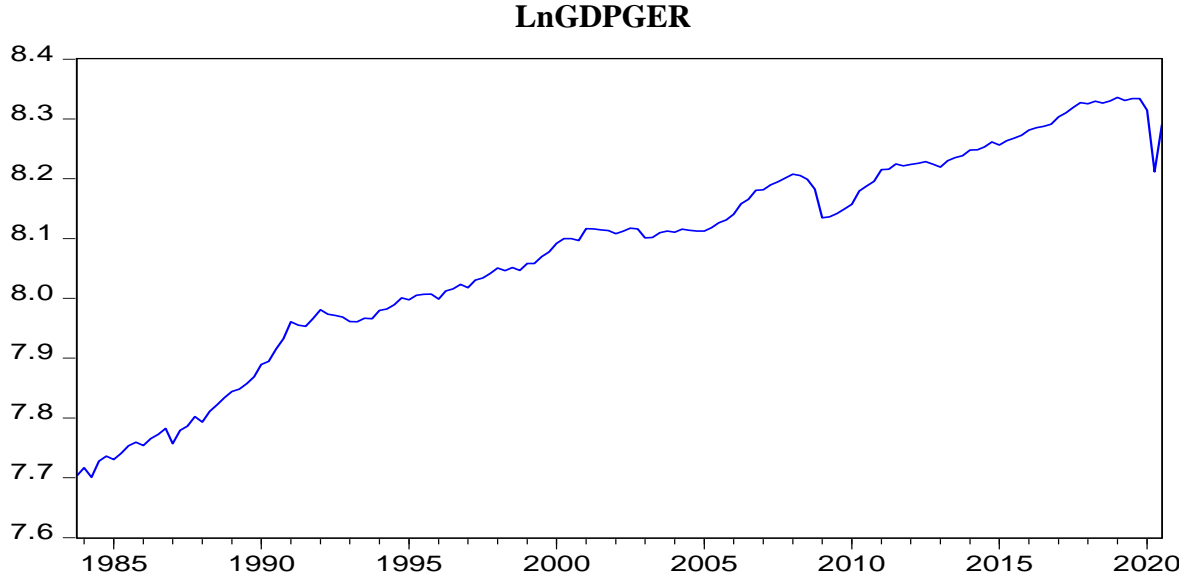
Bu grafikte ithalat serisinin ($\ln M$) mevsim etkisinden arındırılmış hali ($\ln MSA$) arasında belirgin bir fark (ve düzelme) olduğu için bu seride mevsim etkileri vardır ve analizlerde mevsim etkilerinden arındırılmış hallerinin kullanılması gerekmektedir.

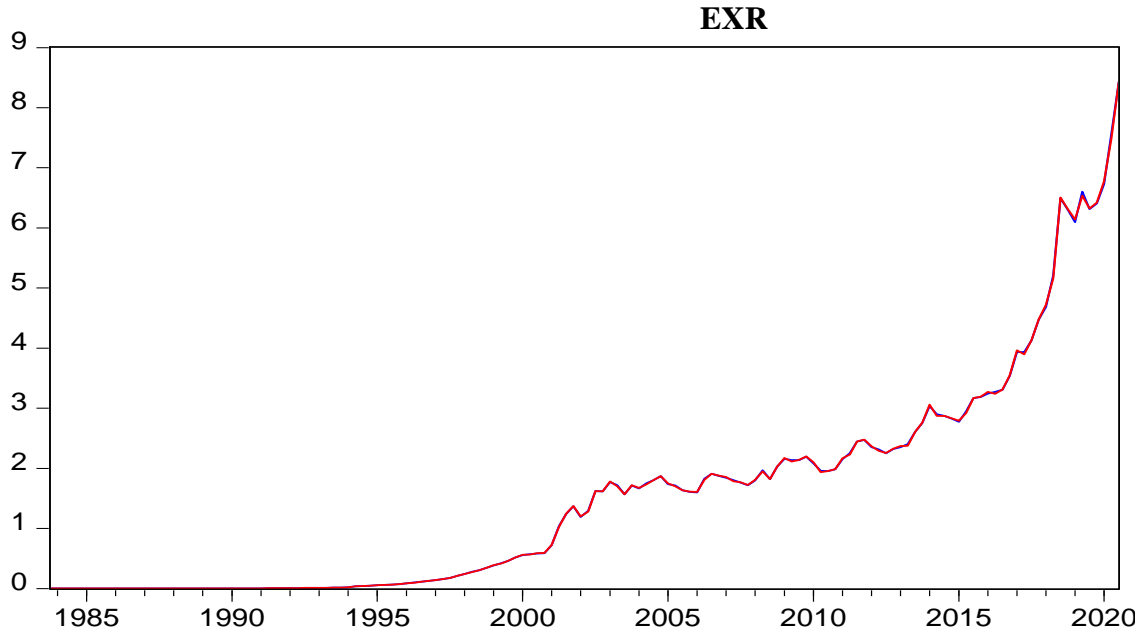
Bu grafikte ticaret dengesi serisinin ($\ln TB$) mevsim etkisinden arındırılmış hali ($\ln TBSA$) arasında belirgin bir fark (ve düzelme) olduğu için bu seride mevsim etkileri vardır ve analizlerde mevsim etkilerinden arındırılmış hallerinin kullanılması gerekmektedir.

Türkiye'nin milli gelir serisi OECD. Stat (2020)'den mevsim etkilerinden arındırılmış olarak indirildiği için tekrar bir arındırma işlemi yapılmamıştır. Zaten bu seride zikzakların olmaması da mevsimsel etkilerin olmadığını göstermektedir.

Almanya'nın milli gelir serisi OECD. Stat (2020)'den mevsim etkilerinden arındırılmış olarak indirildiği için tekrar bir arındırma işlemi yapılmamıştır. Zaten bu seride zikzakların olmaması da mevsimsel etkilerin olmadığını göstermektedir.

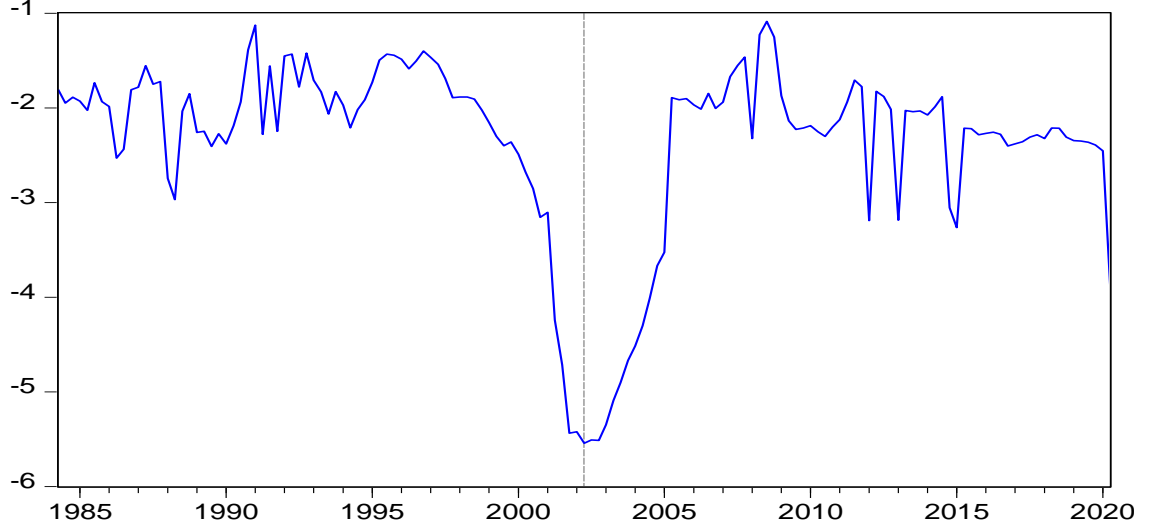
Bu grafiğe göre EXR   EXRSA döviz kuru (EXR) serisinde mevsim etkisi yoktur. Bu nedenle analizlerde normal hali kullanılmıştır.

Ek 2: Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testinden Elde Edilen Grafikler

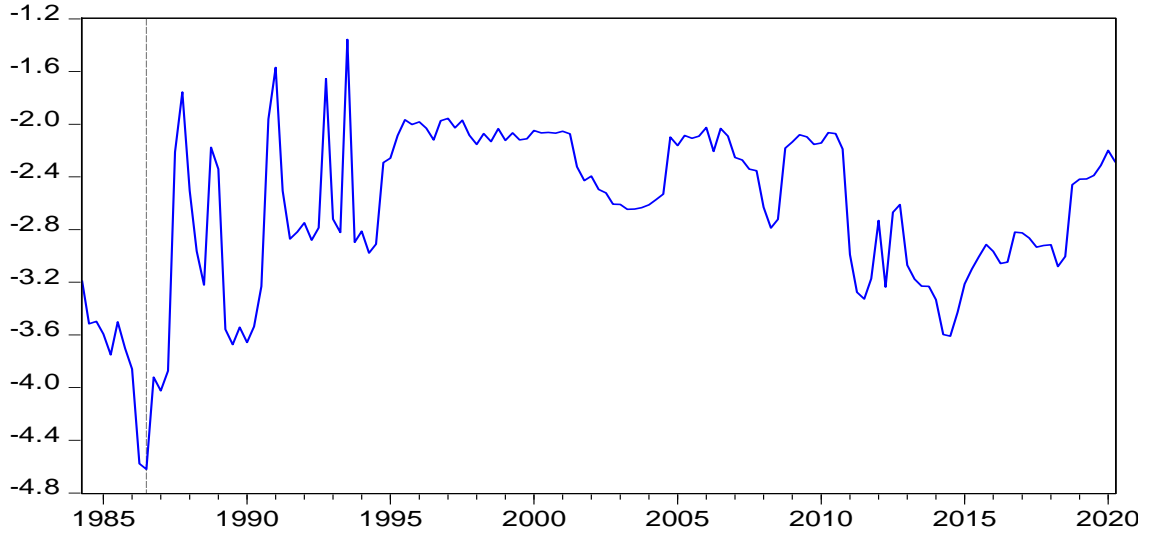
LnX Sabitli Model

Dickey-Fuller t-statistics

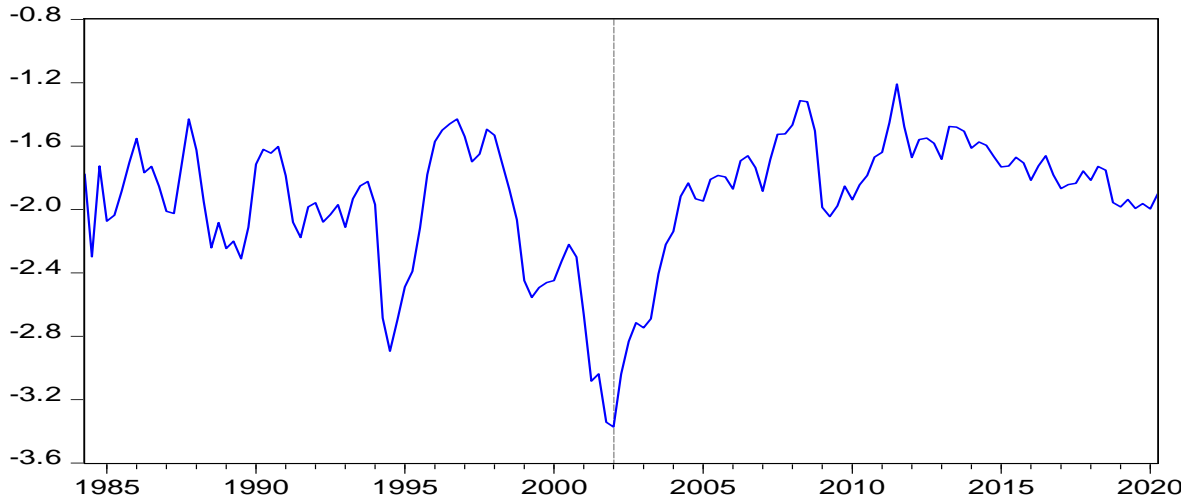
LnX Sabitli ve Trendli Model

Dickey-Fuller t-statistics

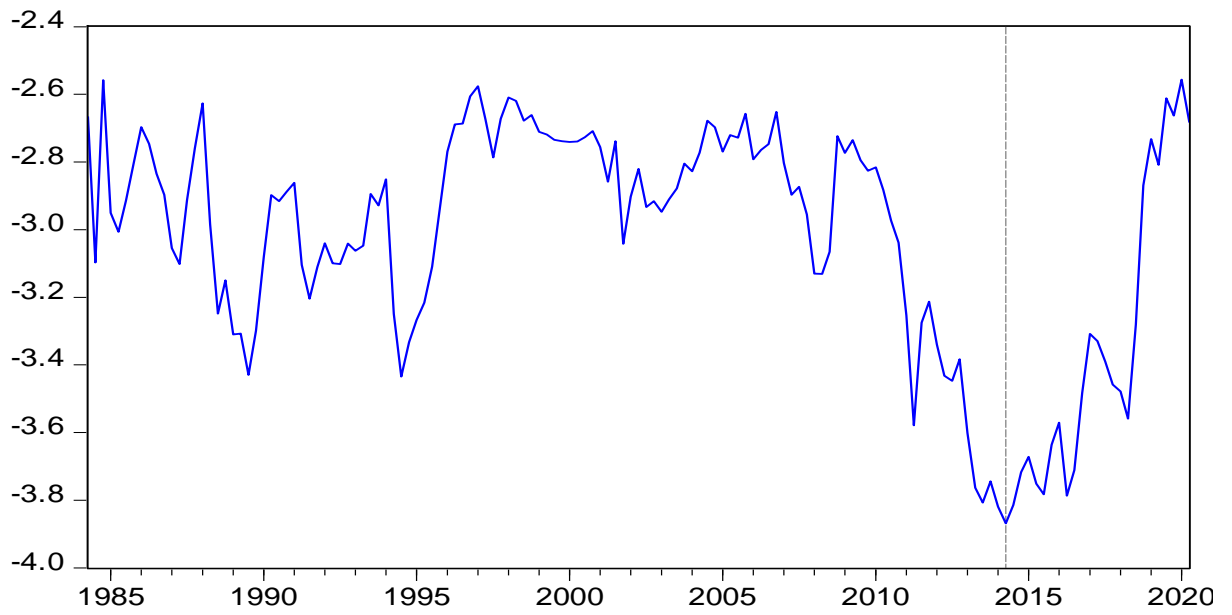
LnM Sabitli Model

Dickey-Fuller t-statistics

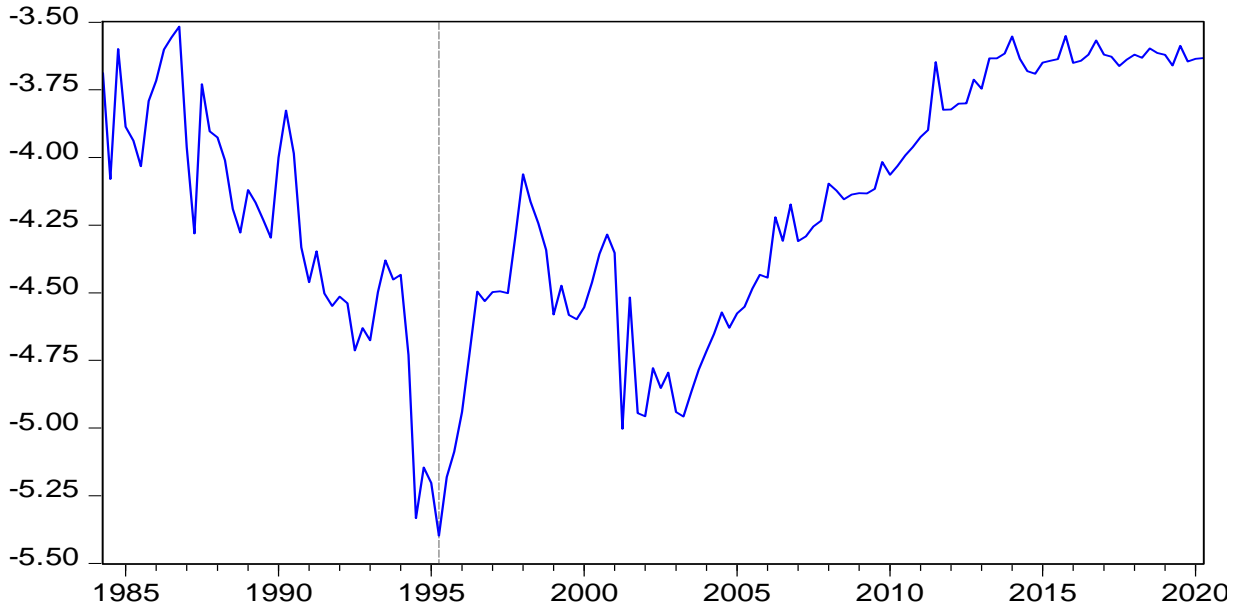
LnM Sabitli ve Trendli Model

Dickey-Fuller t-statistics

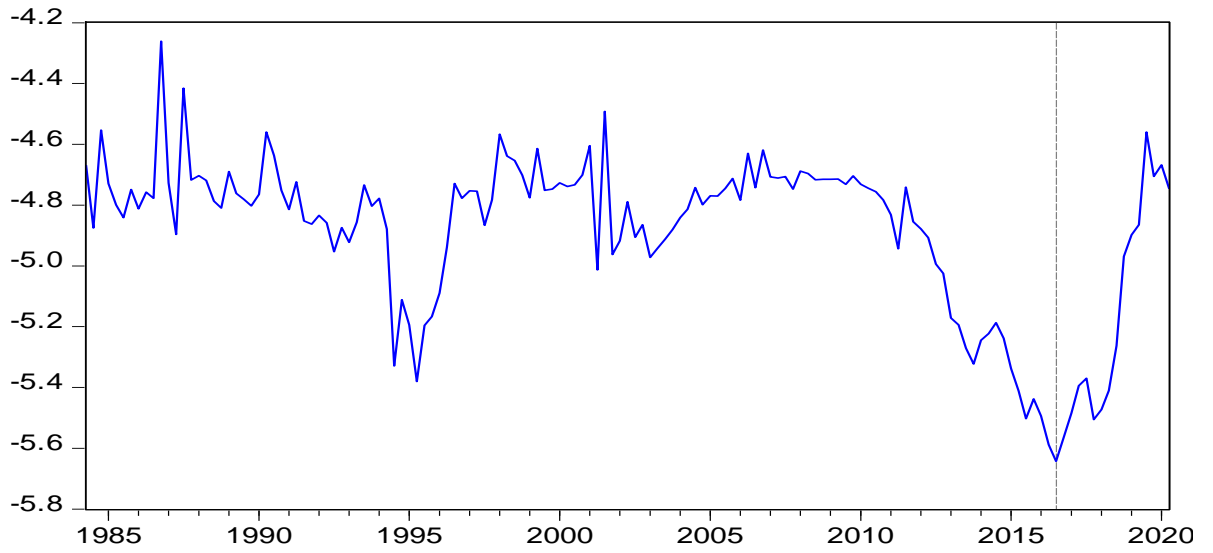
LnTB Sabitli Model

Dickey-Fuller t-statistics

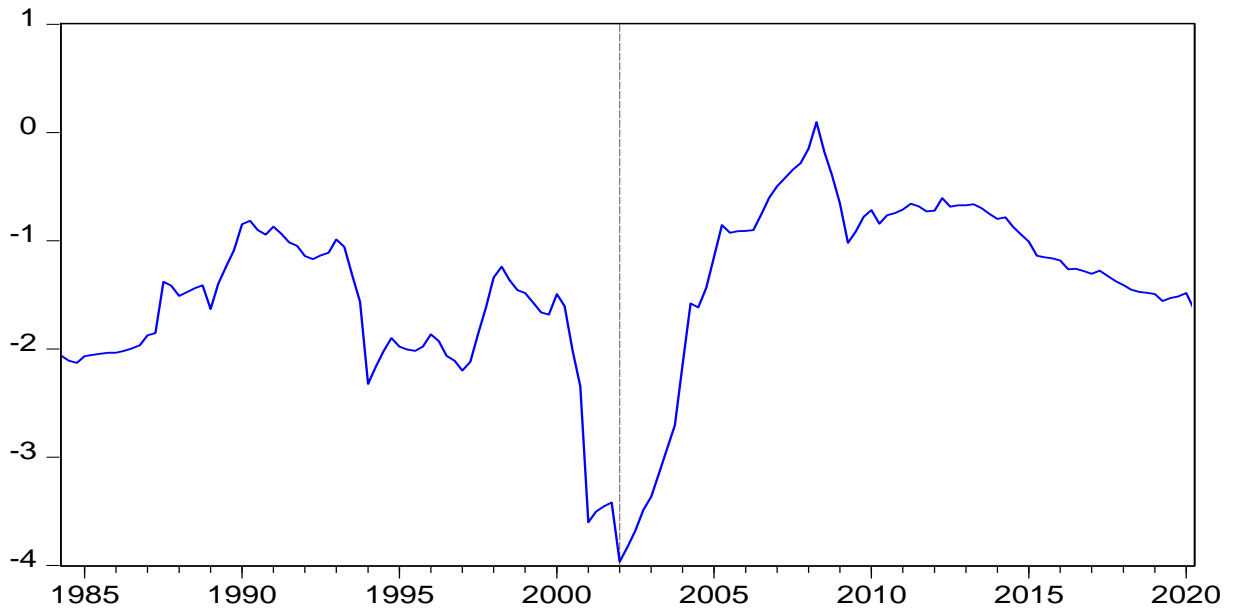
LnTB Sabitli ve Trendli Model

Dickey-Fuller t-statistics

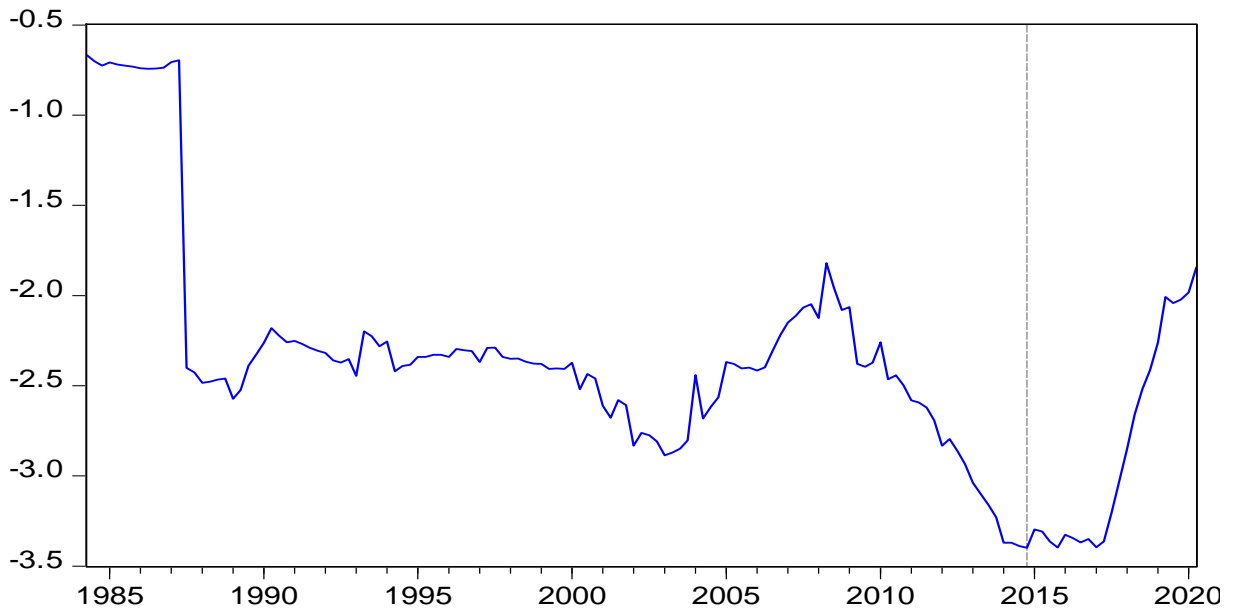
LnGDPTR Sabitli Model

Dickey-Fuller t-statistics

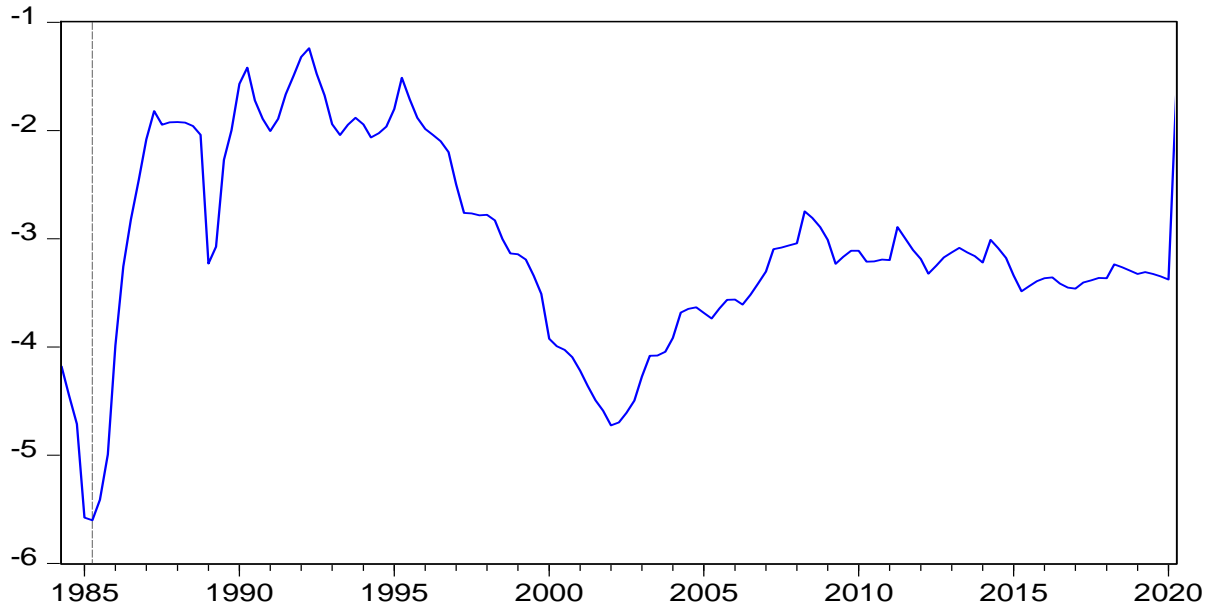

LnGDPTR Sabitli ve Trendli Model

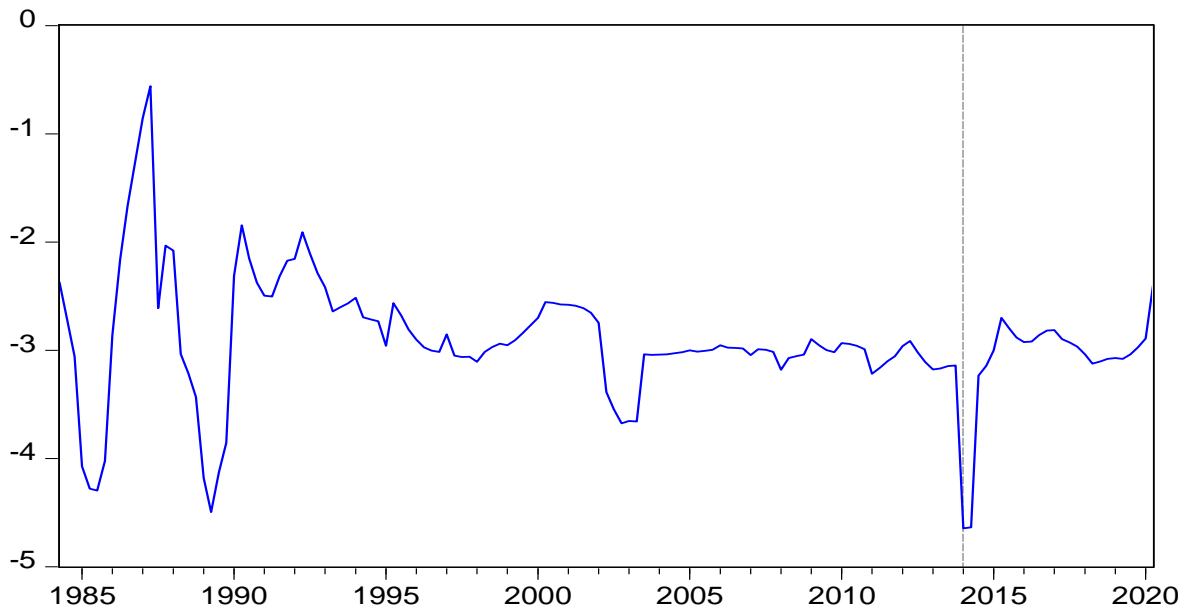
Dickey-Fuller t-statistics

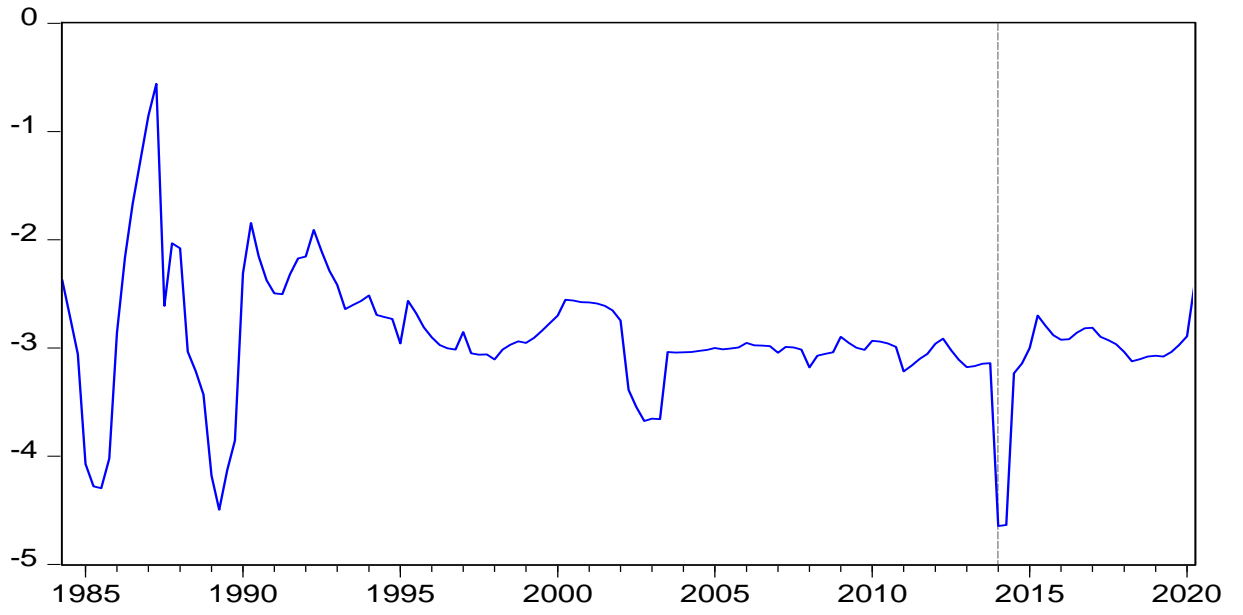
LnGDPGER Sabitli Model
Dickey-Fuller t-statistics

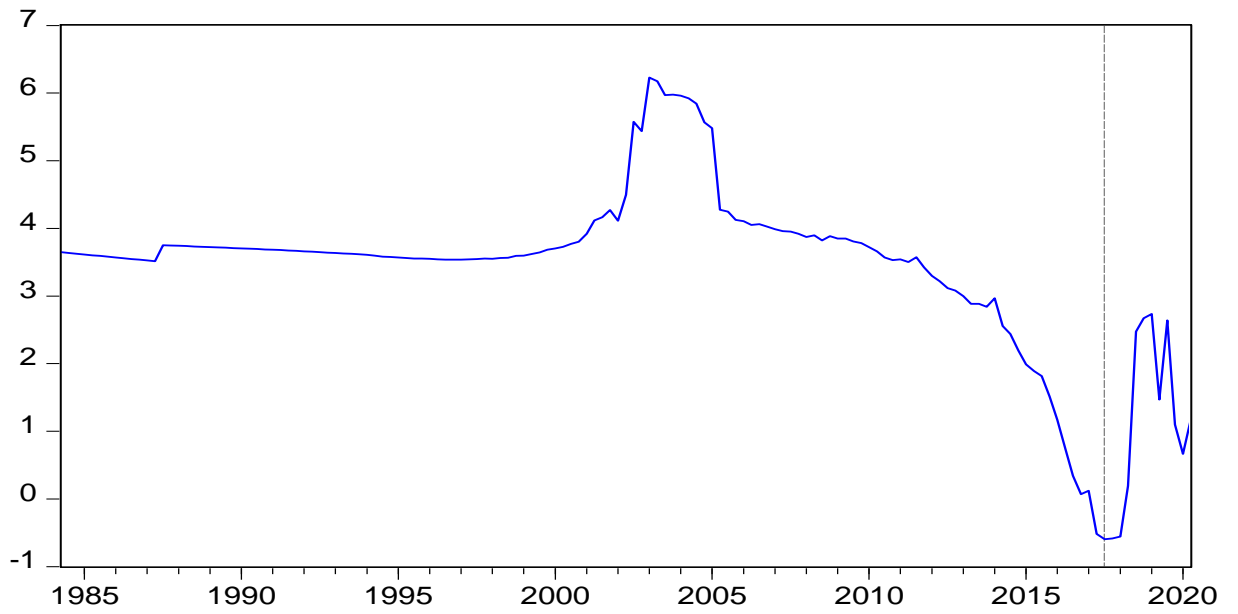
LnGDPGER Sabitli ve Trendli Model
Dickey-Fuller t-statistics

EXR Sabitli Model
Dickey-Fuller t-statistics

EXR Sabitli ve Trendli Model
Dickey-Fuller t-statistics

Ek 3: Eşbütünleşme Testine Ait Ekran Görüntüleri

Model 1

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic k	4.278270 2	Asymptotic: n=1000		
		10%	2.63	3.35
		5%	3.1	3.87
		2.5%	3.55	4.38
		1%	4.13	5

Model 2

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic k	3.448738 2	Asymptotic: n=1000		
		10%	2.63	3.35
		5%	3.1	3.87
		2.5%	3.55	4.38
		1%	4.13	5

Model 3

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic k	9.358604 3	Asymptotic: n=1000		
		10%	2.37	3.2
		5%	2.79	3.67
		2.5%	3.15	4.08
		1%	3.65	4.66

Ek 4: Bai-Perron Testine Ait Ekran Görüntüleri

Model 1

Estimated break dates:
1: 1998Q1
2: 1997Q3, 2015Q2
3: 1990Q4, 1997Q3, 2015Q2
4: 1990Q4, 1996Q3, 2002Q3, 2011Q1
5: 1990Q4, 1996Q3, 2002Q3, 2009Q3, 2015Q1

Model 2

Estimated break dates:
1: 1998Q1
2: 1995Q4, 2002Q2
3: 1995Q4, 2002Q2, 2011Q1
4: 1989Q2, 1996Q1, 2002Q2, 2011Q1
5: 1989Q2, 1996Q1, 2002Q2, 2008Q4, 2015Q2

Model 3

Estimated break dates:
1: 1998Q1
2: 1990Q4, 1998Q1
3: 1990Q4, 1998Q1, 2004Q3
4: 1990Q4, 1998Q1, 2004Q3, 2014Q1
5: 1990Q3, 1996Q1, 2001Q3, 2007Q1, 2014Q1

Ek 5: Uzun Dönem Analizlerine Ait Ekran Görüntüleri

Model 1

Levels Equation Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNGDPGER	1.150307	0.109579	10.49749	0.0000
EXR	0.032611	0.022937	1.421735	0.1575
K1990Q3	1.487708	0.651508	2.283483	0.0240
K1996Q1	0.324045	0.088795	3.649360	0.0004
K2002Q1	0.231881	0.099885	2.321487	0.0218
K2009Q3	-0.272120	0.324163	-0.839456	0.4028
K2015Q3	-0.157853	0.318608	-0.495444	0.6211
C	-0.346109	0.656406	-0.527279	0.5989

Model 2

Levels Equation Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNGDPTR	0.948530	0.115096	8.241191	0.0000
EXR	-0.025264	0.034201	-0.738685	0.4614
K1989Q2	-0.032937	0.465103	-0.070817	0.9436
K1996Q1	0.194308	0.141984	1.368521	0.1734
K2002Q1	0.038866	0.174732	0.222434	0.8243
K2008Q4	-1.449735	0.577774	-2.509171	0.0133
K2015Q2	0.274007	0.469348	0.583803	0.5603
C	3.373131	0.392921	8.584757	0.0000

Model 3

Levels Equation Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNGDPTR	-0.235608	0.065864	-3.577196	0.0005
LNGDPGER	0.087291	0.099283	0.879218	0.3809
EXR	0.031296	0.015698	1.993673	0.0483
K1990Q3	0.611570	0.301208	2.030391	0.0444
K1996Q1	-0.083976	0.059166	-1.419330	0.1582
K2001Q3	0.201807	0.339390	0.594618	0.5531
K2007Q1	0.114504	0.185235	0.618157	0.5376
K2014Q1	0.050065	0.185817	0.269430	0.7880
C	4.838238	0.437141	11.06792	0.0000

Ek 6: Kısa Dönem Analizlerine Ait Ekran Görüntüleri

Model 1

ECM Regression				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LNXSA(-1))	-0.087054	0.069442	-1.253628	0.2122
D(LNXSA(-2))	-0.290312	0.068306	-4.250184	0.0000
D(LNXSA(-3))	-0.181635	0.067077	-2.707853	0.0077
D(LNGDPGER)	1.134896	0.194902	5.822920	0.0000
D(K1990Q3)	0.075191	0.066163	1.136451	0.2579
CointEq(-1)*	-0.274043	0.043129	-6.354111	0.0000
R-squared	0.429664	Mean dependent var		0.017920
Adjusted R-squared	0.409000	S.D. dependent var		0.104320
S.E. of regression	0.080197	Akaike info criterion		-2.167879
Sum squared resid	0.887563	Schwarz criterion		-2.044136
Log likelihood	162.0873	Hannan-Quinn criter.		-2.117597
Durbin-Watson stat	1.957133			

Model 2

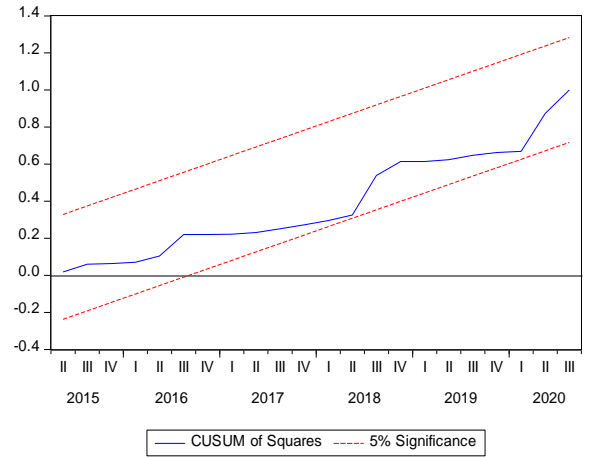
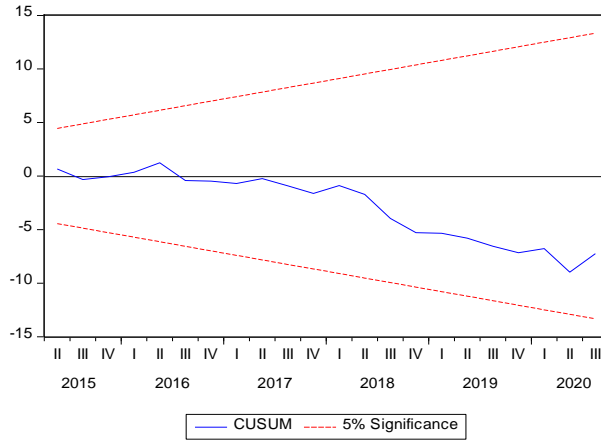
ECM Regression				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LNGDPTR)	0.914929	0.155000	5.902779	0.0000
CointEq(-1)*	-0.244378	0.042925	-5.693180	0.0000
R-squared	0.302371	Mean dependent var		0.020633
Adjusted R-squared	0.297560	S.D. dependent var		0.130063
S.E. of regression	0.109008	Akaike info criterion		-1.581275
Sum squared resid	1.723005	Schwarz criterion		-1.540589
Log likelihood	118.2237	Hannan-Quinn criter.		-1.564744
Durbin-Watson stat	2.089747			

Model 3

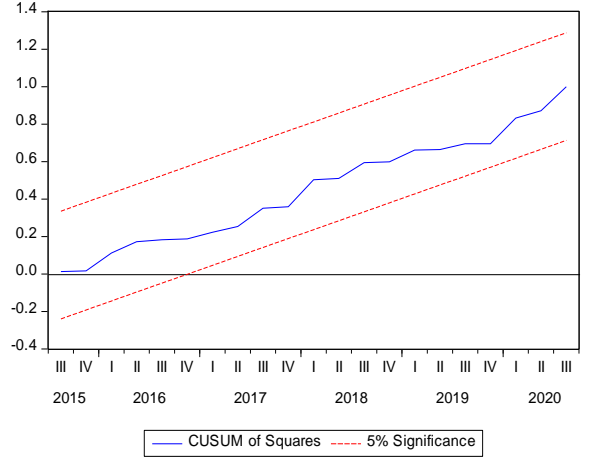
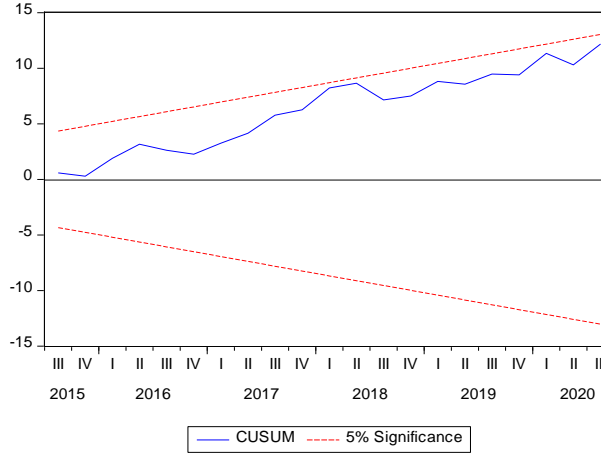
ECM Regression				
Case 2: Restricted Constant and No Trend				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LNTBSA(-1))	0.198555	0.076561	2.593414	0.0106
D(LNTBSA(-2))	0.321731	0.079840	4.029717	0.0001
D(LNGDPTR)	-0.450808	0.137774	-3.272088	0.0014
D(EXR)	0.110048	0.041764	2.635020	0.0095
D(K1990Q3)	0.131619	0.074567	1.765097	0.0799
D(K2001Q3)	-0.233344	0.081251	-2.871910	0.0048
D(K2001Q3(-1))	-0.195777	0.083828	-2.335452	0.0211
CointEq(-1)*	-0.545473	0.069151	-7.888194	0.0000
R-squared	0.399711	Mean dependent var		-0.002307
Adjusted R-squared	0.369039	S.D. dependent var		0.119988
S.E. of regression	0.095310	Akaike info criterion		-1.809776
Sum squared resid	1.244503	Schwarz criterion		-1.645542
Log likelihood	139.2087	Hannan-Quinn criter.		-1.743042
Durbin-Watson stat	1.942436			

Ek 7: Uzun ve Kısa Dönem Analizlerine Ait CUSUM ve CUSUMQ Grafikleri

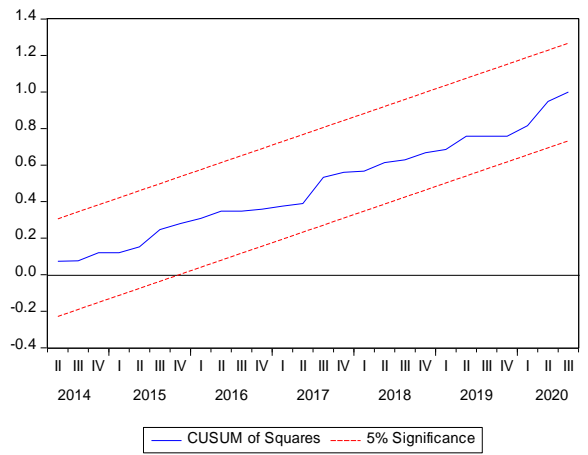
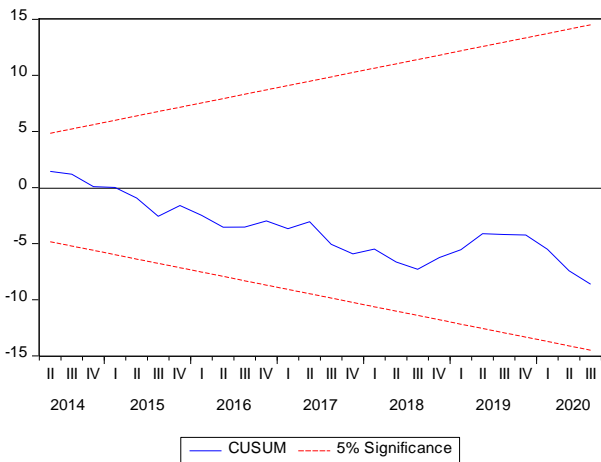
Model 1

Model 2

Model 3

Bu grafikler güven aralıkları içinde kaldığı için yapılan uzun ve kısa dönem analizleri istikrarlıdır.